ԲԱԿԻՆ

Pakine

50 ՏԱՐԻ ԱԶԳԻ ՀԱՐԱՋԱՏ ԵՆԹԱՀՈՂԻ ՎՐԱՑ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ▪ ԱՐՈՒԵՍՏ ▪ ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

digitised by A.R.A.R.@

Վարիչ խմբագիր՝
Յակոբ Պալեան

Օգնական խմբագիր՝
Սոնիա Քիլէճեան

Ձեւաւորում՝
Studio VIKEN - Paris

Էջադրում՝
Զարեհ Չէօրէքճեանի

Կողք՝
Studio VIKEN-ի

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ,
«Շաղկոյեան» կեդրոն
Բ.յարկ
e-mail :
pakin@anamag.com
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն՝
Համակգայինի «Վահէ Մէթեան» տպարանի

Ցրուումի կեդրոն՝
Համակգայինի
Գրատարած,
Շաղկոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռաձայն՝
(01)241263/4
Ֆաքս՝
(01)260329
Փոստարկղ՝
80-1096 Պ.Համուտ
E-mail :
imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն
Համակգայինի
Կեդրոնական
Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ՅՈՒՆԻՍ 2005
ԽԳ Տարի Թիւ 2

1
ԲԱԳԻՆԻ ԱՆՑՆՈՂ ՏԱՐԻՆ
3
ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐ՝ ՖՐԱՆՍԱԳԻՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ
6
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - Փանոս Ճերանեան
8
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - Յակոբ Մանուկեան
10
ՄԱՄԼՈՅ ՅՈՒՅԱՀԱՆԴԷՍ... - Պօղոս Անապեան
26
ԱՆՈՒՇ ԱՂԲԻՒՐ - Սալբի Քիւրքճեան
29
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - Կամիկա
30
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - Խաչիկ Տէտէեան
32
ԽԵՆԹԸ, ՈՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ԷՐ... - Պետրոս Համեան
36
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻՆ - Սագօ Արեան
40
ԿՈՍՏԱՆ ՉԱՐԵԱՆԷՆ ԱՆՏԻՊ
ՆԱՄԱԿ ՄԸ ՎԱՀԱՆ ՄԱԼԷՋԵԱՆԻՆ - Վարդան Մատթէոսեան
41
ԵՐԿՈՒ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿՆԵՐ ՎԱՀԱՆ ԹՈԹՈՎԵՆՑԷՆ -
Վարդան Մատթէոսեան
43
ԷՋ ԹԵՐԹԵԼՈՒ ՍՐԱԳՈՒԹԵԱՄԲ ՍՍՏՈՒԱԾ ԼԻՆԵԼՈՒ ՀՆԱՐԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ
- Մհեր Սրշակեան
49
ԱՆՀԵՏԱՅՈՂ ԴԷՄՔԵՐ - Յ. Պ.
52
ՀԱՄԱՍՏԵՂ՝ ԴՐԱԽՏ ԿՈՐՈՒՍԵԱԼԻ ՎԿԱՅԱՐԱՆ - Յակոբ Պալեան
63
ՌԻՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԹԱՊՈՒ ԸԼԼԱԼԷ՝
ԴԱԴՐԵԼՈՒ ՎՐԱ՞Յ Է - Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան Փանոսեան
69
ՍԻՐՈՂԱԿԱՆ ԹԷ ՍՐՀԵՍՏԱՎԱՐԺ ԹԱՏՐՈՆ - Պերճ Ֆապլէեան
72
ԿԵԱՆՔ ՄԸ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ՝ ԱԶԳԻ ՀԱՐԱԶԱՏ ԵՆԹԱՀՈՂԻ ՎՐԱՅ -
Յակոբ Պալեան
78
ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ

240 - 2005
24701-ՀԱ
digitised by A.R.A.R.@

ԲԱԳԻՆԻ ԱՅՍ ԹԻՒՈՎ

Խմբագրութիւնս կը խօսի անցնող տարուան եւ ԲԱԳԻՆԻ նոր փորձի մասին:

Շահան-Շահնուր Armen Lubin֊ի ֆրանսերէն բանաստեղծութիւնները լոյս տեսած են հատորով մը Gallimard հրատարակչատունէն. կը ներկայացնենք երեք բանաստեղծութիւններ իրենց բնագրով եւ հայերէն թարգմանութեամբ:

Փ. Ճերանեան, Յ. Մանուկեան, Կամիլա, Խ. Տէտէեան եւ Ս.Արեան կը շարունակեն բանաստեղծել:

Պօղոս Մնացեան, արձակ էջերու մէջ կը ներկայացնէ գոյութենական ապրումներով տիպարներ, Մամլոյ ցուցահանդէս, բայց ոչ միայն:

Արձակ էջեր Սալբի Քիւրքճեանէ եւ Պետրոս Հաճեանէ: Վարդան Մատթէոսեան կը շարունակէ մեկ հաղորդակից դարձնել գրական արխիւներու:

Մհեր Արշակեան կը խօսի Բանի կօրութեան եւ գրքի մասին:

Մահ ֆրանսագիր Ժան-Ժակ Վարուժանի - Ռեկոնեան -. Փարիզ: Իր թատրոնը կ'արձագանգէ ցեղասպանութեան ենթարկուած եւ հայրենահանուած ժողովուրդի մղկտացող տառապանքին. Յ.Պ.:

ՀԱՄԱՍՏԵՂ՝ ծնողեան 110ամեակ. Յ. Պ.:

Լեկուաբանական հատցերու մասին կրկին կ'արտայայտուի Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան:

Պերճ Ֆալլեան՝ թատերական ինքնատպութիւն կ'որոնէ:

Արուեստի բաժնին մէջ կը ներկայացնենք հայ երաժշտութեան երաիտաւորներէն Կարպիս Ավրիկեանը:

Լոյս տեսած գիրքերու էջը կը վկայէ ստեղծագործական կենսունակութեան մը մասին:

Այս թիւի պատրաստութեան օժանդակած են Սթիւարիս ՎԻԳԷՆ, Այիզ Մինասեան եւ Սեւան Նալարեան. Փարիզէն:

ԲԱԳԻՆԻ ԱՆՑՆՈՂ ՏԱՐԻՆ

Իր աւելի քան քառասուն տարիներու ընթացքին, հակառակ մեր կեանքին մէջ դրսեւորուող բազմաթիւ տեղատատութիւններու եւ բացասականութիւններու, ԲԱԳԻՆ հանդիսացաւ ընդհանրապէս հայ գրականութեան, մասնաւորաբար ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ գրական ժառանգութեան եւ ստեղծագործ ճիգին բեմը, որ արտայայտուեցան երէցներ, անոնք որոնք այսօր երէց են արդէն, եւ նորեր: Հայերէն ընթերցողի նուազման երեւոյթին վրայ աւաղելու փոխարէն, ԲԱԳԻՆ հաւատարիներու ճիգով շարունակեց հրատարակիլ: Հայ ընթերցող ներգրաւելու միտումով, ԲԱԳԻՆ ներկայացաւ նոր տարազով: Կարելի չէ ըսել նոր բովանդակութեամբ, քանի որ անցեալին եւս իմացական աշխարհի եւ արուեստի նուիրուած էջեր կային:

Ֆրանսական գրական նոր ամսագիր մը կը հրատարակուի տարիէ մը ի վեր, երկու հարիւր յիսուն էջերէ բաղկացած հատոր, առանց լուսանկարներու, միագոյն, եւ պարզ թուղթի վրայ տպուած: Հրատարակիչները հաւանօրէն լուծած են ընթերցողի տագնապի հարցը, քանի որ նման հրատարակութեան մը ընթերցողները կան. գրողներ, ուսանողներ, դասախօսներ: Համբանքի հարց է: Հասկնալի է անշուշտ որ ան Լոնտոնի «փիփիլ» թերթերու տպաքանակը չունի եւ պիտի չունենայ, հասցէն յաջորդ օրուան աղբահաւաքի բեռնատար կառքը չէ: ԲԱԳԻՆ չէր կրնար յաւակնիլ նման «ընթերցազանգուած» ունենալու: Անելին, հայերէնի եւ հայկական հաւաքականութիւններու տեսակաւոր ապազգայնացնող տեղատուութիւնները կ'անդրադառնան հայերէնով ընթերցման, նոյնիսկ օրաթերթերու, հեռեւաբար նաեւ գրական հրատարակութիւններու: Ուստի, հարկ էր երթալ դէպի հաւանական ընթերցողը եւ զայն հետաքրքրել, ի հարկէ բովանդակութեամբ, բացուելով դէպի մեր ժողովուրդի ընդհանրական եւ մշակութային կացութիւնը, ոչ միայն անցեալը:

Սփիւռքի մէջ, այսօր նաեւ Հայաստանի, գրական հրատարակութիւնը յանդգնութիւն է. քիչ մը

digitised by A.R.A.R.@
2005
JUN 2010

ալ ասելին: Նոյնիսկ գիրքերը. եթէ «մեկենաս» չունենան, լոյս չեն տեսներ: Հայոն ստեղծագործական երակը չէ չորցած, բայց նոր կացութիւն կայ: Ինչպէ՞ս հայ գրականութիւնն ու հայ արուեստը ՍԱՏՈՒՅԵԼ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ, ոչ միայն բուռ մը հետաքրքրուողներու կամ ընտրանիի սր՝ որ իր կարգին հոգեկան սնունդ ասելի կը փնտռէ օտար հորիզոններու վրայ: Մեր ժամանակին մէջ, նախաձեռնութեան մը յաջողութիւնը կը պայմանաւորուի անոր շուրջ կատարուած քարոզչութեամբ եւ անոր առանցքին կը գտնուին, ի հարկէ որակը, բովանդակութիւնը, բայց նաեւ, որոշիչ կերպով, մատուցման ձեւը, տարազը: Հայ գրականութեամբ հետաքրքրուող «ընթերցուլազանգուած» ստեղծելու առաջադրանքով դիմուած է նաեւ ներկայացման արդիականացման, յարդարանքին, որոնք կը յառաջացնեն ծախսեր: Բայց եթէ այդ է հայ գրականութեան զարգացման եւ իրաքանչիւրին հասնելու մերօրեայ ուղին, ազգի հարազատ ինքնութեամբ գոյատեւելու ուղին... Մէկ տարուան փորձը, եթէ շռնդալից յաջողութիւն ալնգամ չէ, յոյս կը ներշնչէ:

Հեռանկարային առաջադրանք է նաեւ նորերու ներգրաւումը, առանց անտեսելու երէցները որոնք միշտ պատնէշի վրայ են: Բնական է որ նորերը պիտի գան իրենց ապրումներով, տեսիլքով, արժեչափերով, հետաքրքրութիւններով եւ երրորդ կամ չորրորդ սերունդի իրայատկութիւններով: Անոնց ճիգերը զարտուղութիւն պէտք չէ համարել, այլ ինքնահաստատման որոնում, կրկնութիւններէ հեռացում: Իրաքանչիւր սերունդ «հայրը կը սպաննէ», ըլլայ համար, ինչպէս պիտի բացատրէր Սիկմունտ Ֆրէօյտ: Ընդհանրապէս գրողներու համար, նաեւ նորերու, գրականութիւնը ստեղծագործական արկածախնդրութիւն է, ոչ մանկավարժութիւն է, ոչ բարոյախօսութիւն: Գրողը, բանաստեղծը, գեղանկարիչը, արուեստագէտը, հաշուեսու չեն ընկերային կարգուարգի պաշտպանութիւնը առանձնաց համակարգերու: Յեռագային, ընթերցողը ինք կը փորձէ անոր մէջ տեսնել, լաւ իր ընկալման. զանազան ուղղութիւններ: Հասած է սերունդ մը որ ժամանակակիցներու հարցերը եւ տագնապները ունի. բայց ունի նաեւ իր հայու կացութենէն բխող բարդութիւնները, զորս արտայայտելու համար ոմանք կ՚ընտրեն գրականութեան, բանաստեղծութեան, արուեստներու ուղին: Պէտք չէ զարմանալ եթէ մայրիկ շարունակեն Վիքթոր Հիւկոյի ժառանգութիւնը, ան որ կ՚ըսէր թէ «կարմիր գլխարկ դրած է հին բառարանին», j'ai mis un bonnet rouge au vieux dictionnaire...

Թող նեղուի չհետեւիլ շատերու կողմէ ընդունուած կեցուածքին. հայ գրականութիւնը հայերէնով կ՚ըլլայ: Կարելի է գնահատել հայածնունդ մարդոց օտարալեզու գրականութիւնը, զայն ընդունիլ մեր շրջապատին մէջ զանազան բնոյթի ստեղծագործութեան հետ կապ չունեցող քարոզչութիւններու եւ կամ ինքնահաստատման միջոց: Այս վերաբերումը գրողի արժէքի գնահատման չ՚առընչուիր: Ան թերեւս կը շոյէ քաղքենիական ինքնասիրութիւններ. բայց հայ մարդուն համար, արհեստաւոր, առեւտրական, ընթերցող, ուսուցիչ, համալսարանի դասախօս, դեկավար, հայ ազգի գանձարանը կը մնայ հայերէնով մշակուած գրականութիւնը, որուն զարգացումը եթէ գործն է գրողին, բոյց պատասխանատուութիւնը ժողովուրդն է: Հայերէնով գրականութիւնը, քանի որ լեզուն իր մէջ կը կրէ ժողովուրդի մը պատմութիւնը, զգալու եւ մտածելու իրայատուկ կերպերը, իր հետ կը բերէ գաղափարներ: Գրական հրատարակութիւններու յաջողութիւնը, ոչ միայն ԲԱԳԻՆԻ, հաւաքական պատասխանատուութիւն է: Մանաւանդ երբ խորհինք որ գրականութիւնը այն հայելին է որուն մէջ մեզմէ իրաքանչիւրի պատկերը կայ, որպէս զգացում, հոգեհատնութիւն, ապրումներ, այդ ըլլայ բանաստեղծութիւն. պատմուածք, վէպ, երգիծանք:

Մեր տակալու եւ տեւելու գրաւականն է գրականութիւնը, մեր տարբերութեան եւ ոգեկան անկախութեան պատուանդանը. առանց որուն քաղաքականութիւնը կը վերածուի սոսկ տնտեսական համակարգի: Վկայ՝ մեր պատմութիւնը:

ԿՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

28 Մայիս 2005

digitised by A.R.A.R.@

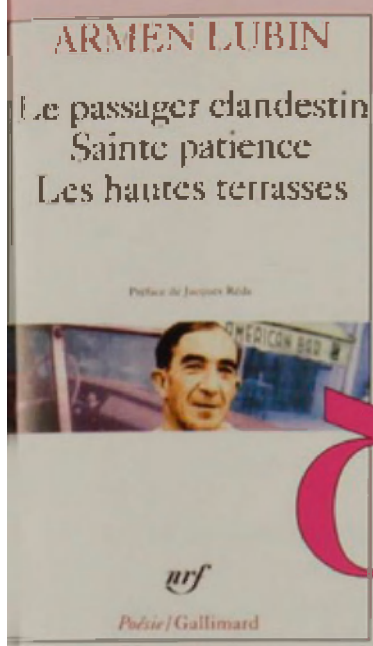

ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐ՝ ՖՐԱՆՍԱԳԻՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ

ARMEN LUBIN
Le passager clandestin
Sainte patience
Les hautes terrasses
Préface de Jacques Reda
Poésie / Gallimard
280p., 2005

Շահան Շահնուր գրած է նաեւ ֆրանսերէն: Իր բանաստեղծութիւնները լոյս տեսած են հատորով մը, յայտնի հրատարակչատուն մը: Գրքի վերջաւորութեան, էջ 267-268, տրուած ես ժամանակագրութիւն եւ ծանօթութիւններ հեղինակի կեանքին մասին:

Ժագ Ռետա, «Պատուհան մը շուրջը ոչինչ» խորագրով ներածականով մը, կը խօսի Շահան Շահնուրի, ֆրանսագիր Արմէն Լիւպէնի մասին, «որուն ծննդեան վկայագիրը արձանագրուած է 1946ին, հրատարակիչ Ռընէ Տրպրեսի կողմէ, որ երկար ժամանակ հանդիսացած է իրենց ծախսով գիրք հրատարակող բանաստեղծներու նախախնամութիւնը: Տասնըվեց էջերէ բաղկացած գրութիւն մը որ կը կրէր *Պրպտիլ ոչինչով* խորագիրը, որ միանգամայն կը վկայէր շարոյ քառասուն տարեկան նորածին ֆրանսացի բանաստեղծի մը հաստատութեան մասին»: Ժագ Ռետա, էջ-յատակի ծանօթութեան մը մէջ կը յիշեցնէ որ Արմէն Լիւպէն զանազան հրատարակութիւններու մէջ արդէն գրած էր եւ արժանացած բարեկամական վերաբերումի:

Արմէն Լիւպէնի բանաստեղծութիւններուն ինքնատիպ վերլուծումը կը կատարէ Ժագ Ռետա: Կը խօսի Շահնուր Քեղեսաեճեանի, Շահան Շահնուրի եւ Արմէն Լիւպէնի մասին, անոնց աննախատեսելիներով ընթացող կեանքի մասին. երեք գոյութեամբ մարդ մը. որուն կեանքը ժպիտ չէ վերապահած: Բանաստեղծութիւններ որոնք կարծէք անաւարտ են, կաղ են. որոնք կը նմանին բանաստեղծի կեանքին: Ժագ Ռետա կ'ըսէ որ այդ բանաստեղծութիւնները կը բացին տարածութեան մը վրայ զոր կը ասիմանէ Արմէն Լիւպէն.

Չունենալով ոչ կում ոչ խեւան
Ոչ սենեակ ուր մնայի
Պատուհան մը չինեցի ինձի համար
Շուրջը ոչինչ:

Ժագ Ռետա կը շարունակէ գուրգուռանքով խօսիլ բանաստեղծի մը մասին, որ կը գրէ ֆրանսերէն, ըսելով որ *ֆրանսերէնը սնոր մայրենի լեզուն չէր. Ֆրանսան իր երկիրը չէր. ստորգրութիւնը իր բնութեան մաս չէր կազմեր:*

Շահան Շահնուրի դերը եւ տեղը հայ գրականութեան մէջ ուսումնասիրուած է եւ իր գործը կը պահէ իր այժմէականութիւնը: Եղեռնէն հոգ Ֆրանսա հասած սերունդի գրական յանդգնութիւններուն մէջ իր ուրոյն տեղը ունի Շահան Շահնուր: Կարելի է միայն ցաւիլ, որ ան դարձեցաւ իր մայրենի լեզուով հարազատ գրականութիւն մշակելէ, ինչպէս այդ ըրաւ Զաւէն Սիրմէլեան, մինչ հայերէնը աւելի ուշ իրացուցած Կոստան Զարեան, ֆրանսերէն գրելէ ետք, կատարեց յանդուգն վերադարձ:

Շահան Շահնուր հայ գրականութեան մէջ իր ուրոյն տեղը ունի իր մայրենի լեզուով հրատարակած գործերով:

Հայ ազգը եւ ժամանակաշրջան մը հասկնալու համար հարկ է ծանօթանալ Արմէն Լիւպէն - Շահան Շահնուրի ֆրանսերէն բանաստեղծութիւններուն:

digitised by A.R.A.R.@

LES SABLES COMME FRONTIERE

Ce monde est imaginaire
Plus qu'il n'est nécessaire
A cause des dunes grises
Qui portent toute la trace
D'une démarche indécise
D'un homme ivre d'espace.
Qu'il marche ou qu'il s'arrête
Les vagues montent, épanouies,
L'éventail ouvert sur la crete
Puis fermé dans le refus.
Ne reste que la larme amère
Dont les seules frontières
Ne peuvent etre que les sables gris
Tout autour de sa présence.
Alors que tout reste intaginaire
Sa brûlure forme la plaie ouverte
Ouverte comme l'espérance
Plus qu'il n'est nécessaire.

p.107

ԱՅՆՔԱՆ ԱՏԵՆ...

Այնքան ատեն որ կրնանք ոտքի մնալ
Միրտ մը կարդալու,
Պիտի ըլլայ սէր մը անհամբեր:
Հոն կարդալ ինչ որ չենք գիտեր ջերմութեան
մասին,
Ամէն մէկ սէր տարբեր կրակ է:
Պիտի տեսնե՞մ աւարտը կոյդ դժբախտութեանց
Ըլլալ կատուած, ապրիլ հեռու:
Ծաղիկներով այնքա՜ն ծանրաբեռն ճիւղեր կան
Որոնք կը ծռին եւ խոստում կու տան:
Կրկին կ'երդնում մնալ հաւատարիմ,
Բայց պիտի ընե՞ս նոյնը, պիտի ընէ՞ ինք:
Երբ կանաչագեղ գմբէթէն
Մաղուող ճառագայթները կը տարտղնուին,
Կ'ուզենք միախառնուիլ բնանկարին:
Քանի որ առուն ուր կը ցոլացնէիր պատկերդ
Շնորհները արծաթիդ ստացաւ այնքան լաւ
Որ դեռ կը յիշէ, ինքն իրեն կը յիշեցնէ,
Եւ հեծկլտալով պտերները կը կարդարէ
ժանեակներով:

ԱՒԱՂՆԵՐԸ ՈՐՊԷՍ ՍԱՀՄԱՆ

Այս աշխարհը երեւակայական է
Աւելի քան ինչ հարկ է
Գորշ աւազաբլուրներու պատճառով
Որոնք կը պահեն հետքն լրիւ
Քայլուածքի մը տարտամ
Մարդու մը՝ տարածութեամբ գինով:
Քայէ թէ կանգ առնէ
Այիքները կը բարձրանան կուարթ
Հովահար բացած գագաթին
Ապա փակուած մերժումի մէջ:
Կը մնայ միայն արցունքը դառն
Որուն սահմանները սոսկ
Բացի գորշ աւազէն ուրիշ չեն կրնար ըլլալ
Իր ներկայութեան շուրջ:
Մինչ ամէն բան կը մնայ երեւակայական
Իր այրուածքը կը կպմէ վէրքը բաց
Բաց յոյսն ինչպէս
Աւելի քան ինչ հարկ է:

AUSSI LONGTEMPS...

Aussi longtemps qu'on pourra se mettre debout
Pour lire dans un cœur,
Il y aura un amour impatient.
Y lire ce qu'on ignore de la chaleur,
Chaque amour est un feu différent.
Verrais-je la fin du double malheur
D'être séparé, de vivre loin ?
Il est des branches si lourdes de fleurs
Qu'elles se plient et prétent serment.
Je jure encore de rester fidèle,
Mais en feras-tu autant, le fera-t-elle ?
Quand depuis le dôme verdoyant
Les rayons filtrés restent divergents,
On voudrait se confondre avec le paysage.
Car le cours d'eau où tu mirais ton image
A si bien reçu les faveurs de ton argent
Qu'il s'en souvient encore, il se les rappelle,
Tout en sanglotant il pare la fougère de dentelles.

p. 154

digitised by 4A.R.A.R.@

DEUX JEUNESSES MARCHAIENT

C'était dans Paris et c'était dans le temps
Où deux jeunesses marchaient parallèlement.
Moi, dans l'ombre douce j'allais de porte en porte,
Tandis que tout en haut des maisons
Le soleil levant allait de balcon en balcon,
Et il allait encore de terrasse en terrasse,
Nous allions ainsi dans le même sens.

C'était à Paris et c'était sur une place
Où deux jeunesses se rencontraient dans l'air.
Moi, je me dégageais de l'ombre légère
Pour retrouver celle qui descendait dans une nasse,
Car la fille venait des plus hautes terrasses,
Sa jupe toute fleurie pour s'être frottée là-haut,
Aux roses de Paris qui sont sans défaut.

Et c'était dans Paris, et c'était une blonde,
Sa tête avait fait face à l'aurore du monde..

p.158

Armen Lubin (Chahan Chahnour)
Le Passager clandestin
Sainte patience
Les hautes terrases
Poésie/ Galliamrd, février 2005

ԵՐԿՈՒ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԿԸ ՔԱԼԷԻՆ

Փարիզի մէջ էր եւ այդ ժամանակին էր
Երբ երկու երիտասարդութիւն կ'ընթանային զուգահեռ:
Ես, մեղմ շուքին մէջ, դռնէ դուռ կ'երթայի,
Մինչ տուներու գագաթէն վեր
Ծագող արեւը կ'երթար պատշգամէ պատշգամ,
Եւ դեռ կ'երթար դարատափէ դարատափ.
Այդպէս մենք կը քալէինք նոյն ուղղութեամբ:

Փարիզի մէջ էր եւ հրապարակի մը վրայ
Ուր երկու երիտասարդութիւն օդին մէջ կը հանդիպէին:
Ես կ'ապատէի թեթեւ ստուերէն
Գտնելու համար այն որ կ'իջնէր սակառի մը մէջ:
Քանի որ աղջիկը կու գար բարձրադիր դարատափերէն,
Հոն վերը, իր փէշը ամբողջովին ծաղկապարդ քսուած ըլլալով
Փարիզի վարդերուն՝ որոնք անթերի են:

Եւ այդ Փարիզի մէջ էր, եւ խարտեաշ մըն էր,
Իր գլուխը դարձած էր դէպի աշխարհի ծագող այգին:

Թարգմանութիւնները՝ Յ.Պ.ի

ԾԱՆՕԹ. Բնագիրները եւ թարգմանութիւնները կը հրապարակուին Gallimard հրատարակչատան բարեհաճ արտօնութեամբ:

digitised by A.R.A.R.@

ՓՈՒԹԿՈՏ ՊԱՀԵՐ

Մեկնումս չնկատելո՞ւ համար արդեօք,
աչքերը մութ մնացին միշտ
հրաժեշտի ճամբաներուն սեւեռուն:

Հայեացքին մէջ շեշտ մը անտես,
քողարկուած սիրոյ մը պէս՝ ան արդէն
կիս հեռուէն կը կանչէր.

աշխարհի ողջ մթութիւններն իր շուրջ բարդած՝
մոմի կայծ մը կը փոթորկէր,
շուրթերուն դողն այտիս վրայ քիչ մը երկար պահելու...

***

Գիշերները
հետզհետէ կ՚երկարին
անծանօթ մոլորակի մը մթութեամբ:
Քամիները կը սուլեն
մոլեգնաձայն գայլաններու խուճապով:

Ծաղիկները՝
ամպերու պէս ցիրուցան,
ճանապարհի յոյսերն ինչպէս գոյնզգոյն,
կիս կը թողուն ժխորին մէջ օրերուն
հարապատի դէմք մը գուցէ
գտնելու մեծ յոյսերով:

Օ՜, սիրելիս սովոր էիր ինծի յաճախ այցելել
իրիկնաբեր պահերու մէջ
բեհեզի մը պայծառութեամբ պատելու հոգիս.
հիմա հապիւ կ՚ուրուագծուիս
հովերու չորս ուղղութեամբ սուրացող
քառուղիներու մութին,
ուր՝ ժամերու սլաքները հալածական՝
հալածողի պէս կը փութան...
արե՛ւ, արե՛ւ,
վաղն առաւօտ
բարի յոյսի շողերէդ շող մը՝ այ գէթ
տանս շեմին դալկացող վարդենիին շնորհէ:

digitised by A.R.A.R.@

ԱՆԴՐԱԴԱՐՁ

Երբ օրը տարաժամի
ու գիտես թէ հետզհետէ ամայացող փողոցներէն
ժամանողը երկուշաբթին պիտի ըլլայ.

Երբ եղանակն ուշ ամառ է
ու ծառերու հապարամեայ խշրտուքէն կ՚իմանաս,
թէ շուրջդ եւ միջոցին մէջ
բան մը դանդաղ կը նահանջէ.
հրաժեշտի տխրութիւն մը հեռուէ-հեռու,
թռչուններու դայլայլին հետ կ՚արձագանգէ.

Երբ մրջիւններն եռուզեռ մը կը մատնեն
եւ ժմեռը աշնան մատով տանդ դուռը կը թակէ.

Երբ նկատես օր մը յանկարծ
թէ սենեակիդ աղօտալոյս պատերուն
յիշատակի պատկերները բաց մացեր են.

Երբ հասցէներ շուրջդ յաճախ յայտնուին,
որոնց տէրերն այլ չկան...

Գուցէ այնժամ անդրադառնաս
թէ մայթէ-մայթ անցնող-գացող անցորդին
ստուերին հետ կուգահեռ,
կ՚անցնի կեանքն ալ չես գիտեր ո՞ւր իր կարգին...

«Անխորագիր».
գործ՝ Էեւոն Թիւթիւնճեանի

ԱՌԵՂԾՈՒԱԾԱՅԻՆ

Զայնը քուկդ էր.
քուկդ էին խօսքերն ամէն
ու տակաւին քեզ յռելեայն վարագուրող
գոյութիւն մը օտարոտի...

Երակի մէջ իսկ երկփեղկուած՝
անդիմաստուեր քամիներու երկխօսութիւն՝
ու դեռ կարծես գոյակցելու ներանձնական իմացութիւն։
Չիս յուսադրող,
կիս փաղաքշող աչքերուդ մէջ
կար ջերմ մտերմութիւն,
ու տակաւին անծանօթի պատահական ներկայութիւն...

ՓԱՆՈՍ ՃԵՐԱՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՎԱՅՐԿԵԱՆԻՆ ԻՐԱԿԱՆ

Կեանքն է ամպի փոխուող պրտեր.
Վայրկեանն է միշտ իրական.
Թախծի կռանը կամքն է թէեւ,
Բայց դիպուածն է տխրական.
Ալեքսիր Խաչիկեան

Ալ չեմ ուզեր պատգամաբերն իլլալ շրջուն՝
Դալկաժպիտ ծաղիկներու թախծութեան.
Ո՛չ ալ փնտռել ապաւէն մը գոյութեան,
Ժամանակի աղբիւսներուն յանձնուած՝
Խոստումնալիր վայրկեաններու հեւքին մէջ:

Ալ չեմ ուզեր նայիլ կեանքին՝
Իբրեւ ստրուկն անպաշտպան
Ճակատագրի մը անողոք,
Չի փարատած եմ արդէն
Ճշմարտութեան վճիտ կանչը աղաւաղող՝
Ամէն հեգնանք խափանարար
Եւ բեկանած՝
Ամէն վճիռ խնդրայարոյց...

Ես կը ցանկամ սիրել քեզ
Եւ բնակիլ իբրեւ երազ խորհրդալոյս՝
Քու աչքերուդ ջինջ ու լայնարձակ ոլորտներուն
Եւ կամ ապրիլ իբրեւ միաթիկ իմացում՝
Քու խոհերուդ եթերային բարձրունքներուն...

Ես կը ցանկամ գրկել քեզ
Եւ յանձնուիլ ամենայաղթ տարերքիդ,
Իբրեւ ողջոյն նախավերջին
Կամ պայքարի նախօրեակ,
Չի դուն, վայրկեան իրական,
Յատկութիւնն ես որոշիչ
Եւ պայմանը վճռական,
Բարոյական գիտակցութեամբ իմացուած՝
Յաղթանակի եւ պարտութեան...

Ես կը կառչիմ քու էութեան դիւթագեղ
Եւ նայուածքիդ խորապնին,
Չի դուն միայն,
Անգիտակից յոյզերուս մէջ թաքնուած
Ապրումներն իմ յայտնաբերող՝
Յերեկային երազանքն ես ցանկալի...

13 Մարտ 2002, Պէյրութ

digitised by A.R.A.R.@

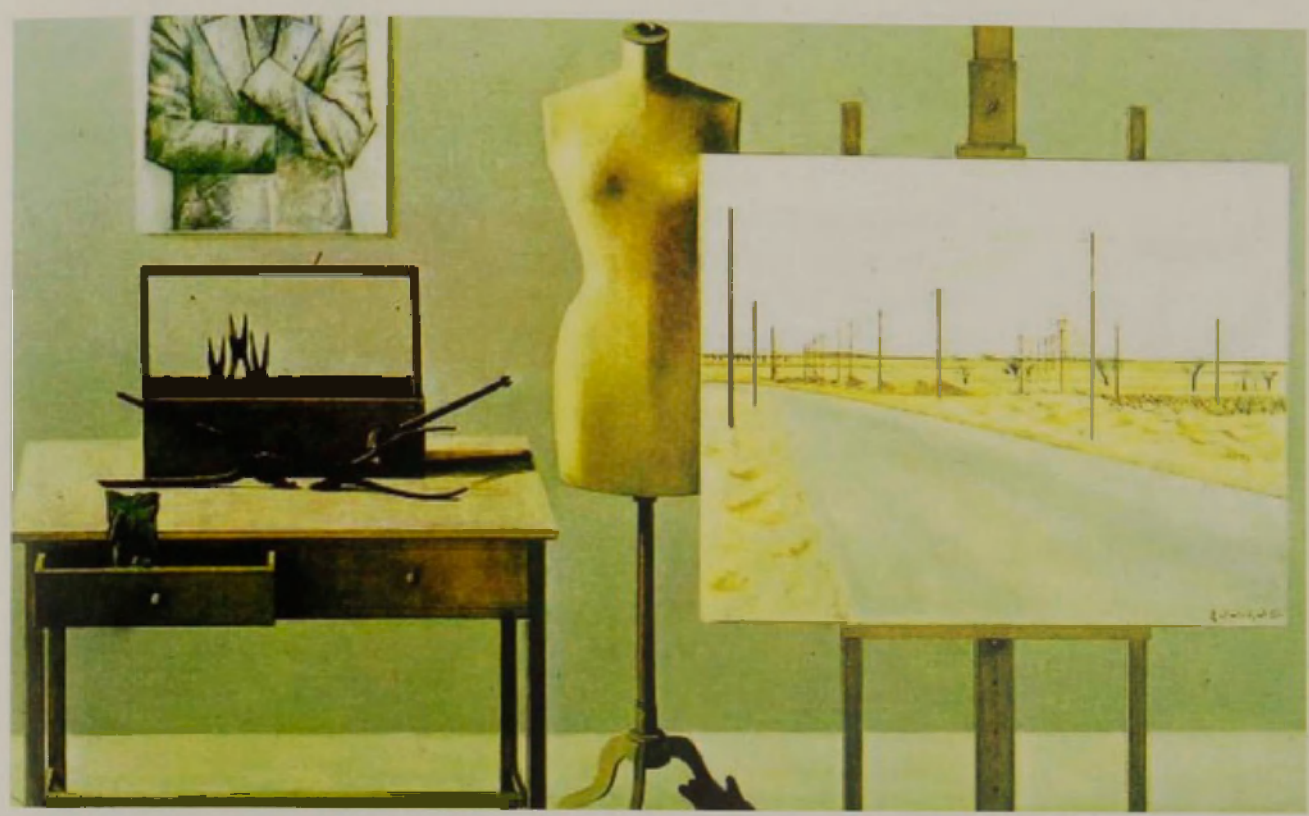

«Ինքնանկար»,
գործ՝ Յակոբ Յակոբեանի

ԱՆՑԵԼԱԴԱՐՁ ՈՒՂԻՈՎ

Ես նոր ճամբայ մը գտայ
Ամայքին մէջ երապի մը անծանօթ,
Ուր թուեցաւ ինծի ամէն երեւոյթ՝
Վաղնջայուշ եւ արտամտ...

Ես հոն գտայ հարապատներն իմ կորուսեալ,
Որոնք գացին երկնաստաններն աստղային՝
Մահուան ճամբով անվերադարձ...

Ես հոն գտայ պարմանութիւնն իմ անդարձ
Եւ պարմանին այն դեռատի, որ ե՛ս էի,
Փոխուած հիմա՝ ծերունապարդ դիմաստուերի...

Ես կգացի, որ այդ ճամբան
Այն կածանն է փշալի,
Որ յուշերուս լուսաշաւիղ հետքերով,
Ձիս կը տանի
Հմայագեղ ծմակներուն անցեալի:

Ես կը նայիմ այդ ճամբուն,
Որ իմ միակ սփոփանքն է կենդանարար,
Միակ կապը յուսադրիչ՝
Ընդմէջ կեանքի եւ մահուան...

ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

9 Փետրուար 2003, Պէյրութ

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՄԼՈՅ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍ...

- Պարո՞յր։
- Կը լսեմ,- ըսի՝ ընկալուչին մէջէն առնկով Ատոմի ձայնը։
- Շաբաթ օրերու մեր սովորական յայտագիրը երկու հանգրուանով պիտի գործադրենք այսօր։
- Ինչպէ՞ս։
- Նախ տեղ մը պիտի հանդիպինք։
- Ո՞ւր։
- Կ՚երթանք եւ կը տեսնես։
Իլլիկնադէմին մուտք գործեց գրասենեակիս մէջ։
- Պատրա՞ստ ես։
- Այո, բայց ո՞ւր,- հետաքրքրուեցայ դարձեալ։
Չպատասխանեց նորէն։ Ժպտեցաւ միայն։ Կա՛մ շատ հաճելի տեղ մը պիտի առաջնորդէ զիս, կա՛մ ինծի համար բոլորովին հետայքրքրութենէ զուրկ հանդիպումի մը,- ըսի իրովի եւ ըստ սովորութեան համակերպեցայ իրեն։
Անցանք Պուրճէն ու բռնեցինք մայրաքաղաքի արեւելեան կողմը բացուող պողոտան։ Ճիւնիի կէս ճամբուն թեքեցանք աջ ու Բիլ պանդոկի կառատունը ինքնաշարժս տեղաւորելէ ետք, քարձրացանք հիւրասրահ, որ գունաւոր պատառի մը վրայ խոշոր տառերով գրուած էր՝ *Արեւելեան մասուի ցուցահանդէս։*
Մուտքէն արդէն աչքի կը զարնէր քսանէ աւելի սեղաններուն վրայ խնամքով դասաւորուած հայատառ թերթերու այլազանութիւնը։ Վարդագոյն ծածկոցով պատած սեղանի մը մօտ կանգնած էր սլացիկ հասակով անձ մը, որ, կիսաժպիտ մը դէմքին՝ ձեռքսեղմումներով այցելուներուն շնորհաւորութիւնները կ՚ընդունէր։
- Միջնակարգի մէջ ուսուցիչս եղած է,- ըսաւ Ատոմ,- հայ մասնագրութիւն կը դասաւանդէր։ Վաղ պատանութենէն սկսեալ, բուռն սէր մը ունէր թերթերուն հանդէպ եւ կը գորգորար կազմած հաւաքածոյին վրայ։ Հիմա տեղի կ՚ունենայ իր մէկտեղած թերթերուն ցուցահանդէսը։
Մուտքէն մինչեւ առաջին սեղանը ինծի տրուած այս տեղեկութիւններուն հետ Ատոմ ուղղակի դիմեց դէպի իր նախկին ուսուցիչը, իսկ ես իրեն հետ քայլ պահած ատեն, հիւրընկալին ձախակողմը յարդարուած սեղանին մօտ նշմարեցի Հալի վաճառատան մօտ իմ վարպետս, Պաբոն Իսահակ։ Եթէ Ատոմ նախօրօք յայտնած լլլար ինծի մեր այցելութեան նպատակը, հաւանաբար մտածէի, որ Պարոն Իսահակին կրնամ հոս հանդիպիլ։ Մօտը իբրեւ վաճառող աշխատած տարիներուս անդրադարձած էի, որ նման ձեռնարկներու անպայման ներկայ կ՚լլլար ան։ Իրեն զլացուած երկար այցելութեան համար չքմեղանք մը յօրինած՝ շտապեցի մօտը։
Անակնկալի եկար։

digitised by A.R.A.R.@

1'2004

Ողջագուրուեցանք:

- Ուրախ եմ, շա՛տ,- ըսաւ Պարոն Իսահակ,- որ սկսած ես նման հետաքրքրութիւններ ցոյց տալ, շատ ուրախ եմ:

- Այսօր այդպէս պատահեցաւ, - ըսի խուսափուկ:

Ներքնապէս սկսայ հրճուիլ. որ քոլոթովին պարագայական այցելութեան մը ետին ազնիւ մղումներ կը տեսնէր մէջս նախկին վարպետս:

Քանի մը վայրկեան հին ու նոր կեանքին զարնուած երեւոյթները պարզելէ ետք, քովի սեղանը ամբողջութեամբ գրաւած թերթի մը ի տես, Պարոն Իսահակ աճապարեց հետաքրքրութեան գոհացում տալ, իսկ ես քայլերս ուղղեցի դէպի Ատոմը, որ մատենագէտ ուսուցիչին հետ խանդավառ զրոյցի բռնուած էր: Ու երբ երիտասարդ զոյգ մը ընդհատեց իրենց մտերմութիւնը, մօտեցայ ինձի:

Երկուքս սկսանք պտտիլ սեղաններու արանքներուն, որոնց վրայ դասաւորուած էին թերթեր ու թերթեր: Սեղաններէն իւրաքանչիւրին մէկ անկիւնը, մէկ մեթրնոց ձոլի մը վրայ յարմարցուած ազդարար նշաններ գաղափար մը կու տային թերթերուն ծննդավայրին ու ծննդոցին մասին, նաեւ իւրաքանչիւրին տարիքին ա. պատկանելիութեան: Անոնց դիմաց գցացած գարմանքիս եկաւ ու խառնուեցաւ դայլձեալ հօրս պատկերը: Հայրս, կոտորածներէն հրաշքով ազատած որբ, հայ թերթերու եւ գիրքերու մոլի ընթերցող, հաւանաբար Պարոն Իսահակի կողքին ըլլար այս վայրկեանին: Ով գիտէ ինչպէ՞ս պիտի ուրախանար ու հպարտանար ի տես այս այլազանութեան ու յիշէր իր եւ ընկերներուն դժնդակ կենսագրութիւնները անոնց էջերուն: Հա՜յրս...

- Ժողովուրդ մը,- ըսաւ Ատոմ,- հայրենաբնակ բախտաւորներէ կազմուած ըլլայ, թէ մեզի պէս հայրենազուրկ դժբախտ տարրերէ, նման կենսատու միջոցներու կը դիմէ անպայման: Այս թերթերը երէկ, ինչպէս այսօր, մեր անհրաժեշտ սնունդներուն մաս կը կազմեն: Այո, անոնք կը ներկայացնեն ո՛չ միայն խմբագիրներուն ու յօդուածագիրներուն մտածողութիւնն ու հոգեբանութիւնը, այլեւ տուեալ ժողովուրդին բաղկացուցիչ տարրերուն կենսագրականները,- երկաբակեացները կան անոնց մէջ, վաղամեռնները կան, հարուստները՝ աղքատներու կողքին, առողջները տկարին եւ խեղանդամները, տժգոյնները եւ մեռեալ ծնունդները. ծեր երիտասարդները եւ երիտասարդ ծերերը. գոսպ խառնուածքները եւ ճապաղները. բոլոր խաւերէն ներկայացուցիչներ. այրող զաղափարներու ներկայացուցիչներ եւ ամէն հովու առազաստ բացող պատնեշապաշտներ:

Ատոմ կանգ առաւ մեծաձաւալ թերթի մը դիմաց ու առաջին էջին վրայ սկսաւ ինձի լսելի ձայնով մը կարդալ. «Ազատութիւնը անատոմնեռոն մէջ իսկ արմատացած է՝ թէկուզ իբրեւ բնազդ միայն: Արդարեւ, բանտուած առիւծին հայեացքը միշտ ճաղերէն անդին է, դէպի բաց երկինքն ու բաց ապրածութիւնները: Այդ հայեացքը հայելին է կենդանիներու թագաւորի էութենէն քիրող տենչին՝ ըլլալու անկաշկանդ ու անարգել, ըլլալու ազատ: Եւ երբ այդպէս է անատոմին պա-

digitised by A.R.A.R.@

ռազայիկ, ի՞նչ բառերով բանաձեւել, ի՞նչ ածականով որակել, զանձ կ՚ըռոդ ո՞ր նժարին մէջ կշռել ազատութիւնը ատանին համար»:

- Վայրկեան մը այս կողմ նայեցէք, բարեւ մը տանք ձեզի,- լսուեցաւ քիչ անդիէն ձայն մը:

Ինծի սէս Ատոմ ինք եւս վեր առաւ գլուխը ու միասին նայեցանք ձայնին կողմը: Քիչ անդին կանգնած էր երեսունի եւ քառասունի միջեւ գտնուող ժպտերես հանդիսաւոր մը, որ սկսաւ ձեռքը շարժել:

- Ո՞վ է, - հարցուցի հետաքրքիր:

- Բարեկամ մը, որ իրաւ չենք փնտռեր յաճախ, բայց երբ հանդիպինք, կարծես նոր աւարտած խօսակցութիւն մը կը սկսինք շարունակել:

Ատոմ երկու բառով յայտնեց, որ դեղերու գերմանական ընկերութեան մը ներկայացուցիչն է Պէյրութի մէջ, անունը՝ Հայկ, որ ուրախի շատ կապ չունի գիրքերու եւ թերթերու հետ, բայց նման ձեռնարկներ չի փախցներ:

Աչքերս դարձեալ սեւեռեցի վրան:

- Լաւ նայէ ձեռքի պայուսակին, - ըսաւ Ատոմ:

- Նայեցայ:

- Ի՞նչ կը կարծես որ ունի ան-ոնց մէջ:

- Ինչ գիտնամ: Հաւանաբար գործին վերաբերող թուղթեր, նամակներ, հաշիւներ:

- Ենթադրածներէդ ոչ մէկը:

- Ուրեմն ի՞նչ:

- Գիրքերու անուններ, արտագրուած մտածումներ, բանաստեղծութիւններ:

Հայկ կը սպասէր մեզի ու երբ հանդիպեցանք, երկուքը փաթթուեցան իրարու, արտագին:

Իբրեւ իր նոր բարեկամը՝ Ատոմ ներկայացուց զիս, իմ գբաղումով, բնակարաններու շինութեան յանձնակատար, Պարոյր, Պարոյր Անյայտ:

- Անյա՞յտ: Անյա՞յտ ինչ է,- զարմացաւ Հայկ:

- Թրքական ջարդերէն ճողոպրած որբի մը որբն է,- աճապարեց ըսել Ատոմ,- մանկութիւնը չկարենայ յիշելուն չափ փոքր եղած է հայրը ու որբանոցաբար մարմինը Անյայտ արձանագրած է տոհմանունը, ու տղան՝ հօրը տոհմանունով՝ Անյայտ:

Տրուած ծանօթութիւններէն ետք, սկսանք երեքով շրջագայիլ թերթերու «թաղերուն» մէջ: Այդ վայրկեանէն սկսեալ, գրեթէ ամբողջութեամբ զիս մոռցած, երկուքը սկսան կարծիքներ փոխանակել ցուցադրուած թերթերուն մասին: Ոմանց դիմաց հիասքանչ, մինչ ուրիշներու մօտէն կ՚անցնէին արագ, ցնցուելով ու ծամածռութիւններով: Իսկ ես պարզապէս կը հետեւէի իրենց՝ նախանձելով երկուքին ալ լայն ծանօթութիւններուն ի լուր, անձկանօք ապասելով, որ շուտ վերջանայ այս դժնդակ շրջապտոյտը եւ երթանք ու իմ մթնոլորտիս մէջ ժամանակ անցընենք, սրճարանի մը կամ գբօսավայրի մը ծուխերուն ու բոյրերուն անձնատուր:

digitised by A.R.A.R.@

- Ինչ նուիրումի ու ինչ հետեւողական աշխատանքի արդիւնք են ցուցադրուած այս թերթերը,- ըսաւ Ատոմ՝ ետ ու առաջ նետելով ակնարկը։

- Համաձայն եմ,- ըսաւ Հայկ,- խոր գուրգուրանք ու մեծ ժամանակ այժմած է Արտոյի կազմած այս հաւաքածոն, երկրէ երկիր, քաղաքէ քաղաք շրջապտոյտ, թղթակցութիւններ, հեռաձայնային կապեր, եւայլն, բայց ինծի կը թուի, թէ մանրամասնութիւններու մէջ խրած է ան եւ ճիշդ այդ պատճառով. իր աշխատանքը յարգանք պարտադրելով հանդերձ, ձեռքբերածներուն զգալի մասը տհաճութիւն կը պատճառէ։

- Ես այդպէս չեմ մտածեր,- ըսաւ Ատոմ դժգոհ,- կեանքը, ինչպէս եւ պատմութիւնը բացառութիւններով չեն ընթացած ու բացառութիւններով չեն լեցուած։ Յաղթական երիտասարդին, գրիչօն կարողութիւններուն, յայտնագործութիւններու հետամուտ քաջառողջ ուժերուն հետ եղած են ու պիտի ըլլան տկարներ, տժգոյններ, կաղեր, կոյրեր, որոնք դարձեալ մաս կը կազմեն ամբողջութեան մը, թող որ անոր տժգոյն էջերուն։

Հայկ աջ ու ձախ կը տարուբերէր գլուխը եւ այդ պայմաններուն մէջ կը թուէր, թէ ինքն ալ ինծի պէս տարբեր Ատոմի մը առջեւ կը զգայր ինքզինք։ Արդարեւ, Ատոմ դարձած-եղած էր հաշտարար բնաւորութեան տէր հոգի մը. երբ զինք ճանչցած օրէս սկսեալ շարունակ ըմբոստ խառնուածքի մը գիծերը հաստատած եմ իր մէջ։

Լուռ՝ հասանք եռանկիւն սեղանի մը մօտ, որուն վրայ դասաւորուած սպիտակով աչքի զարնող հաւաքածոյին դիմաց՝ Հայկ բարձրացուց ձայնը՝ Ատոմին նայելով։

- Քառասուն, ութսուն հարիւր կամ աւելի տարիներ առաջ «Արբիսր», «Արձագանգ», «Արահետ» եւ ասոնց նման տժգոյն թերթեր կրնայինք հրատարակել տակաւին։ Բայց այսօ՞ր։

- Ի՞նչ այսօր,- հետաքրքրուեցաւ Ատոմ։

- Ի՞նչ է, օրինակ. սա սեղանը ծայրէ ծայր զբաղեցուցած «Թռիչք» անունը կրող այս եռօրեայնի գոյութեան իմաստը, raison d'être. ինչպէս կ'ըսեն ֆրանսացիք։ Ո՛չ համ ունին, ո՛չ գոյն՝ խմբագրականներէն սկսեալ մինչեւ աշխատակիցներու խաժամուժին սարքագրած գրութիւնները։

Ատոմ չպատասխանեց։

- Սովորական շարադրութիւնները շահեկան համարելու գարիուրելի թիրիմացութիւն մը մատնեցին առաջին օրէն։

Ես ըսելիք չունէի։

Ատոմ շարունակեց լռութիւնը։

- Ոտանաւորը ռանեսանսեղծութիւն համարելու մղութիւնը երբեք անդրադարձ չէ ունեցած իրենց վրայ։

- Ճիշդ է,- ըսաւ Ատոմ մեղմ։

- Վերջը շատախօսութեան հետ շփոթեցին միշտ։

- ...

digitised by A.R.A.R.@

- Երգիծաբանը շուկայիկ ծաղրածուին:

-...

- Ընկերությունը ոխակալ շարժառիթներու:

Ատոմ վեր առաւ գլուխը ու, լրջութիւն մը դէմքին՝ ըսաւ.

- Ես կը կարծեմ, որ Արտօ մէկուեղած թերթերը ցուցադրելու սկզբունքով ճամբայ ելած է եւ ոչ թէ անոնց համար կազմած դատական առեան մը:

- Իր մեկնակէտը կրնայ ճիշդ ըլլալ, գուցէ եւ ճիշդ է, - ըսաւ Հայկ, բայց որեւէ հանդէսի ատեն մարդ ազատ է ցոյց տրուածին մասին կարծիք յայտնելու, պիրելու, չսիրելու, անտարբեր մնալու բոլոր իրաւունքներով: «Թռի՛չք»: Շատ աւելի բնորոշ կ՚ելլար , եթէ «Թեւաբեկ» կնքէր իր անունը: Ի՜նչ թռիչք: Գաղափարներով՝ աղքատ, լեզուով՝ ցուրտ, բառամթերքով՝ խեղճ, ոճով՝ անհրապոյր խմբագիրներ ու աշխատակիցներ, որոնք մեռնելու համար ուրիշ տեղ չեն գտած կարծէք ու թերթային գերեզմաններ ստեղծած են իրենց համար:

Հակառակ իմ սպասումիս, Ատոմ լուռ կ՚ունկնդրէր իր բարեկամին խստութիւնը, մինչ ինձի համար յատուկ կարեւորութիւն մը չէր ներկայացներ անոր արդիւնքը:

- Ասոնք իրաւունք չունին, ո՛չ, չունի՛ն,- աւելի խստացաւ Հայկ,- անգամ մը եւս իրաւունք չունին թերթ հրատարակելու, մեղք է իրենց, մեղք է անմեղ թուղթին, մելանին, մամուլին:

- Ես համաձայն չեմ այդ կեցուածքին,- ըսաւ Ատոմ,- աւելի լաւ է անմեղ թուղթին վրայ ցուցադրել իրենց աղքատամտութիւնը, քան այս ու այն անկիւնը ուրտնջան՝ շիասկցուած հանճարներու մորմոքները փոխ առած:

- Բայց զարմանալի է,- շարունակեց Հայկ,- միշտ կ՚առնեմ իրենց եռօրեան, բայց հոն փռուած ստորագրութիւններէն ոեւէ մէկը առանձին տպաւորութիւն մը չէ ձգած վրաս:

- Հոս իրարու հաւասար ենք,- ըսաւ Ատոմ:

- Ինչպէ՞ս,- հետաքրքրուեցաւ Հայկ:

- Ըսեմ: Դուն կը կարդաս ու չես յաջողիր պատկերացնել գրողն ու գրուածները, մինչդեռ ես առաջին երկու-երեք համարները աչքէ անցընելէ ետք, ոչինչ կարդացած եմ իրենցմէ, որ բան մը յիշեմ, կարենամ մէկը պատկերացնել: Կը ցաւիմ, որ զուր վատնած ժամանակին հետ կը վատնեն նաեւ քու եւ այլոց թանկ ժամանակները:

- Տարագրութեան առաջին տարիներուն,- խօսք առաւ դարձեալ Հայկ,- մեր մամուլին գործածած թուղթերը տժգոյն էին, բայց փայլուն աշխատակիցներ ունէին անոնք, այսօր փայլուն են գործածուած թուղթերը, բայց ցաւալի եւ տժգոյն են միտքերը...

Թերթերով բեռնաւոր սեղաններու միջեւ մեր շրջագայութեան ընթացքին, դարձեալ Հայկի մէկ ազդանշանին վրայ՝ կանգ առինք փոքրուծաւալ հրատարակութեան մը նմոյշներուն առջեւ, անունը «Անտիպ»:

- Արտոր անուն, ծանօ՞թ ես,- հարցուց Ատոմին:

digitised by A.R.A.R.@

ՀԱՅԿ

Պատմվածք

- Աչքէ անցուցած եմ առաջին երկու- երեք թիւերը,-ըսաւ Ատոմ,- եւ միշտ զարմացած եմ՝ հիւրընկալուած գրութիւնները թերթատելով։ Մթամած պարբերութիւններ իրարու վրայ կուտակելով՝ հեղինակները կը կարծեն անտիպ գեղեցկութիւններ հաղորդել ընթերցողին։

- Երկար ժամանակ առաջ,- մագերը խառնելէն ետք Հայկ,- կարդացած եմ տեսութիւն մը, կարծեմ Աննա Ֆրանկի «Օրագիր»ի հոլանտական յառաջաբանին մէջ։ Ճշգրտած նիւթը լաւ չեմ յիշեր, բայց կարծեմ բանաստեղծական գործերու մասին էր, բանաստեղծական այն բառակոյտերուն, որոնք կրնան զարմացնել, ապշեցնել, ցնցում առաջացնել, բայց որեւէ արժէք չեն ներկայացներ, եթէ իրենց կը պակսի ձգողականութիւնը։ Խորիմաստ ձեւակերպում է, չէ՞։

- Հոյակապ, արարչական պիտի ըսէի,- արձագանգեց Ատոմ սլայդաւոր ժպիտ մը դէմքին։

- Զարմանալին այն է, որ երկար տեւեց մթամած նախադասութիւններով հանդէս գալու նորերտուն մատնած այս թիրիմացութիւնը։

- Ըսէ ինքնախաբէութիւնը։

- Այո, ինքնախաբէութիւնը։

- Այս առաջինին հետ նոյնքան երկար տեւեց միւս ինքնախաբէութիւնը։

- Ո՞ր միւսը։

- Սեռային անդամներուն կամ գործողութիւններուն անհաճ ցուցադրութիւնը։

- Այդ նիւթն ալ հին է՝ սեռային բռնկումներուն չափ։

- Բայց անոր անդրադարձող մատեանները, Հին Կտակարանէն առաջ ու ետք, իրենց էջերուն սովորական մերկութիւններ չեն ցուցադրած, այլ՝ քաղաքակիրթ վայելչութեամբ մը օժտած են զանոնք։ Ես պիտի խոնարհէի գլուխս, եթէ այդ առնչութեամբ նորութիւն ստեղծելու յաւակնողները նման արուեստով մը վարձատրէին մեզ։

- Ինձի ծանօթ են քու պատկերացումով փողփողուն օրինակներ, օտար անդաստաններէն թէ մեր ածուէն, մէկը կարդացած եմ նշանաւոր մեհենականին մէկ վէպին մէջ,- ըսաւ Հայկ ու ամփոփեց իր ծանօթութիւնը։ Յիշեց Պրուսայի կողմերը գրագէտին նկարագրած մէկ գիւղը, խառն բնակչութեամբ, հայեր եւ թուրքեր, այն շրջանին, երբ ըստ թուրքերու խորամանկ մէկ օրէնքին, գինուորագրութեան պատիւին կ՚արժանանային միայն թուրքերը, որոնք իրենց երիտասարդութիւնը կ՚անցնէին զօրանոցներու մէջ կամ պատերազմի դաշտերուն վրայ, իսկ այդ ընթացքին, իրենց ծարաւի կիներուն, կ՚ըսէ լաւատեղեակ գրագէտը, «Հոգի կու տային մեր տղոց սերմին»։

- Ի՞նչ,- բացագանչեց Ատոմ։

- «Հոգի կու տային մեր տղոց սերմին»։

- Նորէն կ՚ըսե՞ս։

- «Հոգի կու տային մեր տղոց սերմին»։

- Հիանալի է, ու ապաւուածը ճիշդ այդ է։

- Ու մեր չգտածը «Անտիպ»ին եւ դիշերներու էջերուն։

digitised by A.R.A.R.@

ԱԶԱՏ ՕՐ
«AZAT OR» ARMENIKH HMEPHZIA ԵՓԻՄԵՐԻԱ
ԵՈՒՐԱՔ
11 ՄԱՐՏ 2005
ՊԱՐԱՍԿԵՎԻ
11 MARTIOY 2005

- Հոգի տուայ ու հոգի առնող գործօնները,- ըսաւ Ատոմ գլուխը օրօրելէն,- ընթերցողի երեւակայութեան մէջ չէին ադօթեր հարկաւ, այլ կը պատկերանար անոնց սեռային արարքը, բայց արուեստի մակարդակի մը վրայ, անտիպ պատկերով կամ լեգուական գիւտով մը։

Ես յոգնած այս փոխասացութիւններէն, քիչ մը հեռացած էի ու կը սպասէի, որ իրենք ալ արագացնեն իրենց քայլերը, բայց տեսայ, որ Հայկ խոնարհած է «Անտիպ»ին վրայ ու Ատոմ սեւեռաբիբ իրեն կը սպասէ։

- Դտա՜յ,- յանկարծ ճչաց Հայկ ա սկսաւ կարդալ. «Բանաստեղծը ընթերցողները հաղորդակից դարձուց իր տիեզերական անհունին ու չսահմանուող սահմաններուն եւ խորքերուն անհասանելի ոլորտներուն»։

- Նման շռայլութիւններու ատեն,- ըսաւ Ատոմ բաշուած ձայնով,- տխրութիւն մը կը համակէ զիս, ինքզինքս ինծի թշնամի կը համարեմ, որ մեր ժամանակին ու մեր մէջ նման հսկաներ ունինք, մինչ ես չեմ զգացած անոնց մեծութիւնը։

- Իբրեւ թէ միայն մենք ըլլայինք անմասն մնացողները։

- Դիտե՞ս ինչ,- շարունակեց Ատոմ, - առանձնութեանս մէջ յաճախ կ՚ըսեմ իւրովի. կա՛մ ես բանաստեղծութիւն չեմ հասկնար եւ կամ հասկցած ու ընթռչինած բանաստեղծութիւններուս հեղինակները բանաստեղծ չեն։

- Որո՞նք, - հարցուց Հայկ քմծիծաղով։

- Միջնադարէն մինչեւ մեր օրերը մեզի ընկերացող ու մեր կենցաղին այլեւս մաս կազմող գագաթները, Նարեկացին, Սայաթ-Նովան, Դուրեանը եւ բարձունքներու վրայ շողափայլող միւսները, Մեծարենցէն ու Վարուժանէն սկսեալ մինչեւ մեր երակներուն վրայ յաւելումներ գումայող նոր յայտնութիւնները...

- Դէ՛, քալէ,- ըսաւ Հայկ, մարդուն համբերութիւնը հատաւ։

«Արքուն» ամէնօրեայ թերթին նմոյշներուն մօտէն արագ անցաւ եւ արագ անցնելու նոյն առաջարկը ըրաւ մեզի։

- Ի՞նչ կայ նորէն,- հարցուց Ատոմ։

- Դեռ քանի մը ամիս առաջ, Ապրիլի երկրորդ շաբթուան սկիզբներն, այս թերթին սէջ կարդացի ծանուցում մը, որ պղտորեց արիւնս, որ մինչեւ հիմա չի յստակնար։

- Կրնա՞ս պարզ ըսել,- հարցուց Ատոմ։

- Ուրիշ առիթով, որովհետեւ հիմա կրնամ չգսպել ցասումս ա հայհոյել, բայց այս վայրը տեսակ մը պրբավայր է հիմա եւ արբաղդութիւն պիտի ըլլար մեղը գործել հոս։

Ատոմ չպնդեց։

Շարունակեցինք մեր պտոյտը։

- Յուսամ չէք մերժեր զիս,- ըսաւ Հայկ,- եթէ առաջարկեմ անցնիկ պիւֆէ եւ տորճ կամ գարեջուր մը առնել։ Ծովահայեաց մաս է ու հաճելի։

Ես կարծես նման հրաւէրի մը կը սպասէի։ Նշանակուած վայրը

digitised by 16A.R.A.R.@

անմիջապէս ներքին կապ մը ալ յուշեց ներսս։

Երեքով անցանք հիւրասրահին արեւելեան խորքին յարդարուած սրճարանը, ուրկէ մէկ կողմէն կարելի էր հետեւիլ ցուցահանդէսին եւ միւս կողմէ՝ դիտել ծովը։ Ճո՜վը. որ ցուցահանդէսի ճնշիչ լրջութենէն ետք մէկէն զրգռեց ծովախտս։ Ես ի՞նչ պիտի ընէի բանաստեղծութիւնը, ծովը միաժամանակ այդ ամէնքը կ՚ընծայէր ինձի, կ՚արբեցնէր զիս իր տարածութեամբ, խորութեան առեղծուածով թէ ալեկոծ փրփուրներով։ Մարսէյլէն մինչեւ Պէյրութ, քանի՞ անգամ անիկա մոռցնել տուած էր ինձի իմ ճախորդութիւնս։ Ճովը՜...

- Ի՞նչ,- ըսաւ Ատոմ,- շատ դուրսը կը նայիս, շատ հետաքրքրական չթուեցա՞ւ քեզի ցուցահանդէսը։

Լուռ նայեցայ աչքերուն։

Բաժակները լեցուեցան ու սեղանին շուրջ պահ մը մթնոլորտը բարեփոխուեցաւ. բայց հազիւ քանի մը վայրկեան անց, Հայկի ու Ատոմի միջեւ կարծիքներու փոխանակութիւնը շարունակուեցաւ. երբեմն ճիշդ առաջուան եղանակով եւ երբեմն շրջուած դերերով։ Ցուցահանդէսին մէջ մեր շրջագայութեան ատեն, Ատոմ դարձած էր յայնախոհ. խելօք, իմ ճանչցած տիպարէն բոլորովին տարբեր մէկը, յարգալիր՝ մինչեւ անգամ անշնչան թերթերու նկատմամբ, մինչդեռ այս պզտիկ հեռաւորութեան վրայ, դարձած-եղած էր ինքը. յարձակողական եւ կծա։ Երեւի, կ՚ըսէի իրրեւ, ուսուցիչին տարած աշխատանքին հանդէպ ունեցած յարգանքը բարեփոխած էր իր բնաւորութիւնը, որ բորբոքեցաւ կրկին։

- Պարոն Պարոյրը, երեւի մօտէն հետեւած չէ մեր կեանքին,- ըսաւ Հայկ ներողամիտ ժպիտով մը։

- Ոչ ալ մեր իրականութեան,- շարունակեց Ատոմ.- բնակարաններու շինութեան յանձնակատարի իր գործով կլանուած է. իսկ այսրապոյ ժամերուն օտար շրջանակներու մէջ բուծանած։

Ըստ Հայկի, ցուցահանդէսին մէջ արդէն շրջագայող, թէ արտորնօք ներս խուժող պարոններուն եւ պճնազարդ տիկիններուն ջախջախիչ տոկոսը հոս փութացած է ոչ թէ մտաւորական ճիգի մը հաղորդ դառնալու հրճուալիր կարօտով, այլ՝ անձնապէս ցուցադրուելու մեղաւոր մղումներով։

- Հաւանաբար ճիշդ է ախտաճանաչումդ,- հաստատեց Ատոմ։

Վերջին այցելութենէն հետ երեւցան երկու երիտասարդներ, որոնց հանդիպած էի Հաճ Տաւուտի մէջ. «Արեգ» թերթի խմբագիր Սամուէլ Սարենց եւ ազատ ասպարէզի մէջ նետուած Տէմոն, Ատոմի հետ բռնուած բուռն վէճի մը ընթացքին։

- Ի՞նչու մոայլեցար մէկէն,- հարցուց Հայկ։

- Ոչինչ, բան չկայ,- ըսաւ Ատոմ մոայլամած։

- Անպայման կը ճանչնաս գիրենք ու բախում մը ունեցած ես իրենց հետ։

- Այո,- ըսաւ Ատոմ ու սկսաւ պարզել անոնց հետ ունեցած իր ծանօթութեան պայմանները, բայց հազիւ քանի մը վայրկեան անոնց

248 - 2005
digitised by A.R.A.R.@

ետեւէն երեւցաւ տրիշ մը, բարձրահասակ, հերարձակ, խիստ խնամուած արտաքինով, որ խորհրդաւոր ակնարկը շուրջը պտտցնելէն ծանրաշուք քայլերով ուղղուեցաւ դէպի ցուցահանդէս։

- Ո՞վ է, - հարցուց Հայկ։

- Չե՞ս ճանչնար։

- Ոչ։

- Զարմանալի է։

- Ինչը զարմանալի է,- բարձրացուց ձայնը Հայկ։

- Ամէն բան կարդալու սովորութիւն ունեցող մէկն ես դուն, հետեւաբար պէտք է հանդիպած ըլլայիր իրեն թերթերու մէջ կամ գիրքերու կողքերուն։

- Թերեւս, բայց չեմ յիշեր։

- Աչքերդ լայն բաց ու բաւ նայէ, ես եմ կ՚ըսէ մարդը, ես եմ կ՚ըսէ իր վեհաշուք քայլուածքը, նայուածքը, ես եմ կ՚ըսեն բոլոր շարժումները, ես՝ բացառիկ մէկը։

- Բայց չըսիր, թէ ո՞վ է, Ատոմ, պարզ խօսէ։

- Ըսեմ։ Բանաստեղծ է, պատմուածագիր, վիպագիր, թատերագիր, հրապարակագիր, խմբագիր, երգիծագիր, անունը՝ Էլիկ Սամեան։

- Բազմակողմանի տաղանդ մըն է ուրեմն։

Ատոմ միւս կողմ դարձուց դէմքը։ Ինծի ծանօթ էր բազմակողմանի յորջորջումին հանդէպ զգացած՝ իր նողկանքը, ուեւ մէկուն առիթով։

- Ոչ իսկ միակողմանի,- ջղայնացաւ ան,- յամենայնի ունայնամիտ մը, որ փոխանակ իր շնչինութիւնը մէկ մարգի վրայ կեդրոնացնելու, ցուցական ձեւով մը ամէն տեղ կը պարզէ իր ապաշնորհութիւնը։

- Ուրեմն այդպէս, - ըսաւ Հայկ՝ ակնարկը ուղղելով անծանօթին։

- Յամենայն դէպս կը նախանձիմ քեզի։

- Զինք ճանչցած չըլլալո՞ւս համար։

- Ճի՛շդ։ Կը նշանակէ զուր ժամանակ չես վատնած անոր անարդին էջերուն դիմաց։ Հեռուէ հեռու թէեւ, բայց ես լաւ կը ճանչնամ զինք։ Իր ցարա աչքերուն կնիքը կը կրեն իր բոլոր շարադրութիւնները։

- Երեւի հիմք մը ունին բացասական ապատրոութիւններդ։

- Ու պարզ է ախտաճանաչումս։

- Այսի՞նքն,- հետաքրքրուեցաւ Հայկ։

- Ուեւէ շարժումի չէ յարած եւ հաշուենկաւ նոյն պատճառով ցերմութենէ զուրկ մնացած են իր բոլոր հրատարակութիւնները։ Հետեւաբար՝ անյոյզ, հետեւաբար՝ անկրակ, անհամ, ինչպէս կ՚ըլլան ամէնուն հետ հաշտ ապրելու խորամանկութեամբ հանդէս եկող դիմակաւորները։

- Միա՞յն գրելով կ՚ապրի,- հարցուցի՝ բան մը ըսած ըլլալու համար։

- Ի՞նչ գրելով։

digitised by 18A.R.A.R.@

ՀԱՅԿ

ԹՐԹՈՒՆ

ԴՈՒՐՈՒՆ ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ ԴՈՒՐՈՒՆ ԱՐԳԵՆՏԻՆԻ ԴԱՍԱՏԱԿԱՆ

- Հապա ինչո՞վ կը շահի իր կեանքը։
- Շուկայի մէջ կրպակ մը ունի։
- Կրպա՞կ մը։
- Գրողական ասպարէզին մէջ վերջամնաց մըն է ինք,- կրկին խստացաւ Ատոմ,- եւ ինչպէս ծանօթ է, վերջամնացներուն առաջ մտահոգութիւնը եղած է նիւթական ապահովութիւնը։ Ու հոն, շուկային մէջ յաջողութիւններ արձանագրելէ ետք, անոնք, այդ վերջամնացները, կ՚անդրադառնան իսկոյն, որ այդ յաջողութիւնը անտարբեր կը ձգէ ուրիշները ու փառաւորուելու մարմաջով մը կը փորձեն մուտք գործել Տիրոջ այգիին մէջ, կարծելով, որ հոդ եւս խաբեբայութիւնը գին ունի։
- Էհ,- Ատոմին արձագանգեց Հայկ,- ասպարէզին մէջ ուշ սկսած ճկարչուհի մը կը ճանչնամ, je suis la plus grande artiste abstrait ըսելէն-ըսելէն ամուսնոյն ծախել տուաւ անոր տարիներու խնայողութեան գին Լազիզա գործարանին կոնակին գտնուող երկու սենեակնոց յարկաբաժինը ու գացին Փարիզ ա միասին մոխիրի վրայ նստեցան, ճշմարիտ արուեստագէտները բանտարկելու թափ մը տալով իրենց լեզուներուն...
- Արուեստի ո՛ր մարզին մէջ ալ ժպրիին, իրարմէ չեն տարբերիր վերջամնացները,- ըսաւ Ատոմ,- ու երբ իրենց վիրպանքները մեծարանքներու չեն արժանանար, անխուսափելիօրէն կը մաղձոտին։
- Հակառակ պատկերը շատ ծանօթ է ինծի,- յանկարծ յիշեցուց Հայկ։
- Հաւանաբար Ափրիկէ ոտք դրած մեր անուանի գրողներուն կ ակնարկես, այո՞։
- Ընդհանրապէս։
- Ճիշդ է, բայց անոնք դպրութեան մէջ հաստատ տեղեր գրաւած էին եւ իրենց մտանած հետագայ ցամաքութիւնը նոյնիսկ պերճանք կարելի է համարել։
- Գրականութեան պատմիչները կ՚ըսեն, որ ծանօթ դէմքեր, ինչպէս մեր Կամսարականները, Բաշալեանները, Որբերեանները հարստութիւն կուտակելէ ետք բնաս կամ քիչ անգամ անդրադարձած են, որ իրենք օր մը ծառայած են գրականութեան։
- Նման տիպարները,- ըսաւ Ատոմ,- երեւցած են նաեւ օտար գրականութեանց մէջ, բաւածանօթ է, օրինակ, ֆրանսացիներու հանճարեղ պատանին, Ռեմպոն, որ բանաստեղծական անկրկնելի աշխարհ մը յայտնաբերելէ ետք, տասնինը տարեկանին վերջնականապէս հեռացաւ բանաստեղծական մթնոլորտէն եւ գէնքերու եւ այլ առարկաներու առեւտուրին նուիրեց իր բովանդակ կեանքը՝ թափառելով Ափրիկէի եզերքներուն եւ որիշ երկիրներ։ Մեր Կամսարականները եւ ֆրանսացիներու Ռեմպոն անհերքելի վաստակի մը վրայ նստած անուն էին, երբ մոլորեցան նիւթական քաղաքներուն մէջ, մինչդեռ մեր ժամանակակիցները, ժամանակավրէպները պիտի ըսէի, կը կարծեն կենսագործ բառեր իրարու վրայ շարելով կրնան

digitised by A.R.A.R.@

ՀԱՅԿ
ԱՄՍԱԹԵՐԹ

խաբել ուրիշները, ինչպես խաբած են խաբեբաներու շուկային մէջ։

Ծանր թուեցաւ ինծի Ատոմին ամբաստանութիւնը եւ որովհետեւ ես ալ դիւրին յաղթանակներ տարած էի շուկայական յարաբերութիւններու մէջ, յանդգնեցայ հակաճառել իրեն։

- Պարոն Պարոյր,- մէջը մտաւ Հայկ,- դուն երբեւիցէ վարձա՞ծ ես բանաստեղծութիւն գրել։

- Ո՛չ,- ջղայնացայ ես։

- Թատերգութիւ՞ն։

- Հաճիս, մի շարունակեր։

- Ուրեմն ես շարունակեմ,- ըսաւ Ատոմ ու խօսքը կէս ձգած մէկու մը անհամբերութեամբ սկսաւ.- իմ խօսքս բացառաբար կը վերաբերի Կարէն Կարեանին եւ իր նմաններուն, որոնք նիւթական ապահովութեան մը տիրանալէ ետք, բառասունի սեմերուն, կը փորձեն մուտք գործել մտքի անդաստաններէն ներս. առանց անդրադառնալու, որ այդ աշխարհներուն մէջ ճրագ մը վառելու համար վաղ տարիքի մը պէտք է նետուիլ որոնումներու անիծեալ լաբիւրինթոսին մէջ ու պատրոյգ դարձնել ջիղերը։ Բացառութիւններ երեւցած են հարկաւ, բայց սեր վերջամնացածներուն մէջ նման բացառութիւններ զուր է փնտռել։

Հայկ ուշի-ուշով ունկնդրելէ ետք Ատոմը, սկսաւ պրպտել ձեռքի պայուսակը, փնտռածը չգտաւ. ըսաւ.

- Տարիներ առաջ, գրութենէ մը արտագրուած հատուած մը կ'ուզէի կարդալ, բայց չեմ գիտեր ո՞ր պայուսակիս մէջ դրած եմ զայն։ Խօսքը թարմութեան մասին էր ու հերոսը թարմութեան հետամուտ հոգի մը, որ շարունակ ու ամէն տեղ թարմութիւն կը փնտռէր - թարմութիւն բնութեան մէջ, գիրքերու մէջ, գաղափարներու, աղջիկներուն մարմիններուն մէջ ու կիներու հոգիներուն ծալքերուն, իսկսուն թէ անբարբառ երեւոյթներուն մէջ. ժպիտներու վրայ, բոյսերու բաժակներուն, ծայներու ելեւէջներուն, հրաւէրներուն թարմութիւնը տակաւին,- այս է, վերջացուց Հայկ։

Ատոմ լուռ կը ժպտէր։

- Տեղ մը կարդացած եմ ու երբեք չեմ մոռնար.- շարունակեց Հայկ.- ce qui n'a pas de style n'a pas d'importance։ Ո՞վ ըսած էր։

- Պէտք չկայ ճշդելու ովը։ Այնքան շատ հոլովուած միտք է։

- Իբրեւ անմաշ ճշմարտութիւն հարկաւ,- եզրակացուց Հայկ։

- Ցաւը այն չէ, որ մեր բերրերը երբեմն արժեմ-չարժեմ ու սխալ տեղեկութիւններով վխտացող գրութիւններ թոյլ կու տան իրենց էջերուն, ցաւը այն է, որ ո՛չ ոք կ'անդրադառնայ չափանիշերու կորստաբեր խախտումներուն։ Անոնց հետեւող քննական ակնարկը իսկոյն պիտի տեսնէ, որ մօտիկ անցեալին, Եգիպտոսի մէջ հանճարեղ գրագէտ մը յանձնած ենք հողին, Պարսկաստանի մէջ՝ մեծատաղանդ մտածող մը, իսկ Փարիզի մէջ կը շնչէ հայ բանաստեղծութեան դիցուհին, եւայլն։

Ատոմ գրպանը վեր ու վար ըրաւ ու սկսաւ.

digitised by 2A.R.A.R.@

«Մի Տանթէ
Կամ մի Պուշկի՞ն ես դու
Ոչ, ընկեր.
Աւելի՛ ուժգին ես դու»:

- Ա՛ս ինչ է,- զարմացաւ Հայկ,- ո՞վ է այդ Տանթէէն ու Պուշկինէն աւելի ուժգինը:

- Բոլշեւիկ է Ծիր կանալը եւ ուրիշ կանալներ բոլշեւիկացուցած պրոլետ շարքային մըն ալ «ուժգինը», զոր պրոլետ ուրիշ կիսակատար մը պատուած է համճարեղութեան այդ փառապսակով:

- Նորէն կը կրկնե՞ս.- հետաքրքրուեցաւ Հայկ խնդալէն:

- Հարց չկայ: Այդ մէկը յիշեցի, որպէսզի ակնարկդ հեղ մըն ալ պտտցնես արեւելեան կողմն աշխարհի, որ աներեւակայելի առատութեամբ շաղ տրուած են ու կը տրուին սպակները:

- Երկու պատճառով զգուշացած եմ արեւելեան կողմն աշխարհի մշակուած գրականութիւնը աչքէ անցնել,- ըսաւ Հայկ,- չեմ կրցած կարդալ մանաւանդ հրապարակագրական ու քննադատական գրութիւնները, նախ՝ ողղագրական քաոսին, եւ ապա՝ օտար բառերու անհարկի խճողումին պատճառով:

- Այո, բայց եթէ ջանք ըրած ըլլայիր կարդալու, համդիպած պիտի ըլլայիր երրորդ եւ նոյնքան վտանգաւոր ուրիշ որոմի մը:

- Աւելի՞,-զարմացաւ Հայկ:

- Այո, պիտի տեսնէիր, որ սովորականէն հազիւ վեր ելած քեզի ծանօթ մարդերուն մէջ վարպետները կը վխտան, վարպետաց վարպետները սակաւաթիւ չեն ու տաղանդաշատները ամբոխ մը կը կազմեն:

- Այդպէս ու այդքա՞ն:

- Աւելին, երբ մասնաւանդ չնորհաբաշխները այս կողմ կը դառնան: Յիշեմ օրինակներէն մէկը միայն: Անլրջութիւններ թող տալու սովոր ակադեմիկոս մը, վերջերս, ընդամէնը մէկ գրութեան մէջ, մեզի լաւապէս քաջածանօթ անձերուն մէջ յայտնութիւններ ըրած է, ըստ որուն՝ Սփիւռքի մէջ մենք ունինք «առաջնակարգ գրող, նաեւ հմուտ քաղաքագէտ» մը, երկրորդ՝ «Ազգանուէր ու չտեսնուած գործիչ մը», երրորդ՝ գրող մը, որ իբրեւ «հոգեբան նրբամիտ է ու նրբանկատ, որքան ոճաբան», «Հմուտ գրականագէտ» մը տակաւին, «մեծավաստակ դէմք» մը եւ ուրիշ հմուտներ, ամենահմուտներ, հոգեբաններ, ոճաբաններ, չտեսնուածներ ու առաջնակարգեր, կրկնեմ՝ մեր ճանչցած անձերուն մէջ:

- Ընդամէնը մէ՞կ գրութեան մէջ ըսիր:

- Այո, մէկ:

- Հետաքրքրական է,- դէմքը աջ ու ձախ տանելով ըսաւ Հայկ:

- Աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել՝ ողբերգական է,- շեշտեց Աստղ,- ով որ բարեւ մը տուած է իրեն՝ ակադեմիկոսեան բարձունքներէն պսակ մը ստացած է իրմէ:

- Իսկ այդպէս ծրի շնորհներ բաշխելով քնա՞ւ չէ մտածած, որ ա-

digitised by A.R.A.R.@

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՀ
ԳՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆԱԿԱՐԳ
ԹԵՐԹԵՐԻ ԹԵՄԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐՈՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿՎԱԾ ԹԵՐԹԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ
ՀԱՅԿ Գ. ՏԱՐՈՆ
1992 թ.

կաղեմականութիւնը կը վարկաբեկէ:

- Ի՞նչ գիտնամ: Օդին մէջ չմնալու համար յիշեմ մեծարուած առաջինին, «առաջնակարգ գրող եւ նոյնքան հմուտ քաղաքագէտ» յորջորջուածին ստորագրած մէկ գրութիւնը ամերիկահայ մեր թերթերէն մէկուն մէջ, որ ոչ թէ առաջնակարգ, այլ բոլորովին անվտանգ ու անկշիռ յօդուածագիրի մը անգամ դժուար կարելի էր ներել:

- Ի՞նչ յօդուածի մասին է խօսքը,- աճապարեց հարցնել Հայկ:

- Ակադեմիկոսին առաջնակարգ հռչակածը ազգային բեմերու վրայ համեստ կարողութիւններով գործած երիտասարդի մը մասին առիթով՝ ստորագրած էր յօդուած մը: Կարդացի, բայց աչքերուս չհաւատացի: Կարդացի կրկին ու կրկին անգամ, գրութիւնը գոց ընելու չափ: Եթէ ան չմեռնէր կ՚ըսէր «առաջնակարգ» գրագէտը, «ներդաշնակութիւն կը տիրէր համայնական հատուածներու միջեւ: Սփիւռքի եւ Հայաստանի միջեւ: Արցախի եւ Հայաստանի միջեւ: Երբայրներու եւ քոյրերու միջեւ, հին ու նոր կուսակցութիւններու միջեւ: Ես այն համոզմանն եմ, որ եթէ նա մեզ հետ լինէր, ինչ-որ հրաշքով համերաշխութիւն կը լինէր հայոց աշխարհում»:

- Այդքա՞ն: Անհաւատալի է:

- Եթէ կ՚ուզես գրութիւնը հիւրընկալած թերթը կը բերեմ:

- Ակադեմիկոսին մեծարած միւսնե՞րը:

- Միւսները նման սմին, ինչպէս կ՚ըսէ Աւետարանը...

Մտքիս մէջ զուարթ պատկեր մը փնտռելու ճիգերուս ընթացքին, ձեռք բրի սպասեակին, որ նորոգէ բաժակները: Կ՚ուզէի բարեխառնել մթնոլորտը, որպէսզի հաճելի միւթեր շօշափելով շարունակէինք մեր յետմիջօրէն, բայց հետաքրքրական ոչ մէկ իրադարձութեան կրցայ կառչիլ: Հայկ գլուխը հակած՝ մագերը կը խառնէր, մինչ Ատոմի աչքերը անհանգստութիւն մը կը մատնէին:

Ըսաւ.

- Պրոլետ շարքային բանաստեղծը եւ սովորական միտքերու շարադրութեան հիմամբ ակադեմական տիտղոս մը ձեռք ձգած անձը՝ իրենց կարգին, բայց երբ ճշմարիտ գրագէտները նոյնքան թեթեւ կը վարուին հայոց լեզուին բառերուն հետ, մայդ անբուժելի դառնութեամբ մը կը համակուի:

- Որո՞նք օրինակ,- հետաքրքրուեցաւ Հայկ:

- Ես կը ճանչնամ ամէնէն մեծարուած եւ ամէնէն շատ հոլովուած գրագէտներէն մէկը, Հրազդան Գեղեան, որ ամերիկահայ մեր թերթերէն մէկուն մէջ, հարցազրոյցի մը ընթացքին, ի դէմս Բալթոյ Շիշեանին, յայտնութիւնը ըրած է, ոչ աւելի ոչ պակաս հոյակապ գրականագէտի մը:

- Մեզի ծանօ՞թ Շիշեանին:

- Ճիշդ:

- Ի՞նչ է պատահեր:

- Պատահածը շատ յայտնի չէ, յայտնի է միայն յայտնութիւնը:

- Հայ գրականութեան մէջ նոր հորիզո՞ն մը բացած է Շիշեան:

digitised by A.R.A.R.@

- Երանի թէ...

- Ուրացուած արժէ՞ք մը վերականգնած է։

- ...

- Կամ փառաբանուած ոչնչութի՞ւն մը փոշիացուցած։

- ...

- Ուրեմն ի՞նչ։

- Ուրեմն ի՞նչ,- կրկնեց Ատոմ։

- Կը նշանակէ թէ,- ըսաւ Հայկ ժպտուն,- Հրազդան Գեղեանէն զատ ուրիշ ոչ ոք լուր ունի հոյակապին հոյակապութենէն։

- Եւ արդէն ճիշդ այդ պատճառով անընդունելի մնաց ինձի ամոր շուայլութիւնը, որ հոյակապ գրագէտի մը պսակը կը դնէ գիրքերուն մասին շատախօսող անպակաս այս դպիրին գլխուն...

Ատոմ բաժակը վերցուց, զարկաւ մեր բաժակներուն, առաւ ումպ մը ու խօսքը ուղղեց Հայկին.

- Յուցահանդէսի «սրբավայրէն» հեռու ենք հիմա, հետեւաբար կրնաս ուզածիդ չափ մեղք գործել։

- Թո՛ղ,- ըսաւ Հայկ տխուր,- կը վախնամ որ ձայնս բարձր հնչէ։

- Այն ատեն երթանք ուրիշ տեղ մը,- ըսի ես, մթնոլորտին մէջ շնչահեղձ եղած։

- Իմ հաշուոյս,- ըսաւ Հայկ։

- Առաջարկը ինձմէ եկաւ, իմ հաշուոյս,- ամաչարեցի ես։

- Երբ երկու քաղքենիներ վէճի բռնուին,- յայտնեց Ատոմ զուարթ,- շարքային քաղաքացիին կը մնայ ճշդումը, բալեցէ՛ք։

Իջանք վար։

Ինքնաշարժին մէջ Ատոմ դարձեալ կողքիս տեղաւորուեցաւ ու ինք ճշդեց մեր ուղղութիւնը։

Ճիւնի գիւղաքաղաքէն քիչ մը առաջ, թեքեցանք ձախ ու ցուկը ծովուն մէջ խրած Մասալիք սրճարանին առջեւ կանգ առինք։

Նախընտրութիւնները դարձեալ տրուեցան գարեջուրին ու երբ բաժակները լեցուեցան, Ատոմ դարձեալ դարձաւ Հայկին.

- Ուրե՞մն։

- Ակնարկս կը վերաբերէր «Կիթուն» թերթին,- սկսաւ Հայկ,- որուն մէջ Ապրիլի կէսերուն կարդացի ծանուցում մը, որ կը յիշեցնէր, թէ մեր թափած ծով արեւսն յուշահանդէսը տեղի պիտի ունենայ Չորեքշաբթի ժամը 5ին, ու տուած էր խօսելու հրաւիրուած երկու անուններ, բարձրաստիճան կղերական մը եւ խմբագիր մը, առաջինը յամենայնի տխրահռչակ, իսկ երկրորդը իր գինանշանին դաւաճանած դաւանափոխ մը։ Կրնա՞ք երեւակայել։

- Տարտամօրէն թէեւ, բայց կը յիշեմ ուրիշ մըն ալ, որ նոյն գանգատը կը ներկայացնէր,- ըսաւ Ատոմ։

- Ամբողջ քառորդ դար,- շարունակեց Հայկ,- հակադիր դիրքերու վրայ գործած անձեր եւ իրենց տրամադրութեան տակ գտնուած թերթերու մէջ իրարու հասցէին ուղղած են այնպիսի յիշոցներ, զորս կարգ մը բառարաններ զգուշացած են արձանագրել իրենց էջերուն։

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՐՄԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՕՐԱԹԵՐԹ
ՀՈՐՆԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԻՆ ՀԱՄԵՍՏ 1948-ԻՆ
ՀՈՐՆԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԻՆ ՀԱՄԵՍՏ

- Կը յիշեմ, լաւ կը յիշեմ, մեր հրապարակագրութեան մէջ երկոստեք գործած այդ ամօթը,- ըսաւ Ատոմ։

- Ու հիմա նոյն անձերը հրաւիրուած են նո՛յն օրը, նո՛յն ժամուն, նո՛յն բեմին վրայ խօսիլ թիրատոր մեր մեռելներուն մասին, եւ յիշատակի հանդէսը կազմակերպած պաշտօնական մարմինը եւ իր ղեկիցները հաւանաբար լուռ մտիկ ըրին արբութիւններու հետ որեւէ առնչութիւն չունեցող երկու մեռապարտները։ Եկուր ալ մի խենթանա՛, եկուր ալ մի պղծեր շրթներդ։

- Զարմանալի է,- ըսաւ Ատոմ,- ըրած ակնարկութիւններդ բարիանցիկ են, գրեթէ կը ճանչնամ նկարագրուած անձերը, բայց չեմ գիտեր պարագան ինչպէս վրիպած է ուշադրութենէս։

- Իսկ իմ յիշողութենէս երբեք պիտի չջնջուի այդ աղաղակող աւօթը։

- Սկսայ արդէն ես ինքս ալ ամչնալ նոյն պատճառով,- ըսաւ Ատոմ։

- Երեւոյթը զարմանալի ուրիշ կողմ մըն ալ ունի։ Մարդ երբեք չի կրնար ըմբռնել, թէ պաշտօնական մարմին մը ինչպէ՛ս սիրտ ըրած է ըստ էութեան երկու մեղապարտ եւ իրարու մէջ ամէն արժանիք մերժածները միասին հրաւիրել միլիոններուն խառնիկ ծխելու, ինչպէ՞ս։

- Կամ...

- Ի՞նչ կամ։

- Հրաւիրեալ երկուքէն մէկը, կա՛մ միւսը ի՞նչպէս չէ մերժած միասին բեմ բարձրանալու հրաւէրը։

- Չեմ գիտեր, չհասկցայ, անհասկնալի բաներ շատ կան մեր կեանքին մէջ։

- Շա՛տ,- հաստատեց Ատոմ,- իմ պարագայիս՝ պատանութենէս սկսեալ երեք առեղծուածներ յաճախած են միտքս, տարիներ ու տարիներ ճգնած եմ սոնոց լուծման համար, բայց երբեք համոզիչ եզրերու չեմ յանգած։

- Հետաքրքրական է,- ըսաւ Հայկ՝ յօնքերը վեր առնելով։

- Առաջինը՝ բանաստեղծ Աւետիք Իսահակեանի հանճարեղութիւնը։

- Երկրո՞ղը։

- Ռամկավարներուն յեղափոխականութիւնը։

- Մի՞ւսը։

- Տգեղ աղջիկներուն անառիկութիւնը։

Ի լուր Ատոմի բանաձեւած երրորդ առեղծուածին, խնդուքս չկրցայ զսպել։ Առաջին երկուքը որեւէ մասնաւոր բան չէին ըսեր ինծի, բայց սոգեղ աղջիկներուն անառիկութեան առաջացուցած ցաւերը երբեք չէ կրցած մոռնալ սիրտս։ Որպէսզի իրենց արտակարգ գիրութիւնը կամ շոր նիհարութիւնը կամ կարճառօտ հասակները կամ ձեւազեղծ գիծերն ու տժգունութիւնը ծանր չթուին իրենց, պատեհ առիթներու փորձած եմ շրթներս մօտեցնել այդ դժբախտութիւններէն մէկով կամ միւսով խոցուած աղջիկներուն ու յանկարծ դարձած

digitised by A.R.A.R.@

են մէկ-մէկ անմատչելի գոհար, տ՛ւղ. ազնուութեանդ մէջ քեզ խորտակելով, բոլորովին անշան դարձնելով գեղեցիկներուն մօտ գտած բոլոր ընդունելութեանդ հեքիաթը։ Որքան շատ ապրած եմ տգեղ աղջիկներուն անառիկութեան պատճառած այդ տառապանքը։

- Տգեղ կամ տգէտ աղջիկները,- սկսաւ Հայկ,- այրի կիներուն նը նմանին։ Գեղեցիկին կամ խելացիին մէջ երբ շնորհ մը կամ արժէք մը յայտնաբերես, գեղեցիկը կամ խելացին կը հաւատան յայտնութիւններուդ ճշմարտութեան, բայց տգեղներն ու տգէտները կը դժուարանան հաւատք ընծայել իրենց մօտ կռահած արժանիքներուդ ու կը կարծեն, թէ թակարդ կը լարես իրենց մարմիններուն դէմ։ Այդ պատճառով կը ստեղծուի խրամատը, որով կը պատժեն քեզ ու կը պատժուին...

Մեր տպաւորութիւններուն վրայ բան մը չաւելցուց Ատոմ, բայց նաեւ բան մը չպակսեցուց անոնցմէ, լուռ ու ժպտուն տրամադրութեամբ մը մտիկ ըրաւ մեր զեկուցումները, մինչ ես կը ջանայի իմ գործառութիւններս կշիռքի դարնել։ Պայմաններու բերումով գեղեցիկներու շռայլ միջավայրերու մէջ սանձարձակօրէն ապրած մէկն եմ ու բախտս քիչ անգամ ժպտացած չէ ինձի. բայց Ատոմ ինք ո՞ւր հանդիպած էր գեղեցիկներու. որոնց հակադրաբար կ՛ընդգծէր տգեղներուն անառիկութեան առեղծուածը։ Մեր յարաբերութիւններու ընթացքին ո՛չ գեղեցիկները քննութեան առարկայ եղած էին եւ ոչ ալ տգեղներուն անառիկութիւնը։

Եղանակի՞ն թէ այլ պատճառով մը. արեւը որքան խոնարհէր, այնքան կը բազմանային ամէն տարիքի եւ սեռի յաճախորդները, տարեցները իրենց յոգնութիւնն ու կնճռոտ հարցերը ետին ձգած. ծովէն եկող աղօտ զեփիւռին օրհնութեան ներքեւ բաժակ մը գարեջուրին մէջ պահ մը մոռնալով օրուան տաղտուկները, իսկ երիտասարդները հաճոյքէն գատ ուրիշ հոգ չունեցող հոգիներուն պէս, ամառնային թափանցիկ կիսահագուստներուն մէջ աղմկալի հրճուանքներով կը խլացնէին մթնոլորտը։ Այս վերջիններուն դիմաց կը հրճուէր նաեւ իմ հոգին, իմ մթնոլորտիս մէջ զգալով ինքզինքս, մինչ Հայկի եւ Ատոմի դէմքերուն հետզհետէ կը թանձրանար դժգոհութիւն մը։

Երբ իրենց փոխանակութիւնները սկսան ամբողջովին անլսելի դառնալ իրարու, Ատոմ ոտքի ելաւ եւ ձեռքը երկարեց ապատեակ Միշէլին եւ քայլերը ուղղեց ելքի կողմը։

Հայկ քիչ մը շփոթի մատնուած, չորս կողմը սկսաւ դիտել, մինչ ես ուղղուեցայ դէպի զանձարկղին առջեւ նստած մանկամարդ աղջիկը։

- Երբեք բարով,- ըսաւ Միշէլ՝ ճամբան գոցելով։

- Հաշիւնե՞րը։

- Ցտեսութիւն,- ըսաւ Միշէլ տեղի գուալթ...

ՊՕՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

«Պպասում»
գործ Ա. Էլիբեկեանի

ԱՆՈՒՇ ԱՂԲԻՒՐ

Կը սպասէի, որ դրան զանգը հնչէր, եւ դուն ներս մտնէիր ուրախութեան կայծը դէմքիդ ու սիրոյ բոյրը ափերուդ: Գայիր ու զիս տանէիր բարձունքը, ուր կը կառուցուին ատուածային դղեակներն ա բաղձալի յաւերժութիւնը, եղնիկներու ոտոսատմով ծաղկող անմեղութեան դալարիքը, գեղեցկութեան ակօսներուն մէջ բաշխուող երազանքը եւ ընտրեալներուն ճօտ միայն յայտնուած սիրոյ ջերմութիւնը:

Ընատուր, թերեւս աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել Աստուածատուր կոչում մը «խենթութեամբ» համակուած, երբ յիշողութեան փոքրիկը ապրումներու սլաքին հետ բաբախելով կը ճնշէ շնչառութեան մեղեդին, յանուխ այնուագալի երկունք մը յղանալով ու միաձուլուելով ներաշխարհի փաթիլներուն:

Աչքերս փակած կը փորձէի խոտափիլ ժամանակի թոթովանքէն, քաջ գիտնալով, որ պիտի վերադառնայիր, երբ աշխարհը գինովութեան հրդեհներուն տակ գտնէր իր երդիքը, եւ ամպերը ծածկէին լուսնի այդ օրուան վերջին ժպիտը:

Սկսած էի անհամբեր դառնալ ու նուազիլ անշարժութեան մոլեգնութենէն. հայեացքս՝ մտածումներու լաբիւրինթոսին ուղղուած, բայց սիրտս՝ վկան մեր բոլոր հանդիպումներուն:

Ցայսօր վստահ եմ, որ քու ճօտդ միայն կը գտնեմ անգերազանցելի հանգստութիւնն ու երջանկութիւնը, աներեւակայելի գանկութիւնը գեղեցիկին, բարիին, ազնիւին, լաւագոյնին, շօշափելիին, տեսանելիին եւ ընդհանրապէս կեանքին, որ ճակատագրական բեղմնաւորութեան պահուն մեզ գետեղեց միեւնոյն խորշին մէջ գիրար սիրելու, թեւ ու թիկունք հանդիսանալու եւ իրայատուկ աշխարհ մը ստեղծելու ցնծութեամբ:

Կը զգամ մեր ամբողջ էութեան թռիչքը անհուն ծաղկաստանին մէջ, բազմազան երանգներու ճռինչով օրհնուած ու խանդոտ ծիսան-

digitised by A.R.A.R.@

ներում դէմ խոյացած յուսադրիչ մաքառումով...

*
* *

Կ'ուզէի դարձեալ ապրիլ առաջին հանդիպումը, երբ ոչ ոք գիս տպաւորած էր այնքան, որքան իր խոր ճայուածքը. այնքան ազդեցիկ էր, որ երկար ժամանակ չյաջողեցայ մտքէս ու սիրտէս դուրս հանել անծանօթին հայեացքը, որ կարծես կը նուիրէր անբացատրելի աշխարհի մը՝ հետաքրքրական ու...գեղեցի՞կ...

Այս անծանո՞թը, որուն մասին ոչինչ գիտէի: Միթէ՞ յուզական կամ շռայլուած ովկիանոսի մէջ գտած էր իր աշխարհը, կամ զգացական ոլորտներուն կարեւորութիւն ընծայած, կամ սովորական էր ճայուածքէն ճառագայթած «թակարդ»ը...

Սակայն նշեալ ենթադրութիւնները անհիմն ջղագրգռութիւն պիտի չյառաջացնէին, այլ տպաւորութեան խայծը երազներուս պիտի միանար անուշիկ փայլով, երբ յաճախ սառանձնութեան մէջ կեդրոնացած մէկ պահուս զգացական փրփուրներ պիտի շարժէին որախութեան ալիքներով եւ գիս տանէին հեռուները...

Ցիշողութեան մէջ հետզհետէ աւելի լայն անդրադարձ պիտի ունենար ճայուածքը, խօսքը, եւ այն ինչ որ կապուած էր իրեն հետ:

Ինչո՞ւ, չէի գիտեր, չէի անդրադարձած, նոյնիսկ չէի մտածած:

Խոր շնչելով կը հաւաքէի ուժերս ու կը վերադառնայի աշխատանքներուս... բան մը ծգելով եւիս...

Իրապէս, անակնկալօրէն յայտնուած «ընդմիջում»ը կը բախէր երեւակայութեանս ու ներաշխարհիս, որոնց արձագանգը փաթոս դառնալով կը հրահրէր ապրումները, ֆիզիքական ու մտային ստեղծագործութիւններ պահ մը զիջիլ տալով իրենց աշխուժութենէն եւ արժանիք համարելով անբացատրելի զօրութեան մը յառաջացուցած «արեւ»ը...

Արդեօք ի՞նչպէս պիտի բացատրէի այն երեւոյթը, որ սկսած էր այլեւս յաճախակի այցելել առանձնութեանս մէջ, երբեմն ի՛ր ներկայութեան:

Անգամ մը խօսակցութեան ընթացքին փորձեցի սուզուիլ իր աչքերուն խորը, փորձելով գտնել պատճառ մը այն «հետաքրքրութեան», որ կը մղէր աւելի ուշադիր ըլլալու եւ գտնելու կախարդական բաւ՞ալին, թէ ինչո՛ւ զիս պիտի հալածէր. եւ մի՛շտ փայփայանքով պիտի ընդունէի այդ իրողութիւնը:

Պահը եկած էր բացայայտման, երբ անկեղծութեան ալիքներուն թաթխուած խօսքերը մատնեցին անհուն ակունքներուն մէջ արմատացած ու բարձրացած սիրոյ ամբողջ էութիւն մը:

«Միշտ պիտի փորձեմ հասնիլ քեզի»,- կը հնչեն կարօտակէզ շրթները...

Այդ պահուն անբացատրելի ուժգնութեամբ կը ժայթքէին ենթագիտակցութեան մէջ համբացած ճշմարտութիւնները, երբ ժամանակը անկարող էր այլեւս քողարկել տարուան մը ծանօթութենէն ետք կուտակուած զգացումները:

Մեր հանդիպման առաջին բնդգրկումը՝ գերագոյն առաջին «ընդմիջում»ն էր ներկայէն:

Նոր կեանքի մը առաջին ոստումներն էին, ինչպէս նորափթիթ ծաղիկներ կը ծգէին արմատները հողին տակ եւ կը բարձրանային «վերին անդաստան»ի լուսաւոր սնունդին ծարաւով:

Ի՞նչպէս կրցած էր ճակատագիրը մեզ երկար ժամանակ մառախլապատ հորիզոնին մէջ պահել, յանկարծ չքացնել մրրկաշունչ յուզումը եւ նուիրել գարնանային հեքիաթը, որ կը շարունակուէր՝ այս անգամ ազատ խօսքերով, կարօտի համբոյրներով, սիրոյ խոստովանանքով եւ մեր քայլերուն հետեւող քնարերգութեան եղանակներով...

Երբեք չէի պատկերացուցած, որ սիրոյ յաւիտենականութեան զգացում մը կրնար զարգանալ, երբ դասագիրքերու ընդմէջէն փոխանցուածը յաճախ դարձած էր երազային եւ մանաւանդ անհասանելի իրողութիւն մը: Որքան պիտի ուզէի վերատին կարդալ, մանակցիլ, նոյնիսկ վկայել հեղինակներու նե-

digitised by A.R.A.R.@

բաշխապիէն բխած իսօսքերու մասին։

Անկիւնադարձային իրողութիւն մը չկ՝ ոչ ալ ճնշուած բարկութեան մը արձագանգը, ընդհակառակն, հանգիստաւոր ու ազատագած, սրտի խորերէն «բացագանչութիւն» մը, զոր միշտ ցանկացած էր արտայայտել, ենթադրելով, ծաղկիլ ու ծաղկեցնել, յաւիտենականութիւնը սիրով ամոքել...

Պատանեկան զգացումներ չէին այլեւս, այլ սիրոյ ծարաւով արբեցած անուշ ալքիպ մը, որան գուլալ վազքին մէջ կը ցոլան եթանութեան պերճանքն ու գերագոյն նուիրումը։

«Բնորդուհի»
գործ՝ Ռ. Էլիբէկեանի

*
* *

Կը նայիմ քեզի՝ գեղեցիկ աչքերուդ, որոնք դալար դաշտերու պէս կը բացուին արշալոյսին, այտերուդ, որոնց ջերմութեան կը դիպչին ձեռքերս, շրթներուդ, որոնք թարգմանն են սիրոյ գանձարանին...

Նոյնիսկ երազներուս մէջ կը տեսնամ քեզ, յաճախ կ՝արթնամ ու չգանելով քեզ իմ դիմացիս մօտ, կը վառեմ լուսամփոփս, որուն շողերուն տակ զետեղուած է մեր պատկերը, և առնեմ զայն ափերուս մէջ. կը համբուրեմ, կուրծքիս սեղմելով կը սփոփեմ սիրտս եւ կը վերադառնամ անկողին։ Սակայն, եթէ դուն ըլլայիր իմ շունչիս մօտ, ապա նկարին փոխարէն լռութեան մէջ քեզի պիտի հաղորդէի գաղտնիքը սիրոյ, որուն ծննդեան թուականը աղօտ ըլլալով՝ իր զօրութիւնն ու ամրապնդումը գերազանցած են բոլոր դժուարութիւնները։

Օր մը, եթէ խաւարի տեսողութիւնս կամ որեւէ դժուարութեան մէջ մխրճուի գիտակցութիւնս, կ՝ոգեմ վստահ ըլլաս, թէ պատկերդ թանդակուած պիտի մնայ յիշողութեանս մէջ, եւ զգացումներս անփոխարինելի հրճուանքով պիտի փարին երեւակայութեանս սաւերներուն...

ՍԱԼԲԻ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

Յունուար 2005 - Պէյրութ

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Դուն իմ կանչուած գարուն
Իմ արթնութիւն
Իմ մէջ
Ղօղանջներով մանուած
Իմ աշուօտ
Իմ գինջ
Երակներիս հոսքում
Դու պրպատենչ մի երգ
Ու ծաղկաթոյր բիբերիս մէջ
Անմրեւածին հովերգ
Գարուն դու իմ ծաղկած
Իմ մայրենի կարօտ
Ակունքներից պեղուած
Իմ հորովել հայոց
Այնքատանիս բացուող
Արեւակէպ համբոյր
Ու արկիկուող օրուայ
Իմ սէր
Իմ յայտնութիւն

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Քարի ու իմ միջեւ՝
Խայտուած մի հայրենիք:
Քարի ու իմ միջեւ՝
Զրի ծուատուած քարտէպ:
Քարի ու իմ միջեւ՝
Փուլ եկած տանիք:
Քարի ու իմ միջեւ՝
Անապատներն անեպր:
Քարի ու իմ միջեւ՝
Քարի յամառութիւն:
Քարի ու իմ միջեւ՝
Հայի ճակատագիր:
Քարի ու իմ միջեւ՝
Ղօղանջող լռութիւն:
Քարի ու իմ միջեւ՝
Իմ հայրենի տանիք:
Քարի ու իմ միջեւ՝
Զրնգուն իմ մանկութիւն:
Քարի ու իմ միջեւ՝
Յար ծիւացող երդիք:
Իմ ու քարի միջեւ՝
Ո՛չ մի տարաձութիւն:

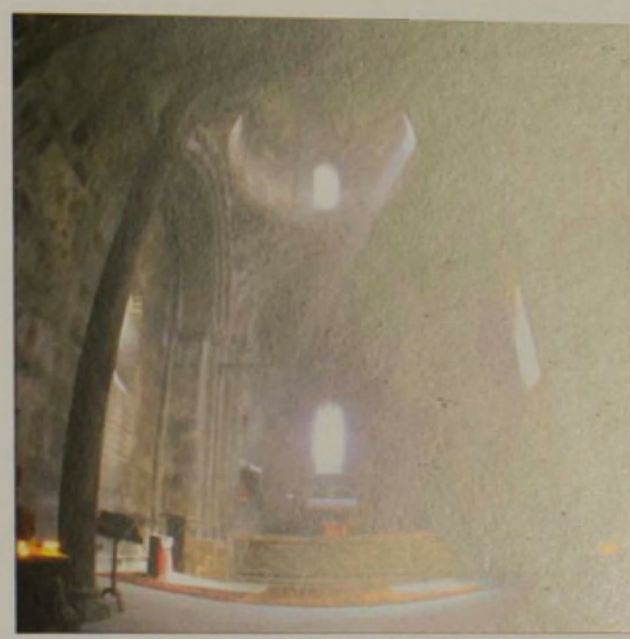

«Գանձասարը», գործ՝ Հրայր Բաղէի

***

Վահան Թէքէեանին

Մութը իջաւ ծաղկունքին
Ծաղիկ անձրեւ կու յայ
Մուժ ձանձրոյթէն յոգնաբեկ
Հասկեր հովեր կու յան

Ճամբաս տերեւ մը սիրահար
Ծառի թովչանք կու յայ
Ու պարտէզիս մէջ մտերիմ
Լուսնեակ աստղեր կու յայ

Ծովեր կու յան ձուկերն հոգւոյս
Տենչերուն մէջ երակի
Աչքս հովին աղբիւր կ՚երգէ
Խունկի արցունք կը կ
ա
թ
ի

Մութը իջաւ ծաղկունքին
Անձրեւ ծաղիկ կու յայ
Թաւիշ հոգւոյդ կարօտէն
Ձեռքերս Սէր կու յան

ԿԱՄԻԼԱ

digitised by A.R.A.R.@

ԽՈՆԱՐՀՆԵՐՈՒՆ ՎԵՐՋԻՆԸ

Զարեհ Սրբազանի յիշատակին

Հերոսները կը մեռնին մէկ անգամ.
Բայց կը մեկնին շռնդալից...

Մեկնումն անոնց տարերային է ու միստիկ, ինչպէս
Լեռներն ի վար գահավիժող ջրվէժը՝
իր վայրագ վայնասունով.
Մամբապետ կիրճերուն անդունդները կորսուող
իր կապարի արյագանգով...
Մեկնումն անոնց աղիտալի արյագանգն է՝
Կեանքի մշ յաորիորդին, ունայն ու անբացատրելի,
Որ կը դուսպրէ մնացողներուն՝
կոպտացող հոգիներէն ներս:

Հերոսները կը մեռնին վաղաժամ.
Բայց կը մեկնին լո՜ւռ ու վրդովանքի...

Եւ դուն տարբեր չեղա՞ր, Սրբազա՛ն...
Մեկնեցար վաղաժամ, անհոգ մաքառումներէ երբ,
Նմանեցար հերոսներու մեկնումին տարերային,
նման՝ աղմկարար ջրվէժին:

Ոչ ոք գիտէ ի՞նչ կը խորհէիր՝
Երբ հասած էր ժամը հրաժեշտի, այս աշխարհէն խաբուսիկ.
Ոչ ոք գիտաւ ի՞նչ դիտումներ պատեց քու ներսիդին՝
Երբ հասած էր հշմարտութեան պահը ամենի.
Ոչ ոք գիտէ ի՞նչ ցաւեր դուն բաղեցիր քեզի հետ՝
Ու մնացին անոնք անբեղուած խորքը քու սրտին.
Պոռթկացին որպէս մահացու ախտ քու ներսիդին,
Ու տարիր զայն լռո՜ւն ու միայնակ, ճիշդ պարտքը որպէս.
Յորի մը հանքերուքհանք:

Բայց ուստ՞ղ...
Եկած էր ժամը հրաժեշտի:

Դուցէ հաշտուած էիր դառն իրողութեան՝ որ
Կատակ չէր այլեւս, ոչ ալ անցողիկ հիւանդութիւն,
Այլեւ վարագոյնը ախտերուն որ կը զգեստէ միայն,
Չի բացառեր մարդոց միջեւ, մեծի ու պզտիկի.
Կ՚ընդրէ յաւերը ու կը դանի իր հետ,
Կը դանի իր հետ որ ալ չդառնա՞ն...
Իսկ Հիմա՞...
Գերեզմանին մէջեն կը ծառանայ դէմքդ պայծառ,
Որպէս ապրող ոգի մը սրբակենցաղ
որպէս նեղոշնող բարութիւն մը ազնիւ
Հերոսներուն խոնարհը,
Խոնարհներուն վերջինը...

digitised by A.R.A.R.@

ԻՄ ՍԷՐԸ ԱՆՀՈՐԻՆ Է ԱՅՆՔԱՆ

Կ՚քանե՞ սէրը կոյր է։ Գուցէ։
Իսկ ի՞նչ սէրը ներգրաւուած յաղթերգութիւն է.
Վիրտուիւն մը ակամայութի՞ւն
որ կը հաւատայ սոսկ իր աչքերուն,
իր հոգիի ազատակոչ զեղումին,
Երբ կը տեսնէ ճշմարիտը. իր աչքերով մերկ։

Իսկ սէրը անհաւատին վերաձոնուած խիղճն է.
վերադարձ մը արմատներուն
իր ուղեւորութենէն՝ երկա՞ր, բաւական։
Իսկ սէրը նախապաշարուած չէ.
չէ ալ նախադրամադրուած.
Այն՝ նարազատ արդիւնքը իր տեսածին միայն.
ու իր տեսածը գերո՞ղ էր իրականը։

Էս գոնա՞յ։ Էնա այն ատեն միայն հաւատալի՝
որ մերն իրա՛ ուրիշ է...
Ու Հայաստան աշխարհ կոչուած այս դրախտը.
իրա՛ւ մը հրաշք մըն է հոգեղէն...
Իր ոգեղէն պացրով գերիվեր.
Իր ոսկեմէջ վանական հանգիրներով.
Հրաբխային իր ընդերքովն քարեղէն.
Ու մշակը հրաշք կերպով կը հնչէ իր հացը
հանապազօրեայ.
Ու արիւնը կը վերածուի նոնենիները անուշող
որդան կարմիրի.
Ու կը դառնայ հրաշագեղ բնանկարներու՝
մագաղաթեայ ֆռքիրովն ապրուածային։

Ո՞ւ այն ատեն հանկցայ թէ նախանձը դարերու
ինչո՞ւ այդքան աւե՞ր էր գործեր հոն.
Ու ինչո՞ւ հայը միայն ապրե՞ր ու դարո՞ւեր է.
Ինչո՞ւ հայը միայն մաքառե՞ր ու ոգեղծագործե՞ր է.
ու հաւատացեր երկնային զօրութեան
իր արարածը պահպանիլու.
Ինչո՞ւ այնքան արդարութենե՞ր է կերտեր. ապաներ.
ու այնքան դառնապե՞ր։

Իմ սէրը սորք է. իմ սէրը անիս՞ն է.
Իմ սիրտը հո՞ւ է. լեռներուն վրայ արքամաքոր։

ԽԱՉԻԿ ՏԷՏԷԵԱՆ

2004

«Վէնիւս»
գործ՝ Գառզուի

digitised by 31 A.R.A.R.@

ԽԵՆԹԸ, ՈՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ԷՐ...

Սիլէյման Թապոյ։

Ինձի կը թուի, որ խենթերը խենթ չեն, հակառակ իրենց բոլոր արտառոցութիւններուն, այլ մերինէն տարբեր աշխարհի մը բնակիչներն են, որոնք ունին իրենց իրայատուկ կանոնները, կեանքն ու մարդիկը ըմբռնելու իրենց սեփական արժէչափերը, տրամաբանելու իրենց օրէնքները։

Սիլէյման Թապոյ այդ ուրիշ աշխարհի բնակիչներէն էր անկասկած, որ սխալմամբ ինկած էր բնականոն մարդոց սարդոստայնին մէջ, եւ ինչպէս նոյն ոստայնի մէջ բռնուած միջատ մը՝ կը գալարուէր դուրս գալու համար անկէ։ Ան իր խենթի կենցաղակերպով բոլորովին հակապատկերն էր Տէլը Թորոսին, Սասունին եւ Ակալայինն, այնպէս ինչպէս բնականոն մեր աշխարհին մէջ իրարմէ կը տարբերին ֆոթպոլիսսն ու ջութակահարը։

Այսօր երբ կը վերյիշեմ զինք, կը հետեւիմ իր քայլերուն եւ արարքներուն, բացատրելու համար իր խենթութիւնը, միտքս կու գայ ուրիշ խենթ մը՝ Ալի, որ բարձրաստիճան զինուորականի հովեր կու տար ինքնիրեն, կը կենար Բերիոյ ամենէն կուրեւոր հրապարակներէն մէկուն ճիշդ մէջտեղը եւ կը հսկէր կարգ- կանոնին, ինքնաշարժներու երթեւեկին ու մարդոց անցուդարձին։ Ալի շափազանց կարճահասակ էր, հաստ, կախուած շրթունքներով եւ խստամբեր նայուածքով, որ սուլիչով հրահանգներ կու տար չորս դին։ Իր ուսնոցի աստղերը զովացուցիչի շիշերու կափարիչներ էին, գլխուն թուղթէ գլխադիր մը ուներ՝ անշուշտ զինուորականի ոճով ձեւաւորուած, իսկ կուրծքը զարդարուած էր գոյնզգոյն ժապաւէններով, իբրեւ պատերազմի մէջ վաստակուած շքանշաններ։

Ալի ինքզինք զինուորական հրամանատար մը կը կարծէր, գաւազան մը անոթին տակ՝ աստիճանաւորի վայել կտրուկ բայուածքով, անժպիտ ու յոխորտ։

Համակրելի խենթ մըն էր Ալի, եւ ոչ միայն հաճելի էր զինք դիտել զինուորականի իր կեցուածքին ու քալուածքին մէջ, այլեւ ոչ ոք կը փորձէր խանգարել իր բարձրաթռիչ երեւակայութիւնը, շքանշաններով ողողուած իր փառքը։

Սիլէյման Թապոյ կը պատկանէր Ալիի դասակարգին։

...Ան ինքզինք բանաստեղծ կը կարծէր, եւ որովհետեւ, ըստ իր պատկերացումին, Մուսաներու երկրպագող ներշնչեալները հեռու կ՚ապրին մարդոցմէ եւ աշխարհիկ մանրուքներէ, կ՚առանձնանան բնութեան ծոցին, ծառ-ծառաստաններու ու ծաղիկներու մտերմութեան մէջ, Սիլէյման եւս տարուան բոլոր եղանակներուն, եւ առտուրէ մինչեւ իրիկուն կը շրջագայէր Կարկեմիշը շրջապատող պարտէզներու, այգիներու եւ ցորենի արտերուն մէջ։ Կը նստէր այգիները իրարմէ զատող ցանկապատերու վրայ կամ կը մագլցէր հաստաբուն ծառ մը՝ ու կը դիտէր իր առջեւ բացուող կանաչաւուն համայնապատկերը, արեւի ու ամպերու պահուրտուքի խաղերը՝ կապուտակ երկնակամարի մէջ, արօտավայրերու վրայ թռչռացող մարախներն ու թիթեռնիկները, աշխոյժով թռչկոտող ճնճղուկները եւ կամ ալ երդիքներու վրայ թեւածող արծաթագոյն ուրուներները։

Սիլէյման վերացած ու սեւեռուն կը դիտէր այն ինչ որ բնութիւնը կ՚ընծայէր իր աչքերուն, նայած եղանակին, վառ կարմիր կակաչներով, արեւածաղիկներով, ապրիմ-մեռնիմներով ու զանգակածաղիկներով պճնուած կանաչաւուն դաշտերուն, աշնանային ոսկի ու ծիրանի հագած ծառերուն թէ ձմեռնային համատարած ապիառակութեան։ Ան չէր սիրեր գիւղաքաղաքը, ասոր գոց ու զովասուն շուկան, քարքարոտ փողոցները եւ անոնց առօրեայ եռուզեռը։ Խզուած էր մարդոցմէ, չէր խօսեր սեւէ մէկուն հետ եւ ոչ մէկ բնոյթի կապ ու յարաբերութիւն չէր ունենար Կարկեմիշի հայ թէ արաբ բնակիչներուն հետ, ճիշդ հակառակը Տէլի Թորոսին, որ օրն ի բուն կը ծառայէր գիւղաքաղաքի այրերուն ու կիներուն, հարուստին թէ աղքատին։

Սիլէյման Թապոյ երջանիկ էր կարծես իր մինակութեան մէջ։

Ան այրի հողատէր ու հարուստ ընտանիքի մը զաւակն էր։ Թուխ մորրով, բարեմոյն դիմագիծով ու մարած աչքերով, նիհարակազմ, սեւ ու

digitised by A.R.A.R.@

նուրբ պեխով երիտասարդ մը, որ փոլոցներէն կը քալէր թեթեւ, կարծես չգոյ բայլերով, անօրինակ բացակայութեամբ ու վերացած, քնաշրջիկի պէս՝ երազուն բայց անշեղ, ձեռքին բարակ գաւազան մը։ Իր շուրջ, իր առջեւ կամ ետեւ, դուն կրնայիր պոռալ ու այրսպռազ, հայհոյել կամ երգել, այս փողոցին մէջ սարդիկ կրնային հայանիք ունենալ կամ միտին մէջ, դուռ-դրացի, երիկ-կնիկ ու խնամի՝ կազ ու կռիւ հազարումէկ խնդիրներէն մէկուն պատճառով, բայց Սիլէյման ոչ իսկ կը լսէր շրջապատի աղմուկն ու տմբտմբոցը։ Ան շոգիի պէս կը սահէր բոլորին մէջէն ու կ՚ուղղուէր դէպի բնութեան ծոցը, դէպի մաքգագետիններու մտերմութիւնը, Եփրատի արծաթեայ կամ հողագոյն ալիքները։ Դէպի բանաստեղծութիւն՝ պիտի ըսէի ես, որովհետեւ ամէն ինչ որ կը ծնի բնութեան ծոցին մէջ, ուրիշ բան չէ եթէ ոչ արուեստի յօրինում մը, գեղատեսիլ կամ պոռուռ։ Նստելով ահեղասվազ Եփրատի եզրին կամ ծառի մը ճիւղին, Սիլէյման բարձրաձայն կամ մրմնջելով բանաստեղծութիւններ կ՚արտասանէր կամ ալ Քուրանէն սուրաներ։ Ըսողներ կային, որ ինք եւս երկարաշունչ բանաստեղծութիւններ կը յօրինէր, ձօնուած իր հօր կամ հօրեղբօր՝ Եահիա Թասլուրին, որ ֆրանսացիներու դէմ Կարկեմիշի սպատագրական պայքարին հերոսներէն էր, գլխաւոր առաջնորդը։

Շրջագայելու համար Կարկեմիշը եզերաշ արօտավայրերու մէջ, Սիլէյման ունէր իր նախասիրութիւնները։ Ամրան կ՚անցնէը պարտէզ պարտէզ, կը նստէր Ապտըրազիզի նռենիներու շուքին տակ կամ կ՚ելլէր փոապան Հազարի ընկուզենիներէն մէկուն վրայ եւ կը սկսէր արտասանել մեղմ ձայնով ու վերասլաց։ Երբեմն կը գայրանար չեմ գիտեր որո՞ւ դէմ եւ երբեմն ալ կը վիճաբանէր անտեսանելի էակներու հետ։ Նման պարագաներու, իր սուր ու աղաչագին ձայնը կը խառնուէր տերեւներու սօսափին, ջրուղիներու մէջ շաղակրատող գորտերու կոկոցին եւ խոտաֆներու միօրինակ խշրտացին։ Ծառերու պտուղներուն ձեռք չէր զարներ Սիլէյման։ Այդ պատճառով, պարտիզպանները չէին իրանգարեր բանաստեղծական իր ճեղշնչումները կամ պոռկումները։

Գարնան կը նստէր Եփրատի եզերքը եւ ժամերով կը դիտէր գդուտ ջուրերա յորձանուտ վազքը։ Ամրան, Եփրատը կ՚ելլար հեզ ու բարեհամբոյր գետ մը, դուն կրնայիր մերկանալ, հագուստներդ նետելով քարի մը վրան եւ նետուիլ ու ծփալ անոր արծաթափայլ ու պստլուկ ջուրերուն մէջ, բայց զարնան, գետը կը վերածուէր փրփրուռ դունչով կատղած շունեղու վոհմակի մը։ Իրարու վրայ դորռուող ալիքները կը զարնուէին եզերքի բարձր թումբերուն, եւ մրմնջով պնդագլուխ ժայռերէն տ լափելով գետատը ոեզ ու փխրուն հողերը։ Եփրատը դպիսագդ կոկորդիլոսի կը նմանէր այդ ժամանակ, ան ոչ կը յարգէր վրան նետուած տախտակէ կամուրջը եւ ոչ ալ կը ներէր անոնց, որոնք կը յանդգնէին նաւակով անցնիլ միս ափը, փերեզակութիւն կամ կլայագործութիւն ընելու համար դիմացի քրտնական գիւղերու մէջ, վոխան բուրդի, իղի ու կաթագի։

Իսկ ձմեռը Սիլէյման կ՚անցընէր այգիներու շրջակայքը գտնուող ագարակներու մօտերը, այծերու, ոչխարներու, կովերու եւ շուներու դրացնութան մէջ։

Աշնան դուն գինք կը տեսնէիր հաստանցած ցորեններու արտերուն մէջ, մինչեւ ականջը ծածկուած դեղին հասկերով։ Յաճախ, ան կը նստէր մեր դպրոցէն քանի մը քայլ անդին գտնուող Շամիրամի Քարին վրայ ու կը մրմնջէր իր բանաստեղծութիւնները կամ Քուրանի սուրաները։

Շամիրամի Քարը յայտնօրէն փլատակի մը մնացորդն էր, փորագրուած ժայռի բեկոր մը, որ հոն արտին մէջտեղը մնացած էր, չես գիտեր ինչ ժամանակէ ի վեր։ Անոր վրայ փորագրուած էին տերեւներ, եղնիկի նմանող կենդանիներ եւ ուրիշ նախշեր։

Ո՞վ Շամիրամի Քար անուանած էր զայն, չեմ գիտեր։ Բայց գիտէի Քարին պատմութիւնը, որ մեր գիւղաքաղաքի յատիտենական ուսուցիչը՝ պարոն Յարութիւն, Կարկեմիշ ծնող ու ապրող բոլոր աշակերտներուն ասուվեցուցած էր։ Ասորեստանի ամենազօր, փառատենչ ու այսիասէր թագուհին՝ Շամիրամ, սիրահարուեցաւ Արա Գեղեցիկ թագաւորին եւ ուզեց իր ծոցին մէջ ունենալ զայն։ Բայց Արա՝ հաւատարիմ ամուսին Նուարդի եւ քաջարի կռուող, մերժեց ընդառաջ երթալ Շամիրամի զանկայարոյց հրաւէրին։ Շամիրամ զայրացաւ, եւ ամէն մարդ գիտէ, թէ որ կրնայ հասնիլ սիրոյ մէջ մերժուած կնոջ մը վրէժխնդրական կատաղութիւնը։ Ան

digitised by A.R.A.R.@

հրամայեց իր բանակներուն յարձակիլ Հայաստանի վրայ, քարոզչանդ ընել եկեղիրը եւ գերեվարել հայոց թագաւորը՝ Արա Գեղեցիկը։

Շամիրամ ինք կը գլխաւորէր իր բանակները։ Ան յարձակումի ազդանշան տուաւ պարապահիկի վերածելով իր երկար վարսերը եւ անով խաշոր թարեր արձակելով Արայի երկրին վրայ։

Ան կ՚ուզէր ողջ-ողջ տիրանալ գեղանի Արային։

Սակայն այդ քարերէն մէկը ինկաւ Կարկեմիշ, հայոց եկեղեցիէն ու Սեսրուպեան փարժարանէն բասի մը քայլ անդին, ուր մենք եւս յաճախ կ՚երթայինք խաղալու, անոր նախշերը դիտելու, հպարտ՝ մեր գեղանի թագաւորի նահատակութեամբ։

Իսկ հիմա, Կարկեմիշի խենթերուն ամենէն շնորհալին՝ Սիլէյման Թագաւոր, նստած Ասորեստանի թագուհիին նետած այդ քարին վրայ, կը մրմնջէր Քուրանի աղօթքները։

Արդեօ՞ք, Սիլէյման գիտէր Շամիրամի Քարին պատմութիւնը։

Չեմ կարծեր։

Յաջորդ գարնան, Սիլէյման վերջ տուաւ բանաստեղծական իր շրջագայութիւններուն։ Պայծառ առաւօտ մը, ան Շամիրամի Քարէն դանդաղօրէն բարձաց դէպի Եփրատը, որուն կատաղութեան նոպաները դարձեալ եկած էին պղտոր ու փրփրալից ալիքներով։ Կակաչներով բոցավառուած մարգագետինները կտրելով, Սիլէյման հասաւ գետափի բարձրադիր մէկ կէտը, կանգ առաւ ու համակրանքով նայեցաւ Եփրատի ցեխահառն ջուրերուն։ Չորս կողմը գարունը կը պայթէր հազարումէկ գոյներով ու բոյրերով։ Արեւը, որ կամաց-կամաց կը բարձրանար դիմացի սարերէն դէպի վեր, ակաւ փափկօրէն շոյել բանաստեղծին մազերը, կարծես նախազգալով մօտալուտ աղէտ մը։ Բայց՝ ոչ արեւը, ոչ չորս կողմ շուայլօրէն փռուող գարունը եւ ոչ ալ միջոցին մէջ թռչկոտող բարի թիթեռնիկները յաջողեցան հանգոցել Սիլէյման Թագաւորը։

Ան վերջին անգամ մրմնջեց Քուրանի տողերէն մէկը, աչքերը գոցեց եւ նետուեցաւ Եփրատի ոչ-այնքան փափկասուն, բայց անպայման փափուկ գիրկը։ Սիլէյման կը սիրէր գարնանային այդ Եփրատը։

Կ՚երեւի թէ Եփրատն ալ կը սիրէր Սիլէյմանը, որովհետեւ բանաստեղծ խենթին վտիտ մարմինը երբեք չկրցաւ գանել իր հարազատները։

Չեմ գիտեր ի՞նչ եղաւ Սիլէյման Թագաւորի գրած բանաստեղծութիւնները, որոնցմէ մէկ հատին կապուած այս դէպքն ալ պատմեմ, որպէսզի արդարութիւն ըրած ըլլամ խենթի մը, որուն մահը ուժէն մայրդ իմացաւ Կարկեմիշի մէջ, բայց որուն ապրած ըլլալը ոչ ոք գիտցաւ ո՛չ Կարկեմիշի եւ ոչ ալ աշխարհի մէջ։

Սիլէյմանի հօրեղբայրը՝ Եահիա Թագաւոր, Կարկեմիշի ազգային հերոսը, կ՚ապրէր աղբիւրի հրապարակին վրայ, բարձրադիր մզկիթ-հիւանդանոցէն ետեւը, ապիտակ ու երկյարկանի տան մը մէջ։

Օր մը, մեծ թիւով արաբներ հաւաքուեցան աղբիւրին հրապարակը, ծեր թէ երիտասարդ, աղջիկ թէ տղայ։ Եկած էին գիւղաքաղաքի այգեպանները, հողագործներն ու հովիւները, հագած իրենց տօնական հագուստները՝ ճերմակ գծաւոր զբպուն, սեւ ակիով ծաղկաւոր քէֆիէ իրենց գլխուն։ Շատերը իրենց ուսերէն կախուած էին փայտեայ սրճագոյն կոթով հրացաններ, ուրիշներ բերած էին տաւել եւ զուռնա։ Կիներուն ծաղկաւոր գլխանոցներուն վրայ կը փայլէին միաշար ոսկեղրամներ, իսկ թեւերուն փայ կը խշխշային արծաթեայ խալխաներ։ Բոլորը կը նայէին դէպի մզկիթին անկիւնը, որ կը գտնուէր Եահիա Թագաւորի ապիտակ տունը։ Ինքը՝ Եահիա Թագաւոր կեցած էր երկրորդ յարկի բաց պատուհանին առջեւ եւ երկու ձեռքերով անորոշ շարժումներ կ՚ընէր ու յարատեւ կը ժպտէր, ցոյց տալով ոսկի ակռաները։ Նիհար եւ չոր մարդ մըն էր, հագած էր սրճագոյն բուճկոն մը, գլխուն մետաքսի ճերմակ քէֆիէ։ Մէկ ձեռքին մէջ դեղին համրիչ մը կար, զոր յաճախ չխկացնելով կը շարժէր դէպի աղբիւրի իր հետեւորդները։

Աղբիւրի հրապարակը հաւաքուած արաբները եկած էին իրենց համակրանքը արտայայտելու Եահիա Թագաւորին։ Անոնք նախ շուրջպար բռնեցին աղբիւրին շուրջ, թեւ-թեւի մտած եւ ոտքերու միապաղաղ ու մեղմ շարժումներով։ Զուռնայի զիլ, անընդմէջ ու երկարաձգուն նրագին տակ, թմբուկներու խուլ կշռոյթով, երիտասարդ ֆելլահները իրենց մէջքերը կը ծռէին ու կը շտկէին, համաչափօրէն, իսկ աշխոյժ, մսեղ ու կարմրաթուշ ֆելլահուհիները իրենց ուսերը եւ պարարտ ծիծերը կը թրթռացնէին գարմանալի նազանքներով։

digitised by A.R.A.R.@

Ժողովուրդը կը պոռչտար, ու Եահիա Թապուր կը ժպտէր վերէն։

Յետոյ արաբերէնի մեր ուսուցիչը՝ իզթազ Ռալիտ բոցաշունչ ճառ մը խօսեցաւ, աջ ձեռքը միշտ ուղղելով դէպի Եահիա Թապուրի պատուհանը։ Անկէ վերջ է որ Սերայի պաշտօնական Ապտօ կարդաց Եահիա Թապուրի ձօնուած երկար բանաստեղծութիւն մը, նախապէս յայտարարելով, որ անիկա գրուած է Սիլէյման Թապուրի կողմէ։

Այն ատեն, Սիլէյման նոր կորսուած էր Եփրատի ջուրերուն մէջ։

Ապտոյին համար՝ Սիլէյման Թապուր բանաստեղծ էր։

Անգրագէտ մէկը չէր Ապտօ։ Ան Սերայի առջեւ, ցած աթոռակի մը վրայ նստած՝ դիմումնագիր կը գրէր այն քաղաքացիներուն, որոնք որեւէ բնոյթի գործողութիւն ունէին կատարելիք կառավարական պաշտօնատեղիին մէջ։ Ապտոյին դիմումնագիրներուն շարադրութեան հիմնական մասը նոյն էր միշտ, միայն կը փոխուէր այն մասը, որ կ՚ակնարկուէր դիմումի բնոյթին՝ նորածինի մը կամ նոր ուսահարսի մը յատելումը ընտանեկան քիթքիւկի մէջ, շափահասութեան անձնաթուղթի կամ զինուորական ծառայութենէ զերծ կացուցուելու խնդրանք, մանր-մունր դատական բողոքներ, եւայլն։ Ապտօ աւելի ցած սեղանի մը վրայ հակած՝ դանդաղօրէն կը գրէր դիմումը, լեզուով թրջելով կը փակցնէր դրոշմաթուղթը, ստորագրել չգիտցողներու թթամատով կը դրոշմէր գրութեան տակը եւ մէկ ձեռքով ամուր մը բռնած թուղթը, միւս ափը կ՚երկարէր դէպի դիմորդը, յոլեւայն պահանջելով իր աշխատանքին վարձատրութիւնը՝ ենթ լիրա, լիրա, լիրա ու ենթ, նայած դիմումի կարեւորութեան։

Սիլէյման Թապուրի մասին Ապտոյի հասատատումը ունէր անշուշտ իր արժէքը, մանաւանդ որ ամբողջ Կարկեմիշը կախում ունէր իր ձեռագիրներէն, եւ յետոյ, բանաստեղծութիւնը կարդացած միջոցին՝ իր ձայնին յուզական երկարաձգումը, թեւերուն հանդարտական շարժումները եւ խեղդամահ եղած բանաստեղծի մը յայտնաբերումը խոր յոտեռամբ համակեցին ադբիւրի հրապարակը։ Ոմանք նոյնիսկ սրբեցին իրենց արցունքները։

Սակայն, իզթազ Ռալիա, յաջորդ օր, դասարանի մէջ խօսելով Եահիա Թապուրի ընտիրուած բանաստեղծութեան մասին, զայն նմանցուց առանց աղի ու համեմի կերակուրի մը, զոր դուն կ՚ուտես-կ՚ուտես, բայց ո՛չ համ կ՚առնես եւ ոչ ալ կ՚ունենաս յագեցած ըլլալու բաւարարութիւնը։

- Բանաստեղծութիւն գրելը ուրի՞շ, բանաստեղծ ըլլալը՝ ուրի՞շ, ըսաւ իզթազ Ռալիա, ակնոցները շտկելով, իւեղճ Սիլէյմանի համար կեանքը ամբողջ ցնորք մըն էր։ Այլա երրիամօ (Աստուած գրա իրեն)։

Երբեք պիտի չգիտնանք, թէ Աստուած ինչպէս ընդառաջեց իզթազ Ռալիտի խնդրանքին, բայց Կարկեմիշի մարդիկը շուտով պիտի տեսնէին, որ հակառակ իզթազի կրակ ու բոց ճառին, Սիլէյմանի երկարաշունչ բանաստեղծութեան, Ապտոյի ընարական գեղումներուն եւ արաբ ֆելլսիներու պարին ու թմբուկին, գիւղաքաղաքի ազատագրութեան պայքարի հերոսը՝ Իպրահիմ Թապուր չկրցաւ շահիլ երեւփոխանական աթոռը, որուն համար մրցումի ելած էր Սամի Պէյի դէմ։

Խենթերը՝ ինչ ալ ըլլան, Ալիի պէս հովկոլ, Սաաատունի պէս ոճրագործ, Ակապայի պէս զգայուն թէ Թորոսի պէս ծառայասէր, միշտ կ՚ընդունուին իբրեւ այդպիսին, բայց հերոսները միշտ չէ որ կը վարձատրուին անպայմանաւ...

Ինչ կը մնայ Սիլէյման Թապարին, հաւատալով հանդերձ իզթազ Ռալիտի գրական արժէչափին, եւ դարձեալ կը վերադառնամ մանկութեանս տպաւորութիւններուն, ու կը տեսնեմ բանաստեղծ խենթը, արեւի շողերով ոսկեզօծուած Եփրատի եզերին կամ կակաչներով հրավառող դաշտերու մէջ, խզուած տիեզերքէն, շրջապատէն եւ նոյնիսկ ինքնիրմէ՝ բանաստեղծական ամէացումի մէջ։ Ու կը մտածեմ.

Իսկական բանաստեղծներն ալ միթէ չե՞ն խզուիր տիեզերքէ ու մարդոցմէ, երբ կը փորձեն ըմբռնել ներշնչումի անմահական ծուրակներէն...Վերացեալ մեկուսացումը չէ՞ միթէ բանաստեղծներու փայլատակող հանճարը...

«Կարկեմիշ»

ՊԵՏՐՈՍ ՀԱՌԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՔՈՆԱՍՏԵՂԾԻՆ

ՍԻՐԱՀԱՅ ԱԼԻԽԵԼՅԱՆԻՆ

Ջուր մանուպարիկդ
Կարմիր մը թունաք
Որ տուայտուած օրերուս համբոյրը
Նեղ ճակատիդ ու հողմին ցրուած մազերուդ
Պակուցումով արարեմ:

Չիս տար քու ափերուդ
Ուր մեղուներդ պարս առ պարս
Արեւակուլ վարդերու քերդերէն
Կ՚առնեն հմայքը խաղաղութեան աւիշին:

Տերեւ մը գոնէ տերեւ մը միայն
Փակցուր մարմնիս հիւսկէններուն
Որ ապրիմ յոյսովն քերթութեան սաղմին:

Այսօր քու տեսիլքդ
Ո՜վ բանաստեղծ երբ վիրաւոր տաղերդ
Կ՚արտահանեմ աչքերէս
Ու կը պատմեմ քու աքսորդ
Կը տարածեմ անէծքիդ փոսուռան
Երգերուս ու յարուցեալ կայրոյթին մէջ:

Ահա քեզի համար հնձուոր ու անցաւոր խեղճ մունետիկները
Որ հարենիք կ՚օրհներգեն ամէն արեւագալի
Կը մորթուին մէկ-մէկ
Ու արագիլները, անդաւաճան կը վերադառնան
Արբունքիդ օրերը լուսէ
Որ դուն քու մոմ մատներովդ երգես
Ու ըսես
Ծղրիթ նորէ՞ն եկար բախտս ծաղրելու,
Ծղրիթ, նորէ՞ն եկար անցեալս խաչափայտի վրայ գամելու:

Ըսէ Ծղրիթ
Ինչո՞ւ երթը անոր կարմիրով գրեցիր
Ու ալեւոր հասակին տուիր միայն թուք ու մուր
Ինչո՞ւ ապանեցիր անոր աչքերուն
Ամէնէն թանկ հայրենիքը խորան, ու սեւ այգին փափաքներուն:
Զինք պատէ-պատ
Ու քաղաքէ-քաղաք աքսորեցիր
Ու անոր հոգիի պատշգամքներուն վրայ
Ստալինեան շարեցիր
Որ ան թունաւոր խօսքով մրմնջէր միայն
Ու արհամարհող գոչէր տիւ, գիշեր:

Գոչէր ամէն օր,
Ու մերթ հառաչէր
«Ահա ես նորէ՞ն ճանչցայ ձեզ, ձե՛զ, որ բնաւ չիմացաք,
Թէ ինչու ճամբայ կու տան անհրկեայ անցքին գիշերուան դէպի լուսածագ,
Ձեզ, որ գլելով ձեր մութը մգլած՝ քիրտ ու դիրտի մէջ խտիր չդրիք
Ինչպէս բզեզն այն, որ ամենուրեք կը թաւալի լոկ քակոր ու թրիք.

digitised by A.R.A.R.@

Զեկ որ ձեր ցրեխ-ցրեխ ցեխերով այնպէ՛ս պատեցիք խաչվառ, խաչ ու ձայ,
Որ յուսաւորչի Վստուածն ալ կանգի մը մէջ, լռեց անաւաչ,»
...
Ինք ձեկ կը ճանչնար
Որպէս որդին տարագրուած կարաւաններուն
Որ իբրեւ թէ տունդարձի եւաւ
Կտոր մը հողի, կաթիլ մը ջուրի հաւատքը պարկած,
Գունաւոր երկինք ու կապոյտ երդիք
Կանաչ ճանապարհ որոնելու պէս:

Ճանչցար գոնէ կինք
Գունաւոր ծղրիթ
Դուն միջնադարեան յուսկեաց միջատ
Որ երգելու տեղ
Մոխրացած երկրի ամայութեան մէջ
Յաճախ յիշեցիր
Որ մինակ էր բանաստեղծը դեռ:
Այո մինակ էր
Շատախօս Ծղրիթ:

Զիս տար անոր ճանապարհով
Մուսայիս տուր կտոր մը խունկ
Կաթիլ մը թանաք անոր մանանտուփէն
Որ ես ալ ծղրիթ աներգ չմեռնիմ
Արիւնոտ դարու փլատակներուն տակ
Դուն գիտես Ծղրիթ,
Երգս պարուրուած իր քողը ունի
Քողին տակ կապոյտ երիկ մը կայ դեռ
Երիկ մը յոյսի
Կարմիր արցունքներ որ ամէն գարնան
Ամէն հեղեղի պիտի բռնկին
Պիտի կարմրին
Իր երգով Ծղրիթ.
Ծղրիթ հեռատես:

Երգը թափանցիկ ու մեհենական
Երգը աստուածաշնչական:

Տերեւ մը գոնէ տերեւ մը միայն
Փակցուր մարմնիս հիւսկէններուն
Որ ապրիմ յոյսովն քերթութեան սաղմին:

Ու մի մոռնար
Որ կաթիլը ապերախտ յոյսին
Կը չորնայ օր մը.
Ու տուայտած օրերուս համբոյրը,
Կը մարի հին ցաւերուն հետ.
Յուշեր կը դառնան խոցերը նախկին
Կը մարին մէկ-մէկ ցաւերը նախկին
Ակռորի երգիչ
Խոցուած բանաստեղծ
Ու ճակտիդ նարօտին վրայ,
Պայծառ արեւը կը ցոլայ կրկին:

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱԳԻՆ
Բնաբան

Ու այն ասեն
Քու ափերուդ վրայ
Մեղապաշտանքու շապիկը հագած
Ուր մեղուներդ պարս առ պարս
Հոգի առ հոգի
Կը ցնցուին առա
Յուսոյ զինդրով
Ծունկ-ծունկ բալերով
Մինչեւ գստասուան
Ոտքերուդ առջեւ
Իւր ու լինիրով
Կ'օրհնեն քառերուդ
Թոյնը անբասիր:

Այսօր քու առնսիլքիդ
Ո՜վ բանաստեղծ երբ անունդ
Ամուր կապարի պէս ի արտահանեմ այքերէս,
Պատմելու համար քու աքսորդ ցաւագին:
Կ'ուզեմ նորէն
Այս դժնէ դարուն
Այս ամենակուլ նրակներուն մէջ,
Գրիչս պարզած իբրեւ վահանակ.
Աքսորի ողբիդ ցաւը մեղմելու
Անտուն բանաստեղծ
Եւ անօթեւան
Վիրաւոր ռեհան
Ալ՝նք առ ալիք բացուող տաղարան:

Ընդունէ մեղքս
Զայնը սերունդիս
Ու ներէ անոնց
Մինչեւ որ լուսնայ գիշերը թախծոտ:
Ընդունէ աղօթք,
Ընդունէ կնդրուկ
Եւ խունկ ու վարդեր
Իմ մեծ բանաստեղծ
Վիրաւոր Ռեհան
Ապրած վէրքիդ մէջ
Փշուրը յոյսի
Կարիքով միայն
Պիտի քալենք դեռ
Երկար համօրէն
Լուսաւոր երապի Կուժը մեր ուսին
Իբրեւ յեանորդներ
Քու մեծ ցաւերուդ իբրեւ վկաներ:

Խաչի բարեկամ
Խաչուած բանաստեղծ
Երանելի սէր
Ու յուրթ արեւի կշիռքով օժտուած
Այսօր յոյսի տեղ
Ու կարեկցանքի
Լոյսի աղօթք բեր մեր երդիքներուն
Որ անձրեւներու ու հողմին գալով անէծք չթափենք

digitised by A.R.A.R.@

Աստծոյ սեղանին:

Սեղայ քեզի տէր
Իր բանաստեղծին
Տուիր գոյգ թեւեր
եւ տուիր անթրոց
եւ տուիր քուրայ:

Հոգւոյ տաճարին յոյս դարձող Բաղէդ
Ու յոյսով ապրող
Բնակող իմ մէջ
Արիւնաշաղախ. Արիւնապատգամ
Եւ բայց ներողի
Վսեմ սքեմը
Հոգիին կապած.
Մինակ բանաստեղծ
Կենացդ այսօր
Եւ կենացդ միշտ
Հուր եւ յաւիտեան
Վիրաւոր երգիդ մուսան է այսօր որ
Հուր եկաւ ինծի
Ու ես երգեցի
Բառերով կարմիր
Կարմիր բառերով
Բայց ոչ անէծքով
Այլ աղօթելով:

Կենացդ այսօր
Ապրող Բանաստեղծ:

ՍԱԳՕ ԱՐԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Գրական Սրբիր

ԿՈՍՏԱՆ ՉԱՐԵԱՆԷՆ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿ ՄԸ ՎԱՀԱՆ ՄԱԼԷՋԵԱՆԻՆ

1931-1932թն Կոստան Չարեան, որ յայտնապէս 1920-1930ական թուականներուն նիւթական բաւական նեղ կացութեան մէջ կը գտնուէր, դիմումներ կատարած է Հայկ. Բարեգործական Ընդհ. Միութեան, որպէսզի Վենետիկի Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանէն շրջանաւարտ իր զաւակներուն՝ Վահէին եւ Արմէնին, Պոլսոյ Նուպար փաշայի հաստատած հիմնադրամէն կրթաթոշակներ յատկացուին: Այդ ուղղութեամբ բանի մը նամակներու վկայութիւնը կայ Չարեանի արխիւին մէջ: Անոնցմէ մէկը՝ 1932թն ուղղուած պարոնաբան Նիկողայոս Ադոնցին, ստորեւին հրատարակած ենք[1]: Սակայն կը հրատարակենք ուրիշ մը, ուղղուած՝ Հ.Բ.Ը.Մ.ի ընդհանուր քարտուղար, բանաստեղծ Վահան Մալէզեանին (1877-1966), որու բնագիրը պահ Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարան (Երեւան), Վահան Մալէզեանի ֆոնդ, թիւ 238: Նամակը կը հրատարակուի անփոփոխ:

8-2-31
Calle Gen. Chinotto, 11
S. Elena
Վենետիկ

Սիրելի Պ. Մալեդեան [sic],

Կրկում եմ ձեզ նոր լոյս տեսած իմ «Երեք երգեր»ս[2], ոչ թէ կարդալու ծանծրոյթը տալու համար ձեզ, այլ մատուցանելու համար այն քիչը որով հարուստ եմ կամ աւելի շատ որով ալքատ եմ:

Առիթից եւ ոչ չնչին պտի արժէքից օգտուելով, թոյլ եմ տալիս ինձ ձեզ յիշեցնել անցեալ տարուայ մեր ունեցած իսօսակցութիւնը զտակիս թշակի առթիւ: Դուք ինձ խորհուրդ տուիք սպասել, աւելացնելով որ երբ ժամանակը գայ դուր կ՚անէք այն ամէնը ինչ որ անհրաժեշտ է գործը յաջողացնելու համար:

Արդ, այս ամառուայ սկզբին, զտակս աւարտում է Մուրատ-Ռափայեան դպրոցը եւ մտադիր է Պադովայի կամ Միլանի Համալսարանի բժշկական դասընթացքներին հետեւել: Նրա անունն է Վահէ, 17 տարեկան է, ծնած է Պոլիս եւ երկրորդական կրթութիւնը ստացել է այստեղ: Խելացի, ուշիմ տղայ է եւ պատրաստ է աւարտելուց յետոյ, իբրեւ բժիշկ, գնալ իր հայրենիքին ծառայելու համար:

Աւելորդ եմ համարում ձեզ գրելու իմ նիւթական դրութեանս մասին. դուք այդ մասին անշուշտ տեղեակ էք: Մեծ տղուս թշակը ինձ կ՚ազատէ շատ դժուարութիւններից, մանաւանդ որ եկող տարի[ն] պիտի աւարտէ միւսը՝ եւ դեռ մի աղջիկ էլ ունեմ որ յաճախում է իտալական լիսէն[3]:

Ուստի, խնդրում եմ, առանց երկար ձեւակերպութիւնների որոնց վարժ չեմ, եղբայրակցական բարեկամութեամբ եւ, ինչպէս ասում են այնտեղ, հարազատային կարգով այդ հարցին անհրաժեշտ լուծում տանք:

Ես գիտեմ, որ եթէ ուզէք, դուր այդ կարող էք անել:

Սպասելով ձեր պատասխանին եւ նախորդիւ յայտնելով ձեզ իմ խորին շնորհակալութիւններս, մնում եմ ձեր

Կ. ՉԱՐԵԱՆ

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

1.Վարդան Մատթէոսեան, «Նիկողայոս Ադոնցի նամականին նորայայտ էջեր», Հասկ, Յունիս- Յուլիս 2001, էջ 517:

2.Կոստան Չարեան, Երեք երգեր առեր հատոր վիշտը երկրի եւ փոշտը երկնքի, Վիեննա, 1931:

3.Ճարտարապետ Ազատն Չարեանը (1914-1994):

4.Քանդակագործուհի Նուարդ Չարեանը (1917-2005):

digitised by A.R.A.R.@

ԵՐԿՈՒ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿՆԵՐ ՎԱՀԱՆ ԹՈԹՈՎԵՆՑԷՆ

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

2004ին ապագիտական մաքրագործումներու զոհերէն մէկուն՝ արչակագիր Վահան Թոթովենցի (1894-1938) ծննդեան 110ամեակը լրացաւ: Անոր հանրային ուղին գաղափարական ոլորապտոյտ ընթացք մը ունեցած է: 1908ին Խարբերդէն մեկնելով Միացեալ Նահանգներ, ուր Ուիսքոնսընի համալսարանը յանձնուած է Թոթովենց Հ. Յ. Դաշնակցութեան յարած է, առանց շարքային դառնալու: Կամաւորական շարժումին մասնակցելու նպատակով, 1915ին մեկնած է Կովկաս, ուր հիասթափ եղած է դեկավարութենէն: Զօրավար Անդրանիկի գործակից, 1917-1918ին արեւմտահայ գաղթականներուն դարձը պաշտպանող Թիֆլիսի «Հայաստան» թերթին խմբագիրը եղած է: Յետոյ անցած է Պոլիս ու ապա՝ Ամերիկա, եւ իր գրական գործերը հրատարակած է Պոսթընի «Ազգ»ին եւ Պոլսոյ «Ժողովուրդի Ձայնը»ին մէջ, որոնք Սահմանադիր Ռամկավար կուսակցութեան օրկաններ էին: 1920ին Թոթովենց «Ժողովուրդի Ձայն»ի խմբագրութեան մաս կը կազմէր, ինչպէս կը փաստէ այդ թուականին առնուած խմբանկար մը՝, եւ կ՚անդամակցէր Սահմանադիր Ռամկավար կուսակցութեան, ինչպէս կ՚ըսէ 1922ին գրուած ու ստորեւ հրատարակուող անդիպ նամակներէն մէկը: 1922ին մեկնած է Հայաստան, ուր սիրտի դառնար «ուղիկից» գրող միջոցով իր եռեռական սառը եւ որապատակէր իր ամենէն կարեւոր գործերը:

Թոթովենցի երկու նամակներուն յետագիրները կը գտնուին Հայաստանի Հանրապետութեան Ազգային Արխիւներուն մէջ (Պատմութեան Կեդրոնական Պետական Արխիւի բաժին), ֆոնտ 424, ցուցակ 2, գործ 127: Կը հրատարակուին նոյնութեամբ, յարգելով լեզուական հրատարակութիւնները:

Ա.

Téléphone: Péra 462

«ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ՁԱՅՆԸ»
ՕՐԱԹԵՐԹ
ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
"Joghovourti Tzaïne"
Journal Quotidien Arménien
Constantinople

Կ. Պոլիս, 31 Յունիս 1922
Հաստիա

Ազգային-Ռամկավար Կուսակցութեան
Կեդրոնական Վարչութեան
Պոլիս

Յարգելի ընկերներ:-

Քանի որ Հայաստան մեկնելու առ այժմ դժուարութիւններ կան՝ շատ սիրայի խնդրէի ձեզմէ լսել թէ արդեօք չէ՞ր կարելի ինձ ծառայութիւն մը պահել կուսակցութեան օրկանի մէջ: Երկու տարիէ ի վեր ըլլալով կուսակցական ծառայող՝ հնարաւորութիւն չեմ ունեցած դրամ շահելու եւ աւելացնելու եւ անմիջական ապրուստի համար մատնուած եմ դժուարութեան:

Յանձնելով այս խնդիրը ձեր նկատողութեան,

Ընկերական յարգանքներով
Վ. ԹՈԹՈՎԵՆՑ

digitised by A.R.A.R.@

Բ.

10 Յուլիս, 1922
Ցիւրիխ

Ռամկավար-Ազատական Սոսիալիստական Կեդրոնական
Վարչութեան
Ցիւրիխ

Յարգելի ընկերներ։ -

Լսեցի որ մեր կուսակցութիւնը որոշած է կարելի եղածին չափ օգնել, եւ այսպիսով մօտենալ, Հայաստանի կառավարութեան, ծառայութեան բաժին մը բերելու համար մեր ժողովուրդին։

Ի հարկէ այս բանը կ՚իրականանայ գիտակից մարդ ուղարկելով այնտեղ։ Իբրեւ այդ մարդը ես պատրաստ եմ ծառայութեան։

Հայաստան երթալու համար ես Ամերիկայէն ճամբայ ելած եմ։

Ինչպէս գիտէք, Հայաստանի մէջ թովիչ ոչինչ չի կայ. միայն ժողովրդին ծառայելու գաղափարը եղած է պատճառ այս ճամբորդութեան։

Սխալ չի հասկցուելու համար, պէտք է ըսեմ, որ Կեդր[ոնական] Վարչութիւնս ոեւէ obligation-ի տակ չի գտնուիր, որովհետեւ ես ճամբայ ելած եմ իմ միջոցներով հասնելու Հայաստան, սակայն Պոլսոյ մէջ գործերու անկումը պատճառ պիտի ըլլայ, որ ես բաւական ուշանամ, եւ կամ երբեք, չի կրնամ իմ ծախերս հայթայթել Պոլսէն Հայաստան։

Պիտի խնդրէի, ուրեմն, որ ճամբու համեստ գումար մը տրամադրէիք ինձ հասնելու Հայաստան։

Իմ ծառայութիւնս պիտի ըլլայ ստանձնել պետական գործ եւ հետզհետէ հասկցնել վարչական շրջաններուն՝ թէ չափաւորութեան մը պարագային կարելի է օգտագործել ամբողջ արտասահմանեան ուժը յօգուտ մեր ժողովուրդին։

Վերջնականապէս պէտք է ըսել, որ իմ մեկնելէս յետոյ յարգելի Կեդր[ոնական] Վարչութիւնդ ոեւէ պարտաւորութեան տակ չի գտնուիր ինձ վճարելու ամսական կամ ուրիշ ոեւէ տեսակի օգնութիւն մը։

Յարգանքներով

Վ. ԹՈՒԹՈՒՆՋԻ

1. Յովհաննէս Պողոսեան, Տուսակցական կեանքի յուշերս, Պէյրութ, 1987, էջ 14։
2. Ձեռագրում պակ. տարբեր չհոր մը գրած է «Յուլիս 1, 1922»։ Թերթի անունին ներքեւ, գրուած է «սրացած՝ Յուլիս 3ին» (վրան գիծ քաշուած) եւ «թիւ 1»։
3. Ձախ կողմը գրուած է «սրացուած Յուլիս 14» եւ «թիւ 8»։

digitised by 42A.R.A.R.@

ԷՋ ԹԵՐԹԵԼՈՒ ԱՐԱԳՈՒԹԵԱՄԲ ԱՍՏՈՒԱԾ ԼԻՆԵԼՈՒ ՀՆԱՐԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

«Յարութիւն»
գործ՝ Վիքթոր Գրիգորեանի

Իր արշաւանքների ժամանակ Ալեքսանդր Մակեդոնացին տեղեկանում է, որ ուսուցիչը՝ Արիստոտելն, ուրիշներին լուսաւորում է այն խօսքով, որով յուսաւորել է իրեն: Մակեդոնացին մրնում է եւ պարսատանք գրում ուսուցչին: Կարեւոր չէ, թէ ուսուցիչն ինչպէս է արդարանում Մակեդոնացու առջեւ: Մակեդոնացին խոցուած է խօսքի փոխարէն: Մակեդոնացու օրօք դեռ կար այդ գիտակցութիւնը, որ նոյն բանը չէ այն, ինչ ինքը գիտի եւ այն, ինչ գիտեն ուրիշները: Մէկ այլ ուսուցիչ՝ Լեւոն Ներսիսեանն ասում էր. «Ես ասում եմ, շպրտում եմ. լաւ կը լինի, որ մէկը որսայ դրանք»: Նա խօսքի մասին ասում էր՝ շպրտում եմ: Ոչ դէն նետելու, այլ՝ բաց թողնելու իմաստով: Քանզի, խօսքը, Թումանեանի բառերով, նետ է, որը արձակուելուց յետոյ երբեք ետ չի վերադառնում:

Այսպիսով խօսքը թեւ առնող մի բան է: Նոյն ժամանակաշրջանում այդ բանը կը հաստատի Բորխեսը: Նա ասում էր. «Դիրը կոպիտ է, բառը՝ թեւաւոր»: Բորխեսն, ի դէպ, լուրջ ուսումնասիրութիւն ունի բառի մասին: Նա արձանագրում է, որ հին աշխարհի մեծերը դիտաւորեալ ոչինչ չէին գրում: Սոկրատի օրինակը յայտնի է: Քրիստոսը մէկ անգամ է գրել, այն էլ աւազի վրայ: Մեր դէպքում լաւագոյն օրինակը համալսարանի արտասահմանեան գրականագէտ հանճարեղ դասախօս Լեւոն Ներսիսեանն է: Նրանք չէին գրում, որպէսզի խօսքը, ԲԱՆ-ը չկաշկանդէին սերունդների առջեւ պատասխանատուութեամբ:

Գրականութիւնը խօսքը դարձրեց հանրամատչելի: Բայց խնդիրն այն չէ, որ գիրը բառը դարձրեց բոլորի սեփականութիւնը: Մենք, իսկապէս, տպաւորուած ենք այն բանից, որ ոչ բոլորը կարող են գրել այնպէս, ինչպէս, ասենք, Հոմերոսը, Նարեկացին, Շեքսպիրը, Չարենցը, Գաբրիել Գարսիա Մարկէսը, Խորիէ Լուիս Բորխեսը: Նրանց բոլորի գիրը ջանք է խօսքը վերադարձնելու այն կերպի մէջ, որից սկզբնաւորուեցինք մենք ամէնքս:

Յիսուս Քրիստոս բառի մասին ասել է մի բան, որն ամբողջացնում եւ շարունակում է սառածը եւ

digitised by A.R.A.R.@

ասուելիքը: Նա ասում էր՝ մարգարիտները շաղ մի տուէք խոզերի առաջ: Ճիշտ իս, այս ասելով հանդերձ, Քրիստոսի ոչը թարգմութիւնն առաւաձին դէմ էր: Ահա ինչու նա ըստրեց առաքեալների միջոցով ժողովրդի հետ շփուելու կերպը: Առաքեալներն անկասկած միւսներից լաւը չէին (Յովհաննէս անշուշտ բացառութիւն էր, այդ նա է առաջինը յիշում ԲԱՆԸ): Շիմոն հանար Յիսուսին օգնում էր զարմանքը, զարմանքը նրան օգնում էր խօսել: Մարդկանց անգիտութիւնը ցնցում էր նրան: Ահա ինչու նա ասում էր՝ մի դատիր: Որովհետեւ, ըստ նրա ակնարկի, ոչ որ չունի այնքան գիտութիւն, որ կարողանայ նաեւ դատել:

Աւելի լաւ է բաւարարուել անգիտութեամբ: Դատել կարելի է մտքով, բանկի միտքը նաեւ զտում է: Մենք դատում ենք խօսքով: Խօսքը բացում է մեզ, բայց խօսքը այն դարպասն է, որով Սատանան մտնում է մեր մէջ: Սատանան անշուշտ ոչ կրօնական իմաստով, այլ՝ մարդու ներաշխարհում տարապանքի, ցաւի դէմ գերազանում - իմունիտետ - մշակելու աշխարհիկ իմաստով: Մենք սիրում ենք անլսել գերագոյնց իմանալով, որ անէծքը լռութեամբ չի յաղթանակի, անէծքը լռութեամբ կերպարանք չի ստանայ: Մենք սիրում ենք տրտնջալ, մի խօսքով մենք դէմ չենք մեր ներսում տեղ բացել չար մտադրութիւնների, վատ մտքի համար: Իսկ չար մտադրութիւնը, վատ միտքը մեզ դարձնում է աւելի քան սխալական: Այս իմաստով պէտք է ընկալել Սատանային: Հէնց նա է մեզ ստիպում յիմար լինել: Ահա ինչու Քրիստոսը խօսքին հակադրեց ԲԱՆԸ:

ԲԱՆԸ դառնում է գրականութիւն, գիրք, իսկ խօսքը՝ անէծք կամ տրտունջ: Քրիստոս ոչինչ չգրեց, բանի որ համաշխարհային ողջ գրականութիւնը, որ գրուել է ու պիտի գրուէր, նրա խօսքն, նրա հոչակած ԲԱՆԻ մանրադրամն էր: Շատ աւելի հետաքրքիր է, որ Նա չպատանեցուեց, երբ ճանաչեց աշխարհը: Զարմացաւ ու չպատանեցուեց: Ու Նա հասկացաւ, որ մարդը մի անբնդգրկելի անգիտութիւն է: Նա դա յայտնաբերեց զարմանքով: Առանց զարմանալու Քրիստոս, ի հարկէ, ոչինչ չէր ասի: Մինչեւ չզարմանաս, չես խոսի: Առանց զարմանքի, ի՞նչ պիտի ասէր Յիսուս, որ բառարարէր նրանց, որոնք չեն թերացել տպտուրիչ անգիտութեամբ: Քրիստոս խոցուում էր մեր անգիտութիւնից: Նա չէր եկել ուսուցելու: Լուսաւորիչները մինչ Քրիստոս էին՝ Պիւթագորաս, Սոկրատ, Պլատոն: Նոյնիսկ կրօնական մտածողներ Կոնֆուցիուս, Լաո Ցզին կամ Գաուտամա Սիդհարտան՝ մեզ քաջ յայտնի Բուդդան, մեզի շրջանակներում էին ծաւալուում: Նրանք ուրուագծում էին ճշմարտութիւնը: Նրանք չէին խոցուում ոչ մէկի անգիտութիւնից, քանի որ ապրում էին գիտակցելու տալու համար: Նրանք վեր էին դատողից: Միայն ուսուցանում էին: Այն, ինչ ասում էին, ճշմարտութիւնն էր, որը աշխարհի քննելիութեան շրջանակներում էր:

Քրիստոս այս ճշմարտութիւններից վեր նստեց: Նա կանգնեց մարդկանց առաջ եւ ասաց. «Երկնքի արքայութիւնը ձեր մէջ է»: Շարունակ է, չէ՞: Լաւ կը լինի, որ մէկը որսայ դրանք: Բայց յետագայ ողջ գրականութիւնը սկզբնաւորուեց այս խօսքից: Յովհաննէս Առաքեալն ասում էր, որ ի սկզբանէ էր ԲԱՆԸ: Ի՞նչը նկատի ունէր Նա: Անշուշտ այն, որ կատարերութիւնն ի սկզբանէ էր: Մենք ունենք բուսի ընկալումը, ասում են, որ կան աղբիւրներ, որոնցում իրը գրուած է, թէ տիեզերքի արարումից առաջ բառան էր տիրում, բայց Գիրքը Ծննդոցն ապացուցեց, որ բառից ոչինչ չի ձեւաւորուում: Ուրեմն կատարելութիւնը կար, բանկի այդ կատարելութիւնը մարմին էր դառնում Դրախտի, Ադամի, Իմացութեան ծառի տեսքով: Բայց կար նաեւ Եւան, որի կծեց ստուգն Իմացութեան ծառից: Նա խոսեց: Նա Ադամին համոզիչ թուաց ինչ-ինչ բաներում, բանի որ խօսքը նոյնպէս կատարելութեան մաս էր: Եւ մենք ձեզ հետ վռնտուեցինք Դրախտից:

Յետոյ կը ծնուի գիրը, որպէսզի մենք վերատանանք այդ կատարելութեանը, որպէսզի մենք ալեւ գրի կարիքը չունենանք, որպէսզի, ինչպէս ասում են, կէս խօսքից հասկանանք իրար, որպէսզի, պատկերաւոր ասած, չառաջնորդուենք մէկի փաստարկներով ի հաշիւ միւսի խոնարհութեան ու լռութեան, ինչպիսին Ադամի խոնարհութիւնն էր ու լռութիւնը: Կէս խօսքից հասկանալը հէնց մտքի, բոլոր մարդերի ներդաշնակութիւնն է: Այս արտայայտութեամբ մենք՝ հայերս, մեր ներդրումն ունենք ԲԱՆԻ ընկալման ապարէզում: Բայց Աստուածաշունչը մէկ այլ ծառայութիւն էլ մատուցեց մարդկութեանը: Մենք դեռեւս դա լաւ չենք հասկացել: Կաթոլիկ եկեղեցին դա հասկացաւ: Որովհետեւ այդ եկեղեցին մշակութաբանօրէն կապը կտրեց: Այդ եկեղեցին կապը կտրեց շատ այլ բաներում, բայց ի վերջոյ հասաւ նրան, որ մարդուն կապեց մի շատ բացառիկ խորհրդի հետ: Դա ապաշխարհութեան խորհուրդն է: Այդ կերպ ասած՝ մեղքերի թողութիւնը: Բայց ապաշխարհութիւնն աւելին է, քան մեղքերի թողութիւնը: Ապաշխարհութիւնը նաեւ լռութիւն է սիրում: Այսինքն,

digitised by A.R.A.R.@

կարելի է ապաշխարել նաեւ լուռ, կարելի է ընդամէնը գիտակցել: Իսկ ի՞նչ է նշանակում գիտակցել, դա նշանակում է մտնել ներքին մենախօսութեան դաշտ: Հէնց այս ներքին մենախօսութիւնն էլ մարդու մերձեցումն է ԲԱՆԻ հետ: Դա այն է, ինչը մենք անուանում ենք մարդու խիղճ: Դա մերձեցում է առ Աստուած, բեպէտ իմ կարծիքով կարելի է ապաշխարել նաեւ առանց Աստծոյ: Յանենայն դէպս առանց այն Աստծոյ, որպիսին գոյութիւն ունի բոլոր եկեղեցիներում, եւ ոչ թէ ամէն մարդու հոգում: Առանց այն Աստծոյ, որի անհրաժեշտութիւնը բարոզում են եկեղեցիները, նաեւ՝ ապանդները. բնաւ էլ մեզանից լաւ չիասկանալով, թէ ինչի կամ ում մասին է խօսքը:

Բայց տեսէք, թէ ինչ անկառավարելիօրէն հզօր յոյժեորդ ունի ապաշխարհանքը: Ապաշխարհանքը հաստատումն է այն բանի, որ ինքդ քեզանից չես փախչի: Կարելի է խաբել մարդուն, կարելի է մինչեւ մահ վայելել այդ խաբէութեան պտուղները, կարելի է տպաւորել մարդուն եւ մնալ անորսալի, կարելի է գայթակղել մերձաւորի կնոջը, կարելի է սիրաշահել պետական պաշտօնեային ի վնաս հազարաւոր աշխատաւորների ու գոյութեան յոյս ունեցողների. բայց մարդը կդի չէ, եւ մի օր առերեսուելու է ինքն իրեն, առերեսուելու է ուրիշի ոչնչով. առերեսուելու է այն ոլորտներով, որոնք բխել են իր մեղքերը յիշեցնող ուրիշների չարագործութիւններից: Այսպիսով ապաշխարհանքը բխում է դիմացինի իրաւունքների, երջանկութեան հանդէպ պատասխանատուութիւնից: Ինչպէս հասկանում էք. ապաշխարհանքը մարդու իրաւունքների լուռ կիրառումն է:

Շնորհիւ ապաշխարհանքի մարդը դառնում է եղբայր, հարազատ, սիրելի ընկեր: Եւ հարազատութեան այդ գիտակցումից է, որ մարդը հասկանում է, թէ ինչ էր անում Յիսուս Քրիստոս այս երկրի վրայ տրանից 2000 տարի առաջ, բեպէտ հնարաւոր է. այդպէս էլ հաւատացեալ չի դառնում: Այսպիսով ապաշխարհանքն աշխարհից կտրուելը չէ, աշխարհից օտարուելը չէ, դա աշխարհայնացումից վեր կանգնելն է, դա խոնարհութեան մեխն է: Դա վերջինը լինելու ատաուածաշնչեան պատուիրանն է: Դա, ի վերջոյ, գիտակցումն է այն բանի, որ այսուհետեւ երբեք ուրիշի հանդէպ չես վայուի այնպէս, ինչպէս չես ուզենայ, որ վարուեն քեզ հետ: Մեզ մօտ, յամենայն դէպս, ապաշխարհութիւնը լռութեան հակառակն է: Մեր եկեղեցին ունի ընդհանրական եւ անհատական մեղքերի թողութիւն: Մեղքերի թողութիւնը մարդիկ կատարում են ձայնով, որպէսզի ապաշխարեն լուռ: Ապաշխարհանքը յիշողութիւն է սիրում, իսկ մեղքերի թողութիւնը՝ միշտ քեզանից չկտրուող, սիրտ քրքրող իրականութիւն:

Համաշխարհային գրականութեան բոլոր մեծագոյն գործերը ապաշխարհանքի այդպիսի մի երեւոյթ են այն տարբերութեամբ, որ ձայնի փոխարէն դարձել են գիր: Ապաշխարհանքի այդպիսի լեզուն է, որ մեզ մօտեցնում է Աստուածաշնչեան այն անմեղութեանը, որը Նոբելեան մրցանակի դափնեկիր Իոսիֆ Բրոդսկին անուանում էր քրիստոնէական՝ բնորոշելով բանաստեղծուհի Աննա Ախմատովայի կերպարը: Յիսուս Քրիստոս, Ֆյոդոր Դոստաեւսկի, Վիլեամ Սարոյեան մեզ անմեղութեան տեսակների են առաջարկում: Աեենք, կարդում ես Սարոյեան, ուզում ես օրուայ մէջ գոնէ կէս ժամ տնմեղ լինել. համարեա երջանիկ: Գեղարուեստական կինոնկարներում էլ են նման պոռթկումներ պատահում, ասենք, «Ֆորեստ Գամփ» կինոնկարում: Ինչ-որ իմաստով՝ նաեւ հանրայայտ Դետուչկինը «Զգուշացիր ատոմեքենայից» կինոնկարից: Դրանք կերպարներ են, որոնց շնորհիւ պարզ է դառնում, թէ անմեղութիւնն ինչպէս է ինքն իր համար ճանապարհ հարթում:

Գրողը եկեղեցի գնալու փոխարէն նստում է սեղանի առաջ, վերցնում է թուղթ ու գրիչ ու գրում: Հնարաւոր է, նա ինչ-ինչ մեղքեր չտիազանցում է, ապարէզ է բերում ոճիրի ու անմարդկայնութեան նոր զգացումներ. բայց նա, չմոռանանք, իրադարձութիւնների յետեւից չի գնում ի տարբերութիւն լրագրողի, այլ քայլում է իրադարձութիւնների առջեւից: Գրողը ձգտում է վերածնել մարդուն, քանի դեռ մարդը չի մեռել: Սակայն մենք պէտք է վերադառնանք ԲԱՆԻ, ԼՈԳՈՍԻ դերին: Հայկական ասացուածքն ասում է. «Եթէ անախորժի վիշտ ունես, պատմիր հոսող ջրին. ջուրը կը տանի»: Բնականաբար սա չի ասում, որ ջուրը մարդկային ջերմ սրտի պակասը լրացնողն է: Սա ասում է, որ փրկութիւնն արտայայտելու մէջ է: Բառն օգնում է օտարուել անհնարին սատանայանքից:

Հասկանո՞ւմ էք, ողջ աշխարհն է գրաւուած նյութով, որպէսզի մեզանից իրաբանչիւրի ոլորտները աեղի ունենայ: Չնայած այն բանին, որ գոյութիւն ունի Աստուածաշունչը, գրուել են «Համլետը», նաեւ՝ «Կարամազով եղբայրները», չնայած այն բանին, որ Նարեկացին աղաղակել է բոլորիս կատարուած եւ կատարուելիք հնարաւոր եւ անհնարին բոլոր մեղքերը, մարդը դարձել է աեղի վատը, քան ի վիճակի էր լինելու: Եւ այդ դէպքում

digitised by 45 A.R.A.R.@

«Ընթերցում»
գործ՝ Պերթէ Մորիսոյի

ո՞րն է մեր զէնքը. ո՞րն է առանձին վերցրած մէկ մարդու գերծումը - իմունիտետը - համաշխարհային. այլեւս ահշրջելի չարիքի դէմ: Ի՞նչն է մեզ դարձնում առաւել պաշտպանունակ: Այս հարցերն ըստ էութեան պատասխաններ չունեն: Սարդու մշակութային կամ հոգեւոր նուաճումների որ կէտի վրայ էլ կանգ առնենք, այս հարցերը անպատասխան են այն աստիճան, որ կարծես գոյութիւն չունեն: Այս հարցերն անպատասխան են նաեւ ապագայ նուաճումների կանխատեսումների առջեւ: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ մարդն աւելի անկանխատեսելի է, քան այն, ինչ նրանից կարելի է ակնկալել: Հէնց այս իմաստով պէտք է հասկանալ Աստուածաշնչեան այն միտքը, որ մենք ծնուում ենք մեղաւոր: Մի բան, որի հետ առանձնապէս հաշտուելու չեմ: Եւ այդ ամէնի դէմ միակ զէնքը մնում է իմիջոց, սովորական, անշօշափելի, անքարբառ այդ դաստուրը, ապաշխարհանքի համար անհրաժեշտ միակ ֆիզիկական օրգանը, որի անելը ոչ ոք չգիտի, որը քիմիական տարազ - ֆորմուլա - չունի, որի համար նոյնիսկ Աստծոյ գոյութիւնը չի պահանջուում:

Իրաբանչիւր մարդ զէնք է ողջ աշխարհի չարիքի դէմ: Այսպիսով մեզ մնում է մի վերջին մասնիկ – շտրիխ - էլ աւելացնել ապաշխարհանքի մասին հարցադրումներին եւ անցնել եզրակացութեանը: Ի՞նչ է ապաշխարհանքը: Դա բառի յաղթանակն է մեղքի դէմ: Դա մեր բաժին ԲԱՆԻ ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆՆ է: Քահանան ոչինչ է մեր ասելիքի առաջ: Բառը ոչ միայն մեզ ազատագրում է մեղքից, այն մեզ հզօր է դարձնում յուրաքանչիւր մեր սիրտը կրծող չարիքից, որը փախչում է մեր մտքում կերպարուերսց: Չարիքն ուզում է կերպարտել մեր բառերի, մեր բոլորեան մէջ: Ընդհանրապէս մենախօսութիւնը նոյնպէս ելք չէ,

digitised by A.R.A.R.@

ապաշխարհությունը մենախոսություն կամ է, բանի մարդուն կարելի է անիծել մեն-մենակ, առանց որևէ վկայի, այլապէս աղի ապահով է:

Արտայայտելով մենք փրկում ենք նաև նրան, ով կարող էր կրկնել մեր սխալը: Հենց այս իմաստով է արուեստն ընդհանրապէս եւ գրականությունը մասնաւորապէս մնում խղճի միակ բանախօսը առաքինութեան ոչ մի դեղատոմս չառաջարկող մեր կեանքում: Գրականութեան մէջ չարիքը ինչ դէմք էլ ունենայ, ինչ յաղթանակներ էլ տանի, մեռնելու է սեր՝ ընթերցողներիս, մօտ առաջացրած հակազդեցութիւնից, քանի որ մեզանից իւրաքանչիւրը հենց այն աշխարհն է, որտեղ մեղքը, չարութիւնը չեն դիմանար բարու մասին մեր յարաճուն պատկերացումներին: Իսկ մենք կարող ենք արարել բարին, մենք կարող ենք այդ մասին պատմել մերձաւորին եւ անծանօթին, մենք, ի վերջոյ ի վիճակի ենք մխիթարել միմեանց: Աշխարհի բոլոր գրքերն են լծուել այս գործին, սրպէսզի մեզանից իւրաքանչիւրի ողբերգութիւնը տեղի չունենայ: Ահա ինչու գրքերն ընդհանրապէս եւ Աստուածաշունչը մասնաւորապէս, գրուած են մեր բոլոր թողութիւնների փոխարէն կամ ի յաւելումն դրանց, մարդիկ մեռնում են կամ սպանում, բայց գրքերը դրում են, որովհետեւ նրանք մեզ թոյլ չեն տալիս միմեանցից հեռանալ անաւարտ:

Սակայն արտայայտել միշտ պէտք է, քանի որ բոլոր գրքերը միասին վերցրած միշտ չէ, որ կարող են փոխարինել մէկ մարդու ապաշխարհանքին: Արտայայտելով մենք գրականութիւն ենք դարձնում այն, ինչն ընդամենը իրականութիւն է միւսներից անկախ: Բայց այստեղ մի հանելուկ կայ: Բառը կարող է խեղդել մեր ասելիքի մէջ եւ այդժամ ապաշխարհութիւնը, ազատագրումը չեն կայանայ, քանի որ նախ եւ առաջ չենք կայանայ մենք: Ապաշխարհութիւնը վերածնունդ է: Ապաշխարհութեան հաստատման - ինստիտուտի - ակունքներն այստեղ են: Բառը Աստուած է, որին մենք փնտռում ենք գրականութեամբ, որին դէպի մեզ ենք բերում գրականութեամբ եւ երբ ինքնապան ենք լինում առանց արտայայտելու, կիսատ ենք թողնում Աստծուն: Բառը Աստծոյ յաղթանակն է այն մեղքերի դէմ, որոնք մեզանից հզօր են հենց իրենց անխոստովանելիութեան կշռով:

Ի դէպ, ինքնապանութեան մասին: Աստուածաշունչն առերեւոյթ, յամենայն դէպս գրով չի անդրադարձել ինքնապանութեանը: Չի ասուած՝ մի՛ ինքնապանուիր: Այդպէս գրելն անուղղելի պարտութիւն կը լինէր հրեաներն համար, որոնց ամբողջ բանաստեղծութիւնը չգրուածի, չարտայայտուածի, այսինքն, մտահայեցմամբ ունեցած աստուածայինի առօրեականութեան մէջ է: Գրուած է՝ մի՛ սպանիր: Իսկ ինքնասպանութիւնը սպանութիւն է, այն հէնց մարդասպանութիւն է, քանի որ աղի գիտակցուած է եւ նոյնիսկ ապրուած, քան՝ միւսի սպանութիւնը: Եկեղեցին այս վատին չի տիրապետում: Միւսի սպանութիւնն ինձ չի զրկում եկեղեցուց աղի, քան՝ ինքնասպանութիւնը: Միւսի սպանութիւնը մեղք է, իսկ ինքնասպանութիւնը՝ վճիռ: Բայց ասուած է՝ մի դատիր, որ չդատուես: Այսինքն, ինքնասպանութիւնը նոյնքան վճիռ է, որքան ուրիշի սպանութիւնը դատարանով կամ առանց դատարանի:

Ինքդ քեզ սպանութեան դատապարտելը մեղք է, քանի որ ողջ աշխարհն է զրկուում օրերից մի օր քո աստուածամարդութիւնը տօնելու հրաշքից: Միւսի սպանութեամբ քեզ դեռ վերապահուած է աստուածամարդութեան հրաշքը վայելել նաեւ նրա՝ քո ձեռքով սպանուածի փոխարէն, իսկ քո սպանութեամբ դու միւսին զրկում ես մի հրաշքից, որն Աստծոյ է: Դուք երբեւէ մտածե՞լ էք, թէ ինչ տարբերութիւն կայ պատասխանատուութեան եւ պատժի միջեւ: Ասում են, չէ՞, պատասխան ես տալու քո արածի համար: Բայց նաեւ ասում են՝ պատժուելու ես: Ինչու՞ է պատժուելու: Եթէ մարդը պիտի պատասխան տայ, ինչո՞ւ պատժել նրան: Ուշադրութիւն դարձրէք, ասուած է՝ պատասխան ես տալու երկնքի առաջ, քո առաջ, ընկերոջդ առաջ, սիրածդ աղջկայ առաջ, ողջ աշխարհի առաջ: Բայց մարդիկ վերցնում ու պատժում են քեզ:

Պատժել, նշանակում է դատել, մինչդեռ, յիշում էք, ասուած է՝ մի դատիր: Պատասխան ես տալու, այսինքն, քեզ չեմ դատերս, բայց դու պատասխան ես տալու: Այսինքն, խօսելու ես, քո մէջ, թէ մարդկանց առաջ, միեւնոյն է խօսելու ես, այստեղ ապաշխարհութեան տարր - էլեմենտ - կայ: Խօսքի շնորհիւ քո աչքերի առաջ ես բերելու քո մեղքը: Եւ դու ինքդ ես դատելու քեզ: Այսինքն, վերջապէս քեզ հաշիւ ես տալու: Այստեղ էլ խորութիւն կայ, քեզ, ոչ թէ ինձ ես հաշիւ տալու, ոչ թէ սիրածդ աղջկան, ոչ թէ ընկերոջդ, ոչ թէ ողջ աշխարհին, այլ քեզ, քանի որ քո մէջ է Աստուած: Այսինքն չես խոստովանելու, այլ պատասխան ես տալու, հենց դա է քո ամբողջ պատիժը:

Այսպիսով պատասխանատուութիւնը մեղքերի թողութեան նման մի բան է, եւ Աստծոյ երեւակայութիւնը մինչեւ այդտեղ է ձգում, որպէսզի մարդն իրեն պատժուած զգայ: Այսպիսով Աստծոյ

digitised by A.R.A.R.@

պատիժ հասկացությունն չկայ: Ու՞ր մնաց հաշտեցության հնարավորությունը, ո՞ւր մնաց վերջին դատաստանը, եթե պատիժը նախորդում է պատասխանատվությանը: Այսպիսով ի՞նչ է պատասխանատվությունը, որը զուտ քրիստոնեական հասկացություն է: Պէ՞տք է որ մարդը հարկադրաբար պատասխան տա այն ամենի համար, ինչը մեղսական է: Պէ՞տք է մարդուն հարկադրել ապաշխարհանքի: Կարծում եմ՝ ոչ: Հարկադրաբար ոչինչ պէտք չէ: Սեռանից իրաքանչիւրն ունի ծնողներ: Հենց նրանք էլ է՝ պաշտօնէ կոչուած են մեզ ուղղորդել դէպի հասունացման բարդությունը: Նրանք կոչուած են մեզ հասցնելու այն օրուան, երբ հանգամանքների բերումով պատրաստ կը լինենք պատասխանատուության: Պատասխանատվությունը իսատվանության հակառակն է, ահա թէ ինչու չի կարելի պատուէր մարդկանց:

Այսպիսով պատասխանատվությունը քրիստոնեական հասկացություն է, իսկ պատիժը՝ ոչ, որովհետև պատիժը չի ճանաչում Աստծոյ առաջ բռանելիքը, Աստծոյ հանդէպ քո դերը, պատիժը չի ճանաչում այն հրաշքը, որը դու, իբրեւ մեղք գործած մարդ, կարող ես վայելել պատասխան տալով, եւ վերջապէս, պատիժը չի ճանաչում Աստծուն ինչ տեսքով էլ պատկերացնենք կամ չպատկերացնենք նրան: Այս իմաստով բաւական է յիշել Ֆեոդոր Դոստոեւսկու Ռասկոլնիկովին «Ոճիր եւ պատիժ» վէպից: Պատասխանատվությունը կտակարանեան Վերջին դատաստանի, այսպէս ասած դատավարությունն է:

Իսկ ո՞վ է անպատասխանատու մարդը: Դա այն մարդն է, ով չի հաւատում հրաշքին: Մարդ, որը պատասխան չտալով արատաորում է այն լուությունը, որն իր մէջ կրում է ապաշխարհանքի հնայրը, քանի որ, ասացինք, որ կարելի է ապաշխարել նաեւ լռու: Այսքանից յետոյ ես ուզում եմ անցնել ընդհանրացումների: Իոսիֆ Բրոդսկին գրողին անուանում էր մարգարէ, քանի որ, ըստ նրա, լեզուն է առաջնորդում գրողին, լեզուն մէկ բառ աւելին է, քան՝ գրողի իմացած եւ չիմացած բոլոր բառերը: Բանաստեղծությունը - արեգիան - ինքնակառավարուող լեզու է: Դա հէնց այն է, ինչը մենք կոչում ենք ներշնչանք կամ մուսա: Հէնց լեզուի այս ինքնակառավարումն էր, որը չգիտակցեց «Մոխրոտ Չորեքշաբթի»ի հեղինակ Թոմաս Էլիոթը: Նա զգում էր Աստծուն, բայց ոչ նրա հնարաւորությունները: Գրականությունն այն չէ, ինչը կարդում ես, այլ այն է, որում նախասդատությունը ճախրանք է դառնում, հրեշտակի թեւ, քանզի գրքերը շատ են, նախապատմությունները՝ քիչ:

Գրականությունը. Գիրքը մեզ արարգեալս են ընթերցող լինելու արուեստը. նրանք մեզ դարձնում են արարչագործության մասնակից, նրանք մեզ օգնում են դառնալ աւելի լաւը, շատ աւելի լաւը, որպէսզի կտնիրենք բաղարականորեան կոչմանեբում թծախնդրօրէն գծագրուող ուերածության գերը, որպէսի արտանէչ դառնանք այդ ուերածությունների անհուսափելիորեան դէմ: Իսկ ո՞վ է ընթերցողը: Դա այն մարդն է, ով գիրքը դարձնում է օգնական, նրա շնորհիւ տեղի է ունենում միստերիան - գոյակերպական - այն Անձ Պայքարը, որը ներքինում շարժման մէջ է դրուում ժամանակ: Ընթերցողը գրականության մէջ կենցաղ է մտցնում:

Գրքերը մեզ սովորեցնում են ընթերցել, եւ արտարեալ յաղթանակ կը լինի, եթէ մենք չբաւարարուենք դրանք կարդալով: Կարդալու եւ ընթերցելու միջեւ բնկած է գրքի յաղթահարումը: Կարդալ է կարդալ Ուիլեամ Ֆոլքներին, բայց չյաղթահարել նրան, ես չեմ կարդացել Ջեյմս Ջոյսի «Ուլիսը», բայց կարծում եմ, որ ես դեռեւս դպրոցական եմ այդ գիրքը կարդալու համար: Ոչ թէ որ Ջոյսը ինձանից աւելի մի հրաշք է, այլ որ ես չեմ հասունացել նման մի հրաշքին մերձենալու համար եւ ուսուցուր է, այդպէս էլ չհասունանամ: Իրաքանչիւր գիրք մեր առջեւ բացում է մարդու աշխարհը, գիրքը բառերը չեն, գիրքը նոյնիսկ բառերի, խօսքի, արտայայտուածի, չարտայայտուածի զգացումը չէ, այլ՝ աւելի անընդգրկելի մի բան: Գիրքը, աւելի ճիշտ աշխարհի բոլոր գրքերը մեզանից իրաքանչիւրի կենսագրությունն են: Եգիպտացիներն ասում են, որ մեռած մարդու հետ կորչում է մի ամբողջ գրադարան: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ մէկ մարդը գրուած եւ չգրուած, գրուելիք եւ չգրուելիք բոլոր գրքերի հանրագումարն է: Բայց գիրքն առայժմ մեզ առերեսում է մեր հնարաւորություններին, այն մեզանից մէկ կենսագրություն աւելին կրող մի աշխարհ է, քանի որ մարդիկ դեռեւս սպանում են, քանի որ դեռ կան բռնապետերը, դեռ կան ալտերրազմ հրահրողները, դեռ կան մարդասպանները, դեռ կան պարզապէս չար մարդիկ: Եւ ես կարծում եմ, որ մեզանից իրաքանչիւրը պէտք է հասկանայ ամենագլխաւորը՝ գիրքն, այնուամենայնիւ, էջ թերթելու արագությամբ Աստուած լինելու հնարաւորությունն է:

Դեկտեմբերի 22, 2004

ՄՀԵՐ ԱՐՇԱԿԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԱՆՀԵՏԱՁՈՂ ԴԷՄՔԵՐ

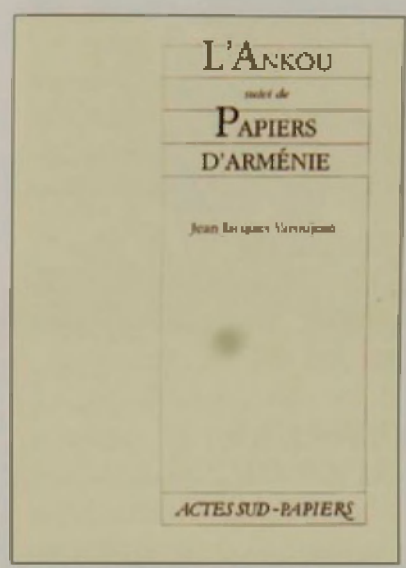

Ապրիլ 2005ին, Փարիզի մէջ, մահացաւ Ֆրանսագիր եւ խորապէս հայութեամբ կազնապող բատերական հեղինակ Ժան-Ժակ Վարուժան, Ալգունեան: Իր բազմաթիւ երկերուն մէջ, գեւաբար ներկայ էին հայերը, որպէս գաղթական, որպէս մղձաւանջ ապրող, եղեռնի ախտանիշները գեւաբար իրենց հետ պպզցնող գիպարներ: Իր երկերը խաղցուած են փարիզեան բեմերու վրայ: Ինոնցէ մին կ'արժէ յիշել, «Անգու»ն, որ ցնցուած եւ այդ ցնցումը չմարսած մարդիկ եւ բնկանիք կը պատմէ: Ֆրանսայէն դուրս շատ քիչ ծանօթ է Ժան-Ժակ Վարուժան: Հայութեամբ բաբախեց Ժան-Ժակ Վարուժան, բարդ՝ մեզի պէս, բայց ափսոս որ հայ գրականութեան գանձարանը չի հարստացներ իր վաստակը: Իր երկերուն մասին յաճախ արտայայտուած եմ, եւ իր մահուան առիթով, իր գրքերէն երկուքի մասին ունեցած արտայայտութիւններս կը յանձնեմ ԲԱԳԻՆի ընթերցողներու ուշադրութեան:

Բ.

LA QUADRATURE DU SIECLE
Tentative IV
Jean-Jacques Varoujean
(ARAK Publications, Novembre 1996, 160 p.)

Ժան-Ժակ Վարուժան Բանի կարարդ է, ոմանց համար փակ եւ անհասկնալի, ուրիշներու համար արտակարգ, արտառոց, ինքնատիպ գրող մը: Ի հարկէ եթէ ընթերցողը - կամ հանդիսատեսը՝ իր թատրոնի ալարագային - պիտի փնտռէ ազուցուած գործողութիւն մը, որ ունենայ սկիզբ եւ վերջ, տիպարներ՝ մարդոց պէս, շատ եւ բարի, պիրոյ եւ ատելութեան յատկանիշներով, պիտի վերցնէ գիրքը եւ տայ ուրիշին: Եթէ կ'ուզէք Ժան-Ժակ Վարուժան կարդալ, պիտի տրամադրուիք իր խաղին: Այդ տեղի կ'ունենայ մտածման եւ կիտուած զգացումներու մակարդակին, նոյնիսկ աւելին, ան կ'ուզէ բանալ իր, մեր՝ մեր, ուղեղի ծալքերուն մէջ պառկող յոյզեր, Այնքանդր եռանկ պիտի ըսէր թէ ան կը սեղէ *արքեթիպներ* զորս ժամանակը գծած է, տեղադրած է մեր բջիջներուն մէջ: Կենսափորձ մը՝ որ կը յիշեցնէ Մուշեղ Իշխանի *Մեռնիլը որքա՜ն դժուար է* թատերակը:

Ժան-Ժակ Վարուժանի գրքերը պէտք է պահել գրասեղանի վրայ կամ բարձի տակ, կարդալ քանի մը էջ, փակել գիրքը, ապա վերսկսիլ կամ շարունակել: Պատումը ոչ հորիզոնական է ոչ ալ ուղղաձիգ, ոչ իսկ գիկզակաձ, այլ ջրապտոյտ է: Կը կարծէք որ տակաւին մակերեսին կը գտնուիք, մինչդեռ արդէն խորացած կ'ըլլաք: Երբ կ'անհանգստանաք, արդէն կը փակէք գիրքը: Հարկ է կարդալ այնպէս ինչպէս կը կարդաք կարգ մը իմաստասէրներ, օրինակ՝ *Ալէնի Խօսքեր* երջանկութեան մասին գիրքը, էջ առ էջ, ուտում կատարելով մէկ էջէն միւսը...: Ժան-Ժակ Վարուժան կը վկայէ: Ինչ որ շատեր չեն ըսած, երբեմն ալ չեն գիտակցած, ինք կ'ըսէ, տառապանքը մարդուն, այս պարագային՝ հայուն որ իր «Հայութիւնը կը ատանձնէր մրմունջով...»

Նոր թատրոններու վարագոյրը կը գործածէ Ժան-Ժակ Վարուժան, առանց օրօրելու բառիշը, միանգամայն կը բանայ բեմը: «Ի՞նչ բան հասարակաց է Հայերուն – Յոյներուն, Թուրքերը»: Աիաասիկ Արիանի թելը զոր պէտք չէ ձեռքէ հանել երբ Ժան-Ժակ Վարուժանի աշխարհէն ներս կը մտնէք: Կամ. «Մարդուն գիշերը իր անցեալն է: Ոչ այն որուն գիտակցութիւնը ունի, բայց աւելի հեռուն գտնուողը, անհունօրէն, որ գինք կը տանի ժա-

digitised by A.R.A.R.@

մանակի գիշերուան»: Յիշեցէք ինչ որ ըսինք. Եռանկի *արքեթիփ*ները: Հայութիւնը որպէս առօրեայ – բարձրորակ գիտակցութիւն ապրող հայը չի կրնար վերածուիլ ընթացիկ անհատի, տեսակ մը ընտանի կենդանին տպառոդական ընկերութեան, քանի որ ցեղասպանութեան խոցը եւ արմատախիլ վիճակը այդ կ'արգիլեն. «Բայց թերեւս նաեւ անոր համար որ բարուած օտար հողի մէջ հոն հանգիստ չմնալու համար, հայրս եւ իր եղբայրները, գերեզմանատուներու մէջ, կը շարունակեն մղել հայկական պայքարը»:

Ժան-Ժակ Վարուժան կը դիտէ, կը լսէ, մանաւանդ կը կատարէ մտածման արարումը, որուն կարիքը կ'ընդգծէ. «Հայերու լինելութիւնը զգալապէս կ'արգելակէ այն որ իրենց մտաւորականներու մեծ մասը պատմաբաններ են: Եւ անոնք անձնապէս չեն մտածեր, հայկական հարցը մտածման առարկայ չեն դարձներ որպէս խնդրանքէր, ոչ ալ որպէս գործողներ, մարդիկ որոնք կ'ապրին խնդիրները, այլ որպէս անցեալի գիտնականներ»: Կ'աւելցնէ. «...երէկուան ճշմարտութեան հետազօտողներն են»:

Ժան-Ժակ Վարուժան մտաւորական գրող է. քանի որ անգութ հարցադրումներ կը կատարէ: Ցոյց տալով երէկուան ճշմարտութիւնը, կը լուսաւորէ ներկան. «Դարուն սկիզբը, Պոլսոյ հայ երգիծական մամուլի «կատակ»ներէն մին հետեւեալ հարցումն էր. «Ի՞նչ պիտի ըլլանք, եթէ օր մը Հայաստան անկախանայ» - Կավռոշ: Այս լուսաբծակը բացէք մեր ներկային վրայ...

Կ'ըսէի թէ բաց պէտք է պահել գիրքը, այժմ կրնամ նաեւ աւելցնել, որ գայն կարելի է նկատել բարեկամներու, անոնց որոնք կը խորհին թէ յաղթահարած են որոշ դառնութիւններ, պատշաճած են, մերուած են. «Իրաքանչիւր ոգիւոքահայ նման է այն նաւերուն որոնք կը համարձակին իրենց երկրի մէկ բեկորը երբ արտասահման կը գտնուին: Ան արտերկրային է»: Խօսքը կը վերաբերի, ի հարկէ այն հայուն որ ջրապտոյտի տառապեցնող գիտակցութիւնը ունի:

Նման խորացումէ ետք, շատ բնական պիտի ըլլայ հետեւեալ հարցադրումը. «Հայ մը որ յեղափոխական չէ, կը նշանակէ որ խաղաղոյթան կնքած է: Ատուած իմ, որո՞ւ հետ»:

Ժան-Ժակ Վարուժան կ'անհանգստացնէ. «Եթէ յանկարծ այրեւ հայ չըլլայիր, ի՞նչ պիտի մնար քեզմէ»: Եւ գիտակցական ապրումի ընթացքին մարդկօրէն անհանգիստ է, եւ տեւաբար կը դառնայ իսկական մարդ. «... Բայց հիմա որ գիտեմ թէ ի՞նչ բան է հիւանդութեանս պատճառը, չեմ ուզեր բուժուիլ: Որովհետեւ հիւանդ եմ հայ ըլլալով»:

Ժան-Ժակ Վարուժան մոգական իր հայելին կը դնէ մեր ձեռքը: Եթէ մարդը չէ մնացած մեր մէջ, պիտի տեսնենք Հայը...

Մարիգ, 6 Յունուար 1997

ԺԱՆ-ԺԱԿ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ DE QUOI JE ? ԳՐՔԻ ՄԱՍԻՆ

Դժուար է խօսիլ Ժան-Ժակ Վարուժանի գրականութեան մասին, որովհետեւ ան կարծէք իրմէ դուրս եղողներուն համար չի գրեր, այլ ցաւի եւ սրոյ քառուղիներուն նստած, ինքզինք կը փնտռէ: Թատրոն թէ արձակ, բոլոր կողմերով միաժամանակ ընթացող մենախօսութիւն: Եթէ չյանձնուիք իր մտածելու եւ զգալու, պատկալու եւ յաջորդական ալիքներով տարուելու ռաոին, առաջին էջը չէք առարտեր: Ոդպէսզի կեղծ ձեւով արդիական չհամարուիմ, պիտի չըսեմ որ Ժան-Ժակ Վարուժանի ստեղծագործութիւնները կրկնուող թռիչքներ են, հոգեկան անդորր որոնող, ինքնահոգեվերլուծում՝ ակտող, չաւարտող:

Եթէ ժամանակի գծին վրայ երկարող վէպ կը փնտռէք, որպէս ժամանց, մի մօտենաք իր ոչ հին գրքերուն եւ ոչ նորին: Եթէ կը խորհիք որ ան ձեր ժամանակակիցն է, որ դուք իրեն պէս, իրեն հետ, կեանքի եւ ճակատագրի նոյն երակէն կու գաք, բացէք էջերը, ոչ թէ սուկ ընթերցումի միտումով, այլ ձեր մաշկէն անդին թրթռացող մղձաւանջի մը մասնակցելու: Երբ Ժան-Ժակ Վարուժան «ես» կ'ըսէ, կը պոռայ «դուն», կը կրկնէ, ոսդրերու մեր էութեան մաս կազմող, Ժան-Ժոլ Սարթրի ասմանուած «էակին անթափանցութիւնը», որուն «նայուածքը մեզ կը յայտնաբերէ մեզի»: Այս ակնկարս-

digitised by A.R.A.R.@

թեամբ կը լսի, շրջապատը. կը յիշէ հեղինակներ, անկարելի երկխօսութեան մը չբարարուած ցանկութիւն: Ինք կու տայ բանալին. «Ճշգրտօրէն ոչինչ եմ, եթէ մոռնամ թէ ով եմ, եթէ մոռնամ որ հայ եմ: Ինչ որ կ'ապրիմ, կը հոգիմ. կը գրեմ, բորբ այն վայրերը ուր կը գտնուիմ. ինծի համար իմաստ ունին, որովհետեւ ես եմ ով որ եմ: Որովհետեւ, իրապէս, վերջին հաշուով, ի՞նչ ծանծրոյթ. Աստուած իմ, ըլլալ միայն այդ. այս փոքրիկ բանը զոր կը կոչեն հոգի, միտք. որուն համար կ'ըսեն թէ էութիւնն է էակին... Ի՞նչ ծանծրոյթ, այո՛, ի՞նչ տխրութիւն՝ իտէայ էակը. կատարեալ էակը... որուն, ի դէպ, հասնիլ անկարելի է»:

Մղձաւանջներու ունկնդիր՝ որպէս հանդիսատեսը մեր ժամանակին: Կը դիտէ մեր անմիջական ներկան. «Սպասնեցին Աստուածը, որմէ անընդհատէն ետք աստուածներ, բազմաթիւ աստուածներ ծնան, խառնիխուռն...»

Էրէկ, այսօր. գերիսօր ուժեր, անփոխարինելիներ. մենատէր-ինքնակալներ. Ստալին, Հիթլէր. Փինոշէ, Իսի Ամին Տատա: Կ'ապրի ժամանակակիցներուս սպառնացող մեծ վտանգին մղձաւանջը, որ կը ձգտի մեզ հարթել՝ ջնջելով ազգերութիւնները, տնտեսական-մշակութային համաշխարհայնացումով:

Կը դիտէ, կ'արձանագրէ, կ'արձագանգէ. «Հայ ըլլալու վտանգներէն մին իմացնել է որ հայ ենք, աշխարհի մը մէջ ուր մանաւանդ այլ ոչինչ պէտք է ըլլալ որ չնմանի միւսին...: Բայց պիտի ըսեն, ինչո՞ւ բոլոր ուժերով ըլլալ հայ, երբ այնքա՜ն դժուար է, երբ պարզապէս խենթութիւն է: Քանի որ ներքին ապրումի տառապանք մը կայ, որուն կը կառչիմ, որ զիս կը տանի զգաթներ ուր ոչ մէկ ուրիշ բան զիս կրնայ տանիլ, բարձունքներ թէ խորութիւններ՝ որ այդ տառապանքը զոր կ'ըսեմ, կը վերածուի հսկայ ուժի, ծայրայեղ երջանկութեան»:

Բարձրացումներու եւ խորաչափումներու մենակեացը. հայրենիքի նկատմամբ կը տածէ անխարդախ զգացում, որ ճառ չէ, քաղաքական տարազ չէ, այլ, ազգային՝ հարազատութիւն: Կը գրէ. «Հետզհետէ աւելի դժուար կ'ըլլայ Հայաստանը սիրել՝ այնպէս ինչպէս ես կը հասկնամ. նկատի ունենալով մեր մեծ թիւով հայրենակիցները որոնք զայն կը նշանակեն, կը քննադատեն, կը պախարակեն: Թոյլ չտալ որ դէպի վար քաշեն. ահաւասիկ դժուար նախաձեռնութիւն մը: Դիմադրել... Բայց Հայաստանը ոչ թիւեր է զոր կարելի ըլլայ գումարել, ոչ մարդիկը որոնք զայն կառավարեն, որ եւայլն դեռ չեմ գիտեր ինչ:... Երբ կ'ընծայենք, պայմաններ չենք դներ, չենք հարցներ թէ ի՞նչ նպաստակի կը գործածեն տրուածը : Կու տամ, վերջակէտ»:

Ժան-Ժագ Վարուժանի հայրենասիրութիւնը անհաստակաս բաւարարութիւններէ վեր է, եթէ մեծ բառերէ չզգուշանամ, բնազանցական երանգ ունի. «մեթաֆիզիք»: Իր Հայաստանը նպրավաճառատուն չէ, ներդրում եւ բարօրութիւն: Հայերու մասին խօսելով կը գրէ. «Անոնք կ'անգիտանան որ երկիրը իրենց չի պատկանիր, հակառակ անոր որ իրենց երկիրն է, իրենք են որ Հայաստանը կ'ապրին, առանց երբեք կարենալ ըլլալու այս Հայաստանը որ կայ: Դուն չես սիրեր այն զոր կ'ուզես սիրել, մինչեւ այն ատեն որ չես այն զոր կ'ուզես սիրել...»

Փարիզ, Պասթիյի օպերան ներկայացուց «Կիյոմ Թէլ»ը, որ կը փառաբանէ հայրենիքի սէրը. սիրած աղջիկէն կամ կեանքի ապահովութենէն անդին... : Կարծէր Ժան-Ժագ Վարուժանի հայրենասիրութիւնը «Կիյոմ Թէլ»ի մթնոլորտէն կը ծնի:

Ի հարկէ, հարկ է գնել եւ երբեմն կարդալ այս գիրքը - DE QUOI JE ? Edipol , 2002. 200 էջ-, հայրենասիրական զգացումի խորացման եւ ազնուացման համար:

Ապրիլ 2003

digitised by A.R.A.R.@

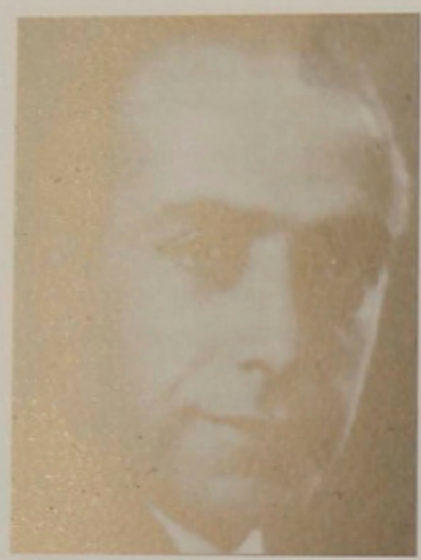

Ծնսդեան 110-ԱՄԵԱԿ

ՀԱՄԱՍՏԵՂ՝ ԴՐԱԽՏ ԿԻՐՈՒՍԵԱԼԻ ՎԿԱՅԱՐԱՆ

1895-1966

Հայ գրականութիւնը մեր ժողովուրդի լինելութեան վկայարանն է: Հայ գրողները ընդհանրապէս եկած են գաւառէն, բերելով հայաշխարհի շունչն ու շնչառութիւնը, ժողովուրդ երակը, հողհայրենիի զգացողութիւնը: Այդպէս էր մօտաւոր անցեալին, է նաեւ այսօր, քանի որ հողին եւ մարդուն միջեւ կայ առհաւական կապ: Համաստեղ, Յակոբ Մնձուրի եւ մեր անմիջական ժամանակակիցները Մկրտիչ Մարկոսեան կամ Հրանտ Մաթեւոսեան կը յատկանշուին բնաշխարհէն սաացուած հարստութեամբ:

Համաստեղի մասին չի խօսուիր, կայն բանտարկած ենք դասագրքերու մէջ, մինչդեռ անոր գործը արմատախիլ կանգուածներուն համար անցեալի եւ հայրենի հողի հետ հաղորդուելու միջոց է, գրականութիւն՝ ի հարկէ, բայց նաեւ՝ քաղաքականութիւն, այս բառին ազնիւ իմաստով, ոչ կարգախօս: Արմատներ, որպէսզի հայրենասիրութիւն եւ յանձնառութիւններ օտար եւ պղտոր ջուրերով չսնանին: Համաստեղի գրականութեան ծանօթացումը, կը բերէ ազգային որակ. պատկերներով, տիպարներով, լեզուով: Պաստառի կը վերածուի այն հայաշխարհը որ կայ, զոր չենք տեսած. մեծ մրրիկը կայն լռկդմած է: Ան ճշգարիտ յիշողութիւնը կը բերէ: Յակոբ Մնձուրի իր ժողովուրդի եւ իր ապրած ողբերգութիւնը վարագոյրի ետին պահելով, աշխարհի մը սոսկ պատմիչը ըլլալու փորձով ապրեցաւ, դառնալով արեւմտահայ

digitised by A.R.A.R.@

ժողովուրդի, մարդոց եւ բարքերու սեւեռումի գրագէտը: Իսկ Սկրտիչ Մարկոսեան խորշակէն ճողոպրած մնացորդացի վկան է, անպաճոյճ, հարազատ, թափանցող: Մեր ազգի պատմութիւնը հասկնալու համար, ուսումնասիրութիւններ եւ դասագրքեր անբաւարար են, որքան ալ մասնագիտական ըլլան, հայերէն թէ օտար լեզուներով: Իսկական պատմութիւնը, որ ըմբռնում է, ոգեկանութիւն, տեսիլք եւ հեռանկար, կու գայ գրականութեան ճամբով: Առանց անոր. պատմութիւնը ժամանակագրութեան եւ թուականներու կուտակում է: Գիւղագիրներու ապրումի խորքը կը գտնուի Սկրտիչ Խրիմեանի յաւերժաշեշտ խօսքը, երբ **Պապիկ** կ'ըսէ **Թոռնիկին որ հողը պէտք է կեանքի եւ մահուան օրը, կը պատգամէ որ ան անհող չմնայ. նախապայման՝ որպէսզի մեր գիւղի լուսնկան ալ, բոլոր գիւղի լուսնկաներուն պէս, եկեղեցիի գմբէթէն չհեռանայ:**

Քաղաքները, մանաւանդ մեծերը, նոյնիսկ սեփական երկրի բնակիչները կը վերածեն աշխարհաքաղաքացիի: Սփիւռքի հայերը անխուսափելիօրէն փոքրամասնութիւններ են, յաճախ չնչին, անոնք կը դառնան աշարհաքաղաքացի. կ'այլասերին, ընդհանրապէս մարդ, արուեստագէտ, գրող, աշխատաւոր. յաճախ տխուր լրվանքէններ են. չափանիշները կը նոյնանան. մարդիկ կը նմանին իրարու: Փարիզ բնակողները փարիզցի են. նոյնն է պարագան Նիւ Եորքի, Մոսկուայի, Լոնտոնի, Պուէնոս Այրէսի, մեր օրերուն նոյնիսկ Պէյրութի. Հալէպի, Թեհրանի: Այդպէս եղած են Պոլիսը եւ Թիֆլիսը, ի հարկէ տարբեր պայմաններով եւ իրայատկութիւններով: Մեծ քաղաքներու մէջ գրականութեան վրայ կ'ազդեն գեղագիտութիւնը, տեսութիւնները, ի հեռուկս բնականութեան, **հողին** եւ **ժողովուրդ երակին**: Գաւառի մէջ կը տիրէ բնութիւնը, մարդիկ ներկայ են իրենց այլազանութեամբ, գիրայր արդէս կը ճանչնան: Գիւղին մէջ ծառեր չկան. այլ կան նշենի. ընկուզենի, նռենի, բարտի. կաղնի: Համաստեղէն կէս դար ետք այդպէս է Սկրտիչ Մարկոսեան: Գիւղագիրներու խօսքն ու բանը չեն բաղդատուիր ֆրանսացի, ռուս, անգլիացի կամ ամերիկացի այս կամ այն մեծանուն գրողներու սաեղծագործութեան: Անոնք վարձու գրականութիւն չեն մշակեր, չեն բեմադրեր կապկուած հոգեվիճակներ: Անոնց մօտ կեանքը, իրականութիւնը, բնութիւնը. հարազատ են ու ճոխ, վաւերական. յաւուկ, ուր մարդու գաղափարը կը մարմնաւորուի մարդոցմով, յատուկ անուններով, եւ ոչ հարթուած ու անգոյն ընդհանրացումներով: Արձակագիր թէ բանաստեղծ, չեն գրեր տպաքանակի կամ դասագրքի արժեչափերով, գրքունակ եւ կրկնող ըլլալու վտանգէն գերծ են: Իրենց երանգապնակը գեղակազմ հատորներու մէջ չի գտնուիր, իրենց գաղափարները գրական դպրոցներու դասակարգումէն չեն բխիր: Իրենց բաղդատութեան եզրը ոչ Պալզաքն է ոչ Կոկոր, ոչ Ժան-Փոլ Սարթրը եւ ոչ Ժորժ Զոնշոնը, այլ՝ ժողովուրդը իր ողջախոհութեամբ, բնութիւնը՝ իր ոչ-երեւակայական երանգներով եւ ճոխութեամբ, բանաւոր կերպով սերունդէ սերունդ փոխանցուող հարազատ երգն ու տաղը. աւոյթիններն ա առածները:

Խարբերդի Ծերչենճ գիւղացի Համբարձում Կելէնեան ծնած է աւելի քան դար մը առաջ, 1895ին: Այդ տարիներուն.

Համաստեղ եւ Ռ. Պարբինեան

digitised by A.R.A.R.@

հայկական գաղութներու խուլ անկիւններն անգամ օժտուած էին հայ դպրոցներով: Հայ ուսուցիչները հանդիսացան հայ նահանգներու մշակութային, ազգային եւ քաղաքական զարթօնքի ներուժը, որ արդէն հասունցած էր երբ կը ծնէր ապագայ գրողը: Կ'աւարտէ իր գիւղի նախակրթարանը, կը յաճախէ Մեզրէի Կեդրոնական վարժարանը 1911ին: Տասնըվեց տարեկանին կը դառնայ ուսուցիչ, չափահա՞ս, հաստա՞ն: Տարիներ էր ժամանակը: 1913ին կը մեկնի Ամերիկա: Ինչպէս շատեր: Հետեւաբար ականատես պիտի չլլայ հայաշխարհի ոչնչացման:

Այս բացակայութիւնը հասկնալի կը դարձնէ որ իր գրականութիւնը ըլլայ պատկերը իր մէջ դրոշմուած յիշատակներու, գիւղը, ընկերային կեանքը, տպաւորութիւնները դէմքերը: Անոնց անհաւասարութիւնները կը կորսուին ժամանակի եւ հեռաւորութեան բերումով. կը մնայ գեղեցիկը, տեղի կ'ունենայ իդեալականացումը: Ինչպէս կ'ըսեն շարժանկարի արուեստին մէջ, նկարի վրայ կանգառում, arrêt sur l'image: Հայ գիւղը դրսէն չէր Ի դարու առաջին տասնամեակին: Համաստեղ դրախտ կորսուելի յառաջացուցած զգացումով կը զգեստաւորէ տիպարները, շրջապատը, կացութիւնները, գեղանկարիչի պէս: Կրնանք ըսել՝ ոդիական սիրոյ աշխարհ մը, դիտուած հեռուէն, չխաբարուած պատանիի յուշ-ժառանգութեան յատուկ լուսաւորումով: Իր հայրենի գիւղէն պոկուած հազիւ երիտասարդ տղան, Ամերիկայի մէջ, երկնուղէշ բարտիներու ալացքին փոխարէն կը գտնէ երկնաքերեր, ուր լոյսը ստուեր է, արտը՝ գործարան: Համաստեղ մշակած է իր գաղտնի պարտէզը, քանզի որ Փերչենճի բնութեան եւ մեծ քաղաքներու խառնարանին միջեւ խրամատ կար: Ինչպէ՞ս չգեղեցկանար գիւղը, ուր մարդիկ կ'ապրէին իրենց թերութիւններով եւ մարդկային շնորհներով, ճաշտարարեստական քաղաքի կեանքէն տարբեր, աւելի ճիշդ՝ անտեղեակ, տեսակ մը անմեղութեամբ. նախնականութեամբ, կուսութեամբ: Փերչենճի տղան կը դառնայ Համաստեղ, միացնելով իր եւ եղբայրներու անունները. Համբարձում, Ասատուր, Եղիա:

Այս ապրումներուն մասին կը խօսի իր ինքնակենսագրութեան մէջ մահուան տարին գրուած. «Ծնած եմ 1895ին. Խարբերդի Փերչենճ գիւղին մէջ... Իմ մանկական եւ պատանեկան աշխարհը գիւղը եղած է իր հեռաւոր լեռներու սահմաններով, իր բարաշէն մեծկակ եկեղեցիներով, իր դպրոցով, իր հոգերով եւ աշխատանքներով, իր տարբերով, որոնք գիւղի սահմաններէն ներս կ'ապրէին: Զարմանալի մտերմութիւն մը կար տարբերու, աստղերու եւ գիւղացիներու միջեւ, եւ հիմա կը տարուիմ ըսելու, որ այդ գիւղի երկինքը ուրիշ էր. ուրիշ էին նաեւ գիւղացիները»: **Երկինքը ուրիշ էր, ուրիշ էին մարդիկ.** հաստատում՝ որ դարձաւ առաջնորդող գիծը Համաստեղի գրականութեան: Հոն եւս մարդիկ կային, եւ ան կը յիշէ «գիւղի աղջիկները, որոնք կը ջերմացնէին ու թեւ կու տային պատանեկան մեր առաջին երեւակայութեան»:

Հայ դպրոցը պիտի ընդլայնէ պատանիի հոգեկան աշխարհը: Կը գրէ որ Մեզրէի երկրորդական վարժարանին մէջ իր «հորիզոնը այլեւս հեռաւոր կապոյտ լեռները չէին, այլ հայ գրականութիւնը, որ կու գար

digitised by A.R.A.R.@

Կովկասէն ու Պոլսէն»: Կը յիշատակէ Վարուժան, Սիսմանեան, Ռաֆֆի, Սիսլոնեան, Իսահակեան, եւ «մեր Խարբերդի մեծ վարպետ Թրակտինցին եւ փաղկաճուշակ Զարդարեանը»: Կը սկսի կսզմատրուիլ պատանիին միտքը, մեծերու ընթերցումով կը զարգանայ ճաշակը:

Ամերիկա գաղթած երիտասարդը կ՚ուսանի, կ՚աշխատի, կը ծանօթանայ, եւ կը գրէ: Նոր Աշխարհի չափերն ու չափանիշները չեն խամրեցներ զինք: Երախտաշաւ **Հայրենիք** ամսագիրը, ինչպէս շատերու, կ՚ըլլայ նաեւ իր բեմը: 1924ին լոյս կը տեսնէ ԳԻՒՂը, պատմուածքներու հատոր մը, 1929ին լոյս կը տեսնէ ԱՆՁՐԵՒԸ, ուր կրկին ամփոփուած են պատմուածքներ: Արդէն ճանչցուած գրող է Համաստեղ: Կը հրատարակէ բազմաթիւ այլ գործեր, ինչպէս երկհատոր ՍՊԻՏԱԿ ՁԻԱՒՈՐԸ, ապա, իրարու կը յաջորդեն ՔԱՋ ՆԱԶԱՐ ԵՒ 13 ՊԱՏՄԸՒԱՇՔՆԵՐԸ, ԱՂՕԹԱՐԱՆԸ, ԱՅՇԵՏՈՄԱՐԸ, ԱՌԱՋԻՆ ՄԷՐԸ: Ինչպէս ճակատագիրն է նաեւ այլ գրողներու, բազմաթիւ պատմուածքներ եւ վիպակներ կան թերթերու եւ պարբերականներու մէջ, ինչպէս ՍՐԲԱԶԱՆ ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ եւ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԼԵՌՆԵՐՈՒՄ ՍՐՆԳԱՀԱՐԸ, թատերական-երաժշտական երկ մը, որ լոյս տեսած է Հայաստան, նոյնանուն հատորին մէջ, ուր ամփոփուած են գրողի գործերուն մէկ մասը: Խարբերդի Փերչենճը գիւղ մըն է, արիշ կիներու այէս, բայց Համաստեղի տիպարներով եւ մթնոլորտով կը դառնայ Հայաշխարհ, ընդհանրապէս Աշխարհ: Տիպարներ կեանք կու տան այդ աշխարհին, անոնք կը կոչուին **Տատիան Մարգար**, ատանդապան **Կարօ Մարուպ**, սիրահարներ՝ **Մաքուշ եւ Մուրատ**, անկրկնելի քանդակուած **Գանձակ Պարսամ**, **Թորիկ Պեսօ**՝ որուն սէրը գրական համամարդկային նուաճում է: Հեղինակին կենսագրութիւնը կը յուսաբանէ մասամբ գործը, անոր վերլուծումը չի փոխարիներ ընթերցումը: Համաստեղով կը գտնենք հայոց յատկանշուած հայրենիքը, մակերեսային եւ քարտէսագրական պատկերներէ անդին, վերակենդանացած՝ յաւերժութեան հասայ:

Իր գրականութիւնը ինքնատիպ է բազմաթիւ պատճառներով: Յորդաբ կարօտ մնի, բանիքը շատ, այս պատճառներով երեւութապէս իմաստուն խորացումներու չ՚երթար, կը մնայ թելադրականի սահմանին վրայ, բառերու կուտակումով չի ապառեր ինքզինք եւ իր տիպարները: Ուրուագծումները կը պահեն խորհուրդները:

ԳԻՒՂը պատմուածքներու հատորը կը բացուի **Տատիան Մարգարով**, գիւղացին՝ ընդերկրուած հողին, անասուններուն, գիւղի կեանքին: Հոգն է անուցիչ, տիեզերք՝ իր գոմէշներով, կենդանիներով, որոնք գուրգուրանքի առարկայ են, մեկնակէտ, հարազատ: **Մարգար** երբեք այնքան գեղեցիկ խօսքեր չէ ըսած իր **կին Թոմարին**:

Համաստեղ ուրուագիծերու նկարիչն է.

«Դուք գեղա՞ծ էք իրիրուիլակները արտերուն: Հարդով ու ցախով լեցուած իրիրուիլակներն այլանդակ, գիւղի զանազան յեւերով.- մէկուն հատակն ինքն իր վրայ փլած, ուրիշ մը կարծես գինեկումէն նոր եկած՝ մէջքը ծուռ, այլեւս անկարող քալելու, ասելի ուրիշ մը գինեկում

digitised by A.R.A.R.@

«Հանատեղ»
գրչած՝ Վիգէն Թադէոսեանի

նոր մրնոցի դիրքին մէջ, որքերը փարպ, թեւերը մեր յոնած, իր մէկ ոտին հետ ծռած է նաեւ գլխարկը. խրոխտաբարձ թրակ, փայտերուն կոթնած խրոխտիլակներն հաշմանդամ, անքած կամ ուռած փորերով, ծալուած ոտքերով, կանգնած էն դեռ նոր վար առնուած սնրագործի մը լիսկած մարմնով: Սակայն էն գեղեցիկը մեր այգիի քոմի պարտիզպանին խրոխտիլակն էր: Հասակը երկար, թեւերը լայն-լայն բացած անապարի Յիսուսի պէս առանչին կ'ապօրէր կարծես՝ ո՞վ կար, թէ արտերուն ջուրն էր ցամքեր: Արդիապէս պարտիզպան էր: Տնկած էր երկար խաչաձեւ ցող մը, հագցուցած էր կապոյտ զգգգուած շալվար մը, կապած էր գօտի մը ժապաւէն: Թեւերուն, կռնակին անցուցած էր այծի մազէէ շինուած, հինցած, շատ հինցած ապա մը: Գլխուն տեղ դրած էր պապաք դդում մը, շինած էր քիր, փորած էր բերան ակռաներուն տեղ կտեղաորած էր արտերուն մէջ նեցուած ու ներանցած խու մը ծնօտին ակռաները, իսկ աչքերու տեղ դրած էր երկու բաշագոյն շորցած ապորներ: Օ՜, ի՜նչ ապլանդակ էր, մարդ ու միշդ քիթը մաշած ու աչքերը դուրս ինկած չինական կուռք մը: Սէնն աշունի, պարտիզապանը, երբ իր գործը լմննար, էն մարդը իր ոտին կը նեստէր խրոխտիլակն ու դուն կը մտնէր: Սէնն գարունի, երբ լայն ճակատներով փոքրիկ գառնուկները դուրս կ'ելլէին իրենց փոքրիկ կոտրիկներով հոտին գորգը դրոշմելու, պարտիզպանը կը շալկէր իր խրոխտիլակն ու պարտէզ կ'իջնէր: Խրոխտիլակը հոն էր, միշտ անշարժ, հէրեաթի այն ճգնաւորին պէս, որուն ափերուն մէջ, կ'ըսեն թէ, թռչունները իրենց բոյնը դրած էին: Օր մը ոսկայն տեսայ խրոխտիլակը կը քալէր» - ԳԻՒՂԸ. Տափան Մարգար:

Շարժանկարի արուեստագէտները, այս նկարագրութեան մէջ, պիտի տեսնեն իրենց յատուկ մօտեցումները.

«... Թումբին վրայէն կը քալէր յայլ հասակովը, ուսերը լայն ու ծուռ, յարդով լեցուած»... «Այս անգամ ոսին ամրցուցած էր միայն բահ մը»:... «Այդ մեր գեղին Տափան Մարգարն է», կ'ըսէ մայրը:... «Անդին, երկու արտ հեռու, կապոյտ պատարտին վրայ գծագրուած, ամպի կրտոր մը անուրին պակ, կ'երեւէր Տափան Մարգարին նիարը հոկայ» - անդ:

Համաստեղ բանի մը բառով կը դաջէ գիւղը, մարդիկն ու ժամանակը.

«Կ'անցնէին տարիներ: Տափան Մարգար միեւնոյնն էր, երկու գոմէշներով, միշտ բահն ուսին, կարծես միեւնոյն ֆեսով եւ միեւնոյն գարագով ծնած ըլլար»:... «Ան, հոն, արտերուն մէջ էր միշտ, բարերը կը հաւաքէր, նոյնիսկ կոշկոռ հողերը ֆեռրով կը փշրէր, տեսակ մը փայփայանք արտերուն»... - անդ:

Տափան Մարգար հողն էր: Բայց կար գիւղը, ինքնատիպ թատերական հրապարակ մը, յունական **ակորան**, իր դաշտերով, հերկով, եզներով, դրացիներով, կազ ու կռիւ խուսափող ամօթխած կիներով, պզտիկ վաշխառուներով: ԱՆՁՐԵՒԸ գրքին մէջ, համանուն պատմուածքը այս մթնոլորտը կը բեմակացնէ: Քաղաքաբնակին անհանգստութիւն պատճառող անձրեւը **ոսկի** է գիւղացիին համար: Անձրեւը որ

digitised by A.R.A.R.@

կ'իջնէ, խայտաղութիւն արտերուն եւ... Գանձակ Պարսամին ու Թորիկ Ղուկասին: Համատեղ ունի իրարայատուկ արուեստ: Քանի մը քառով կերպարներ ոտքի կը հանէ, կացութիւններու հոգեբանական բարդութիւնը ու լարումը կը ներկայացնէ: Գանձակ Պարսամ, Թորիկ Ղուկաս, միւսները, ծերացած գոմէշը, արեւուն տակ երաշտէ տքացող արտերը: Գանձակ Պարսամ եւ Թորիկ Ղուկաս աւանդական տամայի ընկերներ են, մինչեւ այն ատեն որ դրամը չէր սառեցուցած յարաբերութիւնները:

*«Գանձակ Պարսամ եւ Թորիկ Ղուկաս իրարու շատ լաւ բարեկամներ էին: Օր չէր անցներ, որ իրարու մօտ չգային ու գարմա խաղալու հանոյքը չապրէին: Թորիկ Ղուկաս հպարտ էր Գանձակ Պարսամի պէս բարեկամ մը ունենալուն համար: Թորիկ Ղուկաս միւս բենճպէրներուն պէս շատ զբաղուած չէր: Գիշերը ցերեկին խառնելու շափ գործ չունէր: Ունէր երեք արտ, երկու եզ, մէկ կին եւ մէկ աշք,- ահա բոլորը: Սակայն անգամ որ արտին մէջ թոմբ մը շինէր կամ կաւառ մը շինէր, միտքը կ'իջնար Գանձակ Պարսամը, խանութին զովութիւնն ու գարման: Տամային քարերը աշք, քիթ, բերան կ'առնէին: Թորիկ Ղուկաս կը սրբէր բրտինքը, բահը ուսին կը նետէր եւ ուղիղ գիւղ կու գար» - **Անդրանիկ**:*

Թորիկ Ղուկաս կանգնած է գիւղացիի ողբերգութեան առջեւ: Իր եզը, **Տիքքոն**, ծեր է:

«... ախոռ գնաց եզները դուրս հանելու համար: Թորիկ Ղուկասի ուշադրութիւնը Տիքքոյի վրայ էր. թէ ինչպէ՞ս կը շարժէր, գլուխը ինչպէ՞ս կը բռնէր, ոտքերն ինչպէ՞ս կը դնէր: Տան դռնէն դուրս հանած պահուն, ոտքը սեմին դպաւ ու քիչ մնաց ամբողջ մարմնով գետին իյնար: Տիքքոն փողոցին մէջտեղ կեցած էր, գոց դեղնագոյն մորթով, կարծես գրիպակներով շինած Ռաբա Զաքարի յեռագործն ըլլար»:... «Չորս կողմէն բենճպէրներ լուծքի կ'երթային, իրարու յայն կու գային, ուրախ էին, ուրախ: Միայն Թորիկ Ղուկասի սիրտն էր մութ՝ ծերացած Տիքքոյի աչքերուն պէս: Խէրով-բարով այս գարի իր գործը գլխէր...

- Մարօ, հէյ Մարօ, գետինը մտնես,- արտնեղած պոռաց իր կնոջ: Հայրէ ալ ինչի՞ կը ապասես: Արեւը պորտի վրա՞յ գայ: Երեք ագիաք է՝ հացին ծարը կը կապես:

- Մէրա, քորս, ինչ երեք ագիաք, գահա եղնիրուդ սամիները չես կապեր,- գրգռեցաց կինը, հացին ծարը գալով:

- Էս անդուրեանս ապեանը, լեզուդ կարճ կ'ըլլա՞ս, թէ չէ...

Պոռգրուքի ու հայհոյութիւններու տեղի չտալու համար՝ կինը լեզուն իրեն քաշեց: Ամօ՞թ չէ դրացիներուն առջեւ» - ասդ:

Թուլ կու գայ եզը եւ Թորիկ Ղուկաս կը դիմէ Գանձակ Պարսամին:

«- Բարեւ Ղուկաս, էապէս շատ...

- Չես հարցներ, թէ ի՞նչ հալի եմ,- պատասխանեց.

digitised by A.R.A.R.@

արօրը ուսէն վար առնելով ու պարսն ի վեր երկնցնելով: Էսօր Տիրոջն, մեծ եղբ. արօրին դակ իմկաս: Էհ, ինքոր բուս գարունի ապեն, մէկ եզով ինքոր ընեսս: Որ էշ մը ունենայի՝ Տոդանին հետ կը լծէի. միչեւ կալ որ չգէի՝ ալ Աստուած ողորմած է...

- Հոգ մի ըներ, Ղուկաս. չանդ սաղ բադ կենայ, եկ սանկ դամա մը խաղանք:

Թորիկ Ղուկաս ոչ դուն երթալու սիրտ ունէր. ոչ ալ դամա խաղալու: Գանձակ Պարսամ մէկ կողմէն կը շարէր դամայի քարերը...

Թորիկ Ղուկաս կ՚ուզէր առանչին խօսիլ Պարսամին՝ բանի ծերուկը չէր եկեր:

- Վերցուր քարդ. հիմա. մէկ երկու...

- Պարսամ. խօսեցաւ վերջապէս Ղուկաս,- քեզի որ ըսեմ, ալ որո՞ւ ըսեմ. իշտէ կ՚երեայ հալա: Էս գարի բամբակներէն բան դուրս չեկաւ:

Պարսամ դամայի վրայ կը նայէր. հաշիւներ կ՚ընէր միեւնոյն ատեն՝ ականջին մէկը Թորիկ Ղուկասին ծռած:

- Պարսամ, որ կրնաս չեռք մը երկնցուր ինծի. ճահիլ եզ մը առնեմ: Հինգ ոսկի փոխ դրամ որ դրաս, ես քեզի կալին էվէլն էվէլոք կը վճարեմ:

Թորիկ Ղուկաս լուրջ էր: Ահա թէ ինչո՞ւ Գանձակ Պարսամի դէմ՝ խաղադուրիւնը ալիքուեցաւ յանկարծ» - անդ:

Համաստեղ կը ճանչնայ մարդիկը, կը քանդակէ զանոնք արուեստին, իրենց նկարագրային իրայատկութիւններով: Գանձակ Պարսամ հինգ ոսկին կու տայ, վկայով եւ սենէդով, քանի որ «ինչ կ՚ըլլի՝ ինչ չըլլիր. ֆախաթ. մարդ ըսածդ հում կաթ կերած է»: Տոկոսով կու տայ դրամը: «Իշու ականջով լեցուն ոսկիներուն հինգ հատը միայն, ալամայ յիշեցին վկաները» ... անդ: Կենսատու անձրեւը չի գար, արտերը ծարաւ են. մտահոգ է Գանձակ Պարսամ՝ իր դրամին համար: Երկու բարեկամները ալ տամա չեն խաղար: Եւ կը սկսի տագնապեցնող սպասումը.

«Շաբաթէն աւելի էր որ անձրեւ չէր եկած: Այդ այն ժամանակն է. երբ կը սկսին ցորենները բողբերուն մէջ հասկեր կապել: Ոմանք բողբերնին պապրուած արեւ եկած էին, ինչպէս նկարած էր Թորիկ Ղուկաս: Անձրեւը կ՚ուշանար: Գիւղացիներու երեսներուն վրայ բեթեւ ծռուրիւն մը կար: Անձրեւը կ՚ուշանար: Այդ բոլորին մէջ են շատ մտահոգուողը Թորիկ Ղուկասն էր: Ինչպէ՞ս չմտահոգուէր» - անդ:

Գիւղը մոծաւանջ կ՚ապրի: Պարսամ եւ Ղուկաս երկնքէն անցնող ամպի կտորները կը գնեն: Համաստեղի ոսպնեակին ընդմէջէն ամպի ծուէնը կ՚ըլլայ բանաստեղծութիւն եւ գեղանկար:

«Թորիկ Ղուկաս, սովորականին պէս. այդ օրն ալ ձիորը նակարին վրայ հոգանի բռնած՝ երկնքի վրայ ամպի կտորը փնտռեց ու գտաւ այլուիր չատ փոքրիկ կտոր մը՝ Մարգարենց ուռիներուն վրայ բացուած: Դրացի Ակոբն ալ արդէն նոյնպէս կը դիտէր միեւնոյն ամպի կտորը, որ փոուած այծի փոսրի կը նմանէր: Թորիկ Ղուկաս, բահը ուսին, մօտեցաւ դրացի Ակոբին:

digitised by A.R.A.R.@

- Երկար ապեմ է, էդ ամպը էդ պեղ է:

- Ես ել քիչ առաջ պեսայ:

- Հեղ մը արագիլները վար գային...

Երկու ոչնգէրները կը դիպէին բաց գոյն ամպի կտորը, որ հետզհետէ ակիսի չեւ կ՚առնէր: Տեսան, որ պոչը բաժնուեցաւ, յետոյ մէջքը կիսուեցաւ, գլուխը կտրուեցաւ ու չքացաւ, չքացաւ...» - ասեց:

Կը նուազի ջրաղացին ջուրը: Գիւղը մտահոգ է: Վերջապէս կը հասնի աննձրեւաբեր ամպը, որ խաղաղութիւն կը բերէ դաշտերուն եւ հոգիներուն:

«Թորիկ Ղուկաս տվորականին պէս վեր նայեցաւ ու տեսաւ Հողդարի վրայ ամպի կտոր մը: Այդ կտորը գորշ վրուրիւն մը ունէր, որ արդին վրայ բացուած էր մագաղարունակ աւետարանի մը նման:.. Շապ չանցաւ, կարծես հով մը աւետարանին հագար էջերը բացեց ու գոցեց կապոյտն ու արեւ» - ասեց:

Համաստեղ կը նկարէ՝ ինքնատիպ վրձինով: Գիւղին մէջ հարսանիք է: Ղուկաս կը վերագտնէ Պարսամը:

- «Պարսամ, Պարսամ, ա՜յ, երեք պուր, երեք պուր անձրեւ ինկաւ վրաս, տես, տես, երկու խոշոր պուպեր ցեռբիս վրայ, որ կ՚ըսէի, չէիր հասարար, տես անձրեւը, ցեռբիս վրայ: Ալ եգնեռս չպիպի ծախեմ»:... «Թորիկ Ղուկաս կը դիպէր կուշտ կուշտ ու կ՚ուզէր դուրս հլլել անձրեւին տակ: Անձրեւն ասելի սասրկացաւ, կաթիլները բարերուն վրայ վրայ բափուող մարգարիտէ հարիկներ ըլլային կարծես: Տանիքին ճոթոնները սկսան վար՝ փողոցի բարերուն վրայ բաւիլ յոդ ու ուրախ աղմուկով:

- Ղուկաս, - իսսեցաւ Պարսամ, - եկ դամա մը խաղանք, վաղուց է, որ խաղցած չենք...» - ասեց:

Քանի մը բառ, եւ կը խտանայ կեանքը ինչպէս որ է: Խաղաղութեան աննձրեւն է՝ արտերուն, գիւղին եւ հոգիներուն վրայ: Այս Համաստեղի գիւղն է, իր բնական-տեղական գոյներով, երանգներով, առանց յաւելեալ ճիգի, ոչ պատկերներ շինելու, ոչ բառեր փնտռելու: Այս արդէն մեծ գրողի յատկանիշ է:

Հեռուն մնացած գիւղը անապատ հարստութիւն է, յիշողութիւն՝ զոր կը պեղէ Համաստեղ, բնութեան գեղեցկութիւն, մարդկայնութիւն, սէր, առաքինութիւններ: Բայց չ՚անցիտանար միջավայրը, նորը, ճարտարարուեստական քաղաքակրթութիւնը, որ հայ մարդիկ, երբ Արեւելքէն կու գան, դիմաշրջումներ կ՚ունենան: Յաճախը կ՚ըլլայ Ճեսիքա, որ ինչներ՝ Սայքը եւ Պապ – որ կապ չունի մեր թագաւորի անուան հետ: Գիւղագիր, բայց նաեւ արուեստագէտ, ան անտարբեր չէ շրջապատի կեանքին հանդէպ: Պուպրիկը պատմուածքը նմուշ մըն է այդ գծով: Բանուորը, ինչպէս գիւղացին, հակադիր է վատսերած դրամատէրերու, անոնց ամբարտաւանութեան, անոնց ամբարտաւան կիներուն: Բանուոր Թովմաս, հարուստի մը տան պարտէզէն «գանուած, աղբի մէջէն առնուած» պուպրիկը՝ իր աղջկան ընկերներէն տրուած, կը վերադարձնէ, բայց կ՚արժանանայ վատ վերաբերումի, փոխան գնահատանքի: Իր աղջկան կը խոստանայ պուպրիկ մը գնել

digitised by A.R.A.R.@

Ծնունդին:

«Ծնունդին Հելենան աղուոր պուպրիկ մը պիտի ունենար, Միլէին պէս: Ա՛խ թէ Ծնունդ գար... Հօրաքոյրը շատ շատ կը հաւնեար Հելենայի ցաւը ու ուզեց անոր համար քուրջէ փոքրիկ պուպրիկ մը շինել, մինչեւ որ Ծնունդը գար:... Պուպրիկի աչքը իր մէջ արքնապէն ի վեր Հելենան այլեւս Ժորժին եւ Մայրին հետ չխաղաց, անոնց հետ պարտէզ չգնաց:... քուրջէ պուպրիկը հոգի չունէր, բեւեռը միշտ կը փրթէին: Շիծաղ չունէր, աչքեր չուներ: Օր մըն ալ բարկացած գայլի փողոց նետեց ու ապատեց, մինչեւ որ Ծնունդը գար» - ԳԻՒՂԷ:

Երբ քաղաքը կը զուարճանայ եւ Ծնունդ կը տօնէ, Բանուոր Թովմաս կ՚աշխատի մինչեւ ուշ ատեն: Ապա կը զուարճանայ իր ձեւով, կը խմէ:

«Բանուոր Թովմաս ալ գինեպան ապուրին հետ մրսին դուրս ելկաւ:... Ձիւնը հանդարտ կը տեղար ու քաղաքին մէջ ծիածը լրակատին դադրած չէր:... Բանուոր Թովմաս՝ լաստերի մը յողին կոթնած, լուսն երթալու համար, թրամվէյի կը սպասէր: Թերեւս մոռնար Հելենայի Ծնունդի ուրէրը, եթէ ցուցանեկէ մը կախուած պուպրիկներ չտեսնէր» - անդ:

Հայր է Բանուոր Թովմաս: Պիտի գնէ Պուպրիկը: Կը գնէ քուրջէ շինուած պուպրիկ մը, «որ մէկ կողմի վրայ ինկած՝ կը խնդար ու կը դիտէր կապոյտ կապոյտ աչքերով»: Վաճառողին կ՚ըսէ.

«- Ցոլարանապիրոջ պուպրիկն ալ էապէս էր, շարունակեց դրամը կալով ու պուպրիկն անուրին գլակ գեղատրելով: Չէ, չէ, էն ատեր լաւն էր, շատ սուղ պուպրիկ էր: Դուն գեանելու ՀԷր, պարոն բանուրպան, էնպէս կին... Դէ՛հ, դժոխք, դժոխք - բանուոր Թովմաս բարկացաւ յանկարծ» - անդ:

Վերադարձի ճամբուն վրայ, Թովմաս կը շարունակէ իր գինովի զառանցանքը. «Դժո՛խք, դժո՛խք...»: Կը հասնի տուն:

«- Հելենա, ա՛յ անիծուած աղջիկ, պոռաց, երեսրկալէս դուռը բանալով:

Հելենան դողաց փոքրիկէն ցնցուղ թուփի մը պէս:

- Մինչեւ հիմա ինչո՞ւ էս ճրագը կը վառես, ա՛յ անիծուած աղջիկ, էս դրամ է, կ՚հրաս, դրամ: Ո՞ղեղէն էս դրամը: Ես ցուլարան չունիմ, ցուլարանի տէր չեմ, կը պտտար բարկացած...

- Ըսէ, ըսէ, ինչո՞ւ չպառկեցար, մինչեւ հիմա ճրագն ինչո՞ւ վառուած պահեցիր:

- Պուպրիկին կը ապասէի,- խօսեցաւ Հելենան արցունքներուն մէջէն:

- Պուպրիկին հա՞: Ա՛ռ քեզի պուպրիկ:

Բանուոր Թովմաս կապուած շան մը պէս ցնցուեցաւ, պուպրիկը ձմոլեց իր կոշտ ձեռքին մէջ ու վառարան մտրեց:

Հելենան ճչաց ու գետին ինկաւ:...Քանչուէ պուպրիկը կը վառէր կանաչ բոցով մը, կը վառէր իր ժպիտով, կապոյտ կապոյտ աչքերով: Ամբողջ տունը քաղցրի հոտ մը բռնած էր, կարծես հոտն ըլլար մարդկային դիակի մը, հեղգուցիչ ու ոնրային:... Հազիւ ժամ մը անցած էր, երբ բանուոր Թովմաս արթնցաւ, իր կոշիկները հանելու համար: Տեսաւ, որ մոռցուած կապէ

լամբարը կը մարմրէր պարիսրուն վրայ ստուերներ իաղցնելով: Հելենան ալ գիտինը պառկած, քնացեր էր: Արցունքները դակատին շորցած չէին աչքերէն:

- Հելենա,- յայն դուռ հայրական շեշտով մը - արթնցիր. Հելենա, ե՛լ. ապուր առջիկս. վաղը Ծնունդ է. առանց ապօքրի մի պառկիր. արթնցիր. արթնցի՛ր...» - անդ:

Կոշտ, կոպիտ, մարդկային Թովմաս, գործարաններու Տափան Սարգարը...

Բայց Համաստեղի էութիւնը հայ հողն է, հայու հոգը, ոչ տեսութիւն հոգը քաղաքական ճառերու, այլ հոգը՝ կեանք եւ բոյր, գիւղացիներ՝ քաղաքներու խաբարումէն եւ արուեստականացումէն գերծ մնացած, ինչ որ կը շեշտէ անոնց մարդկային շնորհները: Ան չի շարչարեր բառերը, անոնք վարժապետական բացատրութեան հեքի մէջ չեն: Կը թելադրեն: Հեզասահ են: Կարիք չկայ վերադարձ ընելու, թաքուն գաղափարներ գտնելու համար: Ոճ մը՝ իր տիպարներուն պէս թափանցիկ: Առաքինի գրագէտ մը, որ ճիգ չ'րներ տպաւորելու, անպայման յուզելու: Քառ մը, գիծ մը, կը բաւեն մթնոլորտ ստեղծելու:

ՍՊԻՏԱԿ ՁԻԱՒՈՐը երկհատոր վէպը պատեկերացումն է հայ ազատագրական շարժման: Պայքար՝ իրաւունքի համար՝ հողին վրայ: Տիպարները ապրած դէմքեր են բայց գիրքը յուշագրութիւն չէ: Համաստեղ պատմաբան չէ, այլ ամենայն ազատութեամբ վէպ կը գրէ, այդպէս կը վարուի իր կերպարներուն հետ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԼԵՌՆԵՐՈՒ ՍՐՆԳԱՀԱՐը երաժշտական թատերական երկ է: Օրին, երաժշտութիւնը յօրինած է Ալան Յովհաննէս: Պատշաճեցումը, մերումը, եւ ապա ծուլումը նախորդող խանգարուած հոգեկան անդորր, հոգեկան երկփեղկում, այրող կարօտներ կան այս երկին մէջ: Համաստեղ կ'ըսէ՝ «Նուէր ամերիկահայութեան, որ ծերացաւ աչքերուն մէջ բռնած կարօտը երկրին, որ ապրեցաւ ու երազով դարձուց իր կեանքն իրական»: Ինչպէս ինք: Բանաստեղծական յուզումով կը նկարագրուի տուայտանքը Ամերիկա նոր հասատուածներու, որոնք չեն կպած նոր միջավայրին եւ առօրեային, կ'աշխատին, բայց իրենց հոգին այլ տեղ է: Կը լսեն **Նախշունակ** կամ **Լուլեզար**... Երկիրը, որուն մասին կը խօսուի **Էրգիրն** է, Վիգէն Խեչումեանի **հոգ-հայրենին**: Զրոյցը կը խորանայ, իրականութեան եւ անիրականի սահմանին վրայ:

«Մարգար.- Որ էդպէս է, ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ. Մարթա, ջանս : Մենք շատ անգամ կ'իյնանք էս տեսակ երազներու մէջ: Երկիրը, Ամերիկա շատ անգամ իրար կը խառնուին:

Գրիգոր.- Մարգար, սա չեռքս բռնէ՝ պեսնեմ: Բռնէ, ժիր բռնէ: Այ էդպէս, ու սեղմէ ցաւցնելու սարսիանան:

Մարգար.- Կը սեղմէ ցաւցնելու սարսիանան - էս ինչի՞ համար է:

Գրիգոր.- Կրնայ ըլլալ որ արթնանամ էդ ցաւով:

Մարգար.- Բայց հրէ երազ պեսնողը դուն չես:

Գրիգոր.- Էդ էլ ճիշդ է: Ինծի էնպէս կը թուայ, որ էս երազ պեսնողը Սարոն է: Անկողնին մէջ քնացած հանգիստ՝ էս երազները կը պեսնէ: Մենք այն ատեն կ'ազա-

digitised by A.R.A.R.@

պինք. երբ արբենայ Սաթոն:

Մարգար.- Ճիշդ ես. Գրիգոր. ինչ ալ կը թուայ, որ մենք բոլորս ալ Սաթոյի երազին մէջ կը շարչարուինք: Ուրիշ մէկը չէր կրնար այնեմարդը պեսնել:

Մարթա.- Թէ որ էդպէս է, մենք ազատում չունինք: Մի՞ ֆ բնանար: Մի արդուն է, ան կախարդին հետ է...

Մարգար.- Գրիգոր. աղբերս. դուն կեցիր էարեդ: Մարդան գնաց: Թէ որ Սաթոյին չէնը էդքան մօր է, որեմն մօր մի հայրենի լեռները: Ես երազիս մէջ շատ եմ թոչեր: Կրնայ ըլլալ որ թոչելով հասնինք:

Գրիգոր.- Բայց պիպի բափառիք. շատ պիպի բափառիք: Էդ չենին որքան մօրենաք. էնքան ալ ան պիպի հեռանայ: - Մարգար կը մեկնի - Մինչեւ էն տեղ. մինչեւ հայրենի լեռները...

Գրիգոր.- Չէ, Մարիամ. դուն էարեդ կեցիր. գէր երազներուս մէջ գիս հանգիստ կը չգեա: Որ պանքային մարդը գայ, ասէ, որ Գրիգորը. Նորմը չկայ: Ըսէ, որ գնա-ց. կորսուեցաւ իր երազներուն մէջ: - Չալոն եղեւէն: Սրինգին ձայնը կը դադրի...» - ասեր:

Երբ կը դադրի սրինգին ձայնը. հայկական ձայնը...

Համաստեղ ազգային բովանդակութեամբ գրականութիւն մշակած է, առանց քաղաքական ճառի: Զգացումները թափանցող են, առանց քանձր յուզումներու: Այս բոլորէն անկախ, ան արուեստագէտ է, բառերով կը նկարէ եւ նկարին մէջ կը կախէ հայու հոգին, աշխարհ մը՝ որ ժամանակը կանգ առած է մարդոց շարութեան հետեւանքով:

«Մեր գիւղի լուսնկան ալ, բոլոր գիւղի լուսնկաներուն պէս, եկեղեցիի գմբէթէն չէր հեռանար. շատ անգամ անոր վրայ կ՝իջնար, հոն կը հանդչէր: Չալոյին դունչը, հիսիս երկարող մազերի մը պէս, այն կողմն էր միշտ. կը կաղկանչէր ու կ՝ուզար պոիկի պէս արշալանգուող բարայրներու ձայնով – ՉԱԼՈ:

Էրգիր մը կար որ չկայ: Ժամանակակից Մկրտիչ Մարկոսեանի մօր յիշողութեան մէջ, ամբողջն նստած **պէրէքէթ** ունեցող Տիգրանակերտին պէս: Փերշենցը: Ինչպէս Դրախտ Կորուսեալի բոլոր գիւղերն ու քաղաքները:

Գիւղագիրները, Համաստեղ, Մնձուրի, Մկրտիչ Մարկոսեան, եւ իրենցմէ առաջ Խրիմեան եւ Թլկատինցի, հողի հետ կորսուող եւ կորսուած Արիանի թելը գտնելու եւ պահելու հրաւէրներ են: Առանց հողի ապրումին գրականութիւնը տարաշխարհիկ բոյս է, ինչպէս քաղաքականութիւնը բեւեռային գոտիի մէջ տնկուած արմատենի, բախտաւոր պարագային տարաշխարհիկ բոյս, կակտենի, **բաքթիս**, մանր քաղքենիներու գահիճները գարդարող:

Ինքնութիւն վերանուաճելու եւ պահելու ցանկութիւն ունեցող հայուն համար Համաստեղ ոսկեղէն դուռ է: Ըսենք. ազգի ոգիի հայելին է գրականութիւնը:

Յ. ՊԱԼԵԱՆ

Յունուար 2005

digitised by A.R.A.R.@

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՆԸ ԹԱՊՈՒ ԸԼԼԱԼԷ ԴԱԴՐԵԼՈՒ ՎՐԱՀ Է

Օգոստոս 2004ին Երեւանի «Շանթ» հեռատեսիլի կայանէն գիս հրաւիրեցին բանավէճ մը ունենալու հայերէնի ուղղագրութեան մասին. Հայաստանցի հայագէտի մը հետ: Հրաւէրը փորձիչ էր. բանի որ այս նիւթը ցարդ «բապու» էր Հայաստանի մէջ: 1991էն ի վեր իր ազատութիւնն ու անկախութիւնը վերագտած Հայաստանի մէջ ամէն նիւթի մասին կարելի է խօսիլ եւ գրել. բացի ուղղագրութենէ: 1999էն ի վեր աեղի ունեցան Հայաստան-Սփիւռք երկու Խորհրդաժողովներ. Հայագիտական Միջազգային Համաժողով. Հայ Գրողներու երկա Համագումարներ եւ ոչ մէկ անգամ թոյլատրուեցաւ ուղղագրութեան մասին զեկուցել կամ խօսիլ: Հայաստանահայ կամ Սփիւռքահայ, ոչ որ ուղղագրութեան մասին ըսելիք ունի, իր ըսելիքը կրնայ տալ միայն Սփիւռքի թերթերուն մէջ. որուն պատասխանը կու գայ հայաստանեան թերթերէ. սակայն արձագանգի մը նման ձեւազեղծուած: Այսինքն, Հայաստանցի լրագրողի մը պարտականութիւն կը տրուի «պատասխան» հասցնել: Ան ալ նիւթին մասին կը խօսեցնէ ջահուկեանական խումբէն լեզուագէտ մը, որ հինցած կամ նորագիւտ «փաստ»երով կը ճգնի ապացուցանել, թէ Հայաստանի մէջ օգտագործուող ուղղագրութիւնը կատարելութիւն մրն է եւ կարիք չունի որեւէ փոփոխութեան: Այս բոլորը նկատի առնելով եւ գիտնալով որ առանց «վերեւներից» թոյլտրութիւն ստանալու տեղեւ չի շարժիր Հայաստանի մէջ. փորձութիւնը ունեցայ հրաւէրը ընդունելու: Վերջապէս. տարիներու պայքարէ ետք հասեր էինք հարցը կարողանալ հրապարակայնացնելու: Առաջին անգամ ըլլալով Հայաստանի մէջ հրապարակային վիճարկումի պիտի ենթարկուէր ուղղագրութեան ցարդ «թապու» նիւթը: Սփիւռքահայ թերթեր կարդալու եւ մեծային ելկա կողմի իրականութիւններուն տեղեկանալու կարելիութիւնը չունեցող Հայաստանի ժողովուրդը վերջապէս պիտի կարենար այս նիւթին մասին Սփիւռքահայ հայագէտի մը խօսքերն ու փաստերն ալ լսել եւ կարծիք կազմել:

Բանավէճը տեղի ունեցաւ Երեւանի Պետական Համալսարանի Հայոց լեզուի ամպիոնի Դոցենտ. բանահիւրութեան թեկնածու Պր. Ռոբէն Սաքապետոյեանի եւ իմ միջեւ, «Շանթ» հեռատեսիլի «Երկրորդ հայեացք» ծրագրով:

Հայագիտութեան մեծատրները. սկսեալ Լեզուի Ինստիտուտի Տնօրէն. Պրոֆ. Դոկտ. Գ. Ջահուկեանէն. չէին եկած. այլ իրենց տեղ ուղարկած էին Պր. Սաքապետոյեանը. որպէս բառաթեան նոխազ: Այս բանավէճի տեղեկագրութիւնը տուած եմ արդէն Փարիզի «Յառաջ» օրաթերթի 23 եւ 24 Նոյեմբեր 2004ի թիւերուն մէջ: Պիտի ջանամ արծարծուած կարեւոր կէտերը առանձին քննել. մեկնաբանել եւ եզրակացութեան յանգիլ:

Հաղորդավարը նախ ինձի դիմելով հարցուց թէ ինչ խոչընդոտներ կը սաեղծուին տարբեր ուղղագրութիւններու օգտագործումով: Պատասխանեցի թէ բառերու պատկերները տարբեր ըլլալով թէ Հայաստանի եւ թէ Սփիւռքի մէջ մարդիկ չեն կարողանար իրարու մամուլ. գրականութիւն եւ նամակներ կարդալ: Այսինքն, գրաւոր հաղորդակցութիւնը խզուած է 1922էն ի վեր. երբ Դեկրետով (հրամանագիրով) արգիլուեցաւ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը Հայաստանի մէջ: Այդ թուականէն ի վեր Սփիւռքի մէջ երեք սերունդ կորսնցուցինք. որովհետեւ կարելի չէր հայաստանեան ուղղագրութեամբ գրքեր. մանկապատանեկան գրականութիւն մատուցանել: Հետեւաբար Սփիւռքի միջոցով վարժարաններու շաբաթական մէկ-երկու ժամնոց դասընթացքներու ուսուցուած գրաւոր լեզուն (տառաճանաչութիւն, ուղղագրութիւն, քերականութիւն) ազատ եւ հաճելի ընթերցանութեամբ չարմատացաւ աշակերտներու ուղեղներուն մէջ. մնաց գրքունակ. դասարանի պատերուն մէջ. չդարձաւ բանաւոր եւ գրաւոր հաղորդակցութեան լեզու: Այսինքն. լեզուի փոխանցումը լաւ չկատարուեցաւ յաջոր-

digitised by A.R.A.R.@

դական սերունդներուն։ Այսօր չողջոյր սերունդն է խնդրոյ առարկայ. զոր կ՚ուզենք փրկել. որովհետեւ հայախօսութիւնը շատ պակսած է. երախաներու մեծ մասը հայերէն չի հասկնար ու մենք չենք կարողանար շաբաթը մէկ-երկու ժամով թէ՛ յանուտոր լեզուն եւ թէ գրաւոր լեզուն սորվեցնել։

Պր. Սաքապետոյեան ջղայնացած հարց տուաւ. «Ողղագրութիւնը ի՞նչ կապ ունի բուսաւոր խօսքի հետ։ Ոչ մի կապ չունի։ Սու մի թխրիմացութիւն է. որ Ափիոքում շրջում է անընդհատ։ Ողղագրութիւնը լեզուական անջրպետ չէ»։

Պարզ էր. որ Պր. Սաքապետոյեան չէր հասկնար բաւծս. կապ չէր տեսներ բանաւոր խօսքի եւ ուղղագրութեան միջեւ։ Չէր անդրադառնար որ կարելի չէ գրաւոր լեզու սորվեցնել մէկուն. որ չի գիտեր. չի հուսկնար տուեալ լեզուն։ Լեզուն չհասկցողին ինչո՞ւ ուղղագրութիւն սորվեցնենք։ Եւ ինչպէ՞ս։ Հայագէտ եւ համալսարանի դասախօս Պր. Սաքապետոյեան չէր գիտեր թէ խօսակցական լեզուն պարտադրաբար պիտի կանխէ գրաւոր լեզուի ուսուցումը։ Աշխարհի բոլոր երախաներու նախ կը խօսին իրենց լեզուն եւ յետոյ միայն կը սորվին կարդալ-գրել։ Այս է կարգը։ Նախ՝ բանաւոր լեզու. յետոյ միայն գրաւոր լեզու։ Արդ. մանկավարժական եւ լեզուի ուսուցման այս տարրական օրէնքը ծանօթ չէր Պր. դասախօսին։

«ԱՅԲ» ԵՒ «ԲԵՆ» ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ ԽՕՍԻՆՔ

Խօսակիցս. իր յարձակողականը շարունակեց. ըսելով թէ ինք կողմնակից չէ «Մեսրոպեան ուղղագրութիւն» բացատրութեան. քանի որ Մեսրոպ չէ ստեղծած «օ» եւ «ֆ» տառերը։ Առաջարկեց «հին» եւ «նոր» ուղղագրութիւն եւ կամ «Այբ» եւ «Բեն» ուղղագրութիւն» անուանումները օգտագործել մեր բանավէճի ընթացքին։

Այս առաջարկը կը բացայայտէր օրէնքի ղէմ չգործելու. յանցաւոր չնկատուելու եւ պաշտօն չկորսնցնելու այն վախը. որ գոյութիւն ունի 1922էն ի վեր. երբ հրամանագիրով արգիլուեցաւ Մեսրոպեան ուղղագրութեան օգտագործումը Հայաստանի տարածքին։ Այդ թուականէն ի վեր «բաալու»ի վերածուած է «Մեսրոպեան» բառը. որ եղեռնական բաց թելի մը նման ցնցումի կենթարկէ հայասուսցիներու մարմինը...։ Ենիշդ այնպէս. ինչպէս որ զանազան ագենտութիւններու ղեկավարներ. շօգտագործելու համար «ցեղասպանութիւն» բառը. կը դիմեն «ալբերգութիւն», «տեղահանութիւն», «ցաւալի դէպքեր» բացատրութիւններուն։ Հայաստանի լեզուաբաններն ալ ստեղծած են «հին ուղղագրութիւն», «գրաբարի ուղղագրութիւն», «արեւմտահայերէնի ուղղագրութիւն», «դասական ուղղագրութիւն», «ազգային ուղղագրութիւն» բացատրութիւնները՝ շրջանցելու համար «մեսրոպեան» բառը։ Այդ. Պր. Սաքապետոյեան կ՚որդեգրէր 1922էն ի վեր Հայաստանի մէջ ընդունուած կարգը՝ հայերէնի ազգային ուղղագրութիւնը չկոչելով «Մեսրոպեան»։ Պատճառաբանութիւնն ալ շատ ... տրամաբանական կը թուէր իրեն՝ «քանի որ Մեսրոպ չէ ստեղծած «օ» եւ «ֆ» տառերը »...։

Պատուհասնեցի. թէ իր ստեղծման օրէն մինչեւ 1922. բոլոր հայերու կողմէ մեր ազգային ուղղագրութիւնը իր 36 տառերով կոչուած է Մեսրոպեան։ Այդ տառերը կոչուած են նաեւ «Մեսրոպեան գիրուագներ»։ Երկու յաւելեալ տառերը չեն կրնար գիտարարին անտեսել։

ԱՐԵՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐՆ ԵՆ ՄԵՂԱՒՈՐ

Յանկարծ հարց տուաւ. «Ենթադրենք որ վերականգնուեց ձեր ասած մեսրոպեանական, իմ ասած ատանդական ուղղագրութիւնը։ Այդպիսով խնդիրը լուծո՞ւմ է։ Իմ խորին համոզմամբ. սրանով արեւմտահայ. արեւելահայ ուղղագրութիւնների տարբերութիւնների խնդիրը չի վերանում։ Որովհետեւ արեւմտահայ-արեւելահայ ուղղագրութիւնների բուն տարբերութիւնը ո՛չ թէ աբեղեանական բարեփոխումների հարցն է. այլ՝ հարցը առնչի խորն է ու արմատական։ Սա գալիս է լեզուների պատմութիւնից. պատմական զարգացման ընթացքից։ Արեւմտահայերէնում եռաստիճան պայթական բաղաձայնների համակարգը (բ-պ-փ. գ-կ-ք. դ-թ-տ) վերածուել է երկաստիճանի, (պ-փ. կ-ք. տ-թ։ Սա այնպիսի մի խառնաշփոթութիւն է ստեղծել. որ արտասանութեան մէջ առաջացել է սեղավսվատութիւն։ Այս հարցն է. որ պէտք է լուծենք։ «Բ-պ-փ»ի խնդիրը պէտք է լու-

digitised by A.R.A.R.@

ձեզ»:

Առաջին անգամ է որ կը լսէի թէ Սփիւռքի եւ Հայաստանի միջեւ 1922էն ի վեր ստեղծուած ուղղագրութիւններու տարբերութիւնը «հինգ րոպէում լուծուող իւնոիր» է: Հապա ինչո՞ւ տարիներու այս պայքարը. որ ներկայ անկախութեան շրջանին իսկ լուծման չյանգեցաւ: Հայաստանցի լեզուաբաններու առարկութիւններէն մէկը այն չէ՞ր որ ուղղագրութեան փոփոխութեան հարցը շատ դժուար լուծելի. շատ դրամի կարօտող հարց է: Պր. Սաքապետոյեան այդ հարցը «հինգ րոպէում» լուծելէ յետոյ կը ձեռնարկէր նաեւ արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի հնչիւնական դրութիւններն ալ փոխելու...:

Սարսափեցայ. լսելով որ ցարդ «կոյս» մնացած կալուածի մը կ՚ուզէ ձեռք զարնել:

Աբեղեանական այլանդակ ուղղագրութիւնն անգամ. սովետական հրամանագրի նեցուկը վայելելով հանդերձ. չէր դպած մեր լեզուի բարբառային համակարգին: Եւ ահա. Պր. Սաքապետոյեան կը ներկայանար որպէս նոր Աբեղեան մը. որ սովետական լեզուական յեղափոխութեան շրջանը կ՚ուզէր ընել: Արեւմտահայ գրական լեզուի բաղաձայնական համակարգը կ՚ուզէր «սրբագրել». «բարեկարգել»: Ըստ իրեն. մեր երկու ժողովուրդներուն միջեւ ուղղագրական միասնութիւնը խանգարող Սփիւռքահայերու «բ-պ-փ»ի սխալ արտասանութեան իւնոիրն էր: Հետեւաբար. արեւմտահայ գրական լեզուի բաղաձայնական համակարգը «բարեկարգելով» է որ միասնութիւնը պիտի ապահովէր: Չէր անդրադառնար որ անկարելի է ժողովուրդի մը արտասանական դրութիւնը փոխել. ճիշդ այդ պատճառով բաղաձայնական համակարգի որեւէ փոփոխութիւն ոչ թէ միասնութեան ծնունդ կրնայ տալ. այլ ուղղագրական տարբեր եւ նոր անջրպետ մը միայն կրնայ ստեղծել մեր ժողովուրդի երկա հատուածներուն միջեւ: Արեւմտահայոց մօտ ԺԹ դարուն սկսող եւ մինչեւ 1915 երկարող լեզուի բարեկարգման շարժումը. Պոլսոյ մէջ. բարեբախտաբար անեղծ պահած էր բաղաձայնական դրութիւնը: Լեզուն մաքրագործելու. բիւրեղացնելու աշխատանքը բառերը եւ դարձուածքները միայն կ՚ընդգրկէր: Այլ ոչ մէկ մտաւորականի մաբէն ունցած էր արեւմտահայոյ համար սնարտասանելի դարձած բ-գ-դ-երը ջնջել կամ այլ «բարեկարգութիւն» մտցնել գրաւոր լեզուի համակարգին մէջ՝ դիւրացնելու նպատակով բաղաձայններու ճիշդ արտասանութիւնը: Արեւմտահայ մտաւորականները ուղղագրական եւ քերականական որոշ ճշդումներ որած էին. սակայն անփոփոխ պահած էին բաղաձայնները՝ արեւելահայ գրական լեզուի հետ անջրպետ չստեղծելու համար: Երկու հատուածներու միջեւ գրաւոր լեզուի միասնականութիւնը վեր էր դասած արեւմտահայ արտասանութեան դժուարութիւններէն: Եւ ահա. «բարեկարգիչ» Սաքապետոյեան կ՚ուզէր «բ-պ-փ»ի արտասանութեան տարբերութիւնը ջնջելու նպատակով նոր անջրպետ մը ստեղծել : Յօնք չինելու տեղ աչք հանել :

Բանավէճը այնքան արագ կ՚ընթանար, ինք այնքան յարձակողական էր. որ այս բոլորը ըսելու ժամանակ չունէի: Բաւականացայ պատասխանելով. որ Սփիւռքահայերուս համար այնքան մեծ դժուարութիւն մը չի ներկայացներ բաղաձայններու եռաստիճան համակարգին երկաստիճանի վերածուելու պարագան. քանի որ մեր ուղղագրութիւնը հնչիւնական չէ. հետեւաբար ականջով չէ որ կը ճշդենք հնչիւնները եւ անոնց համապատասխան տառերը: Եթէ բառին արմատը գիտենք. մեզ չի խանգարեր բառին հնչումը: Եթէ գիտենք որ «բերան» բառը կը գրուի «բ»ով եւ «ափ»ն ալ կը գրուի «փ»ով. «ափիբերան» բառը կը գրենք ճիշդ եւ մեզ չի խանգարեր «բ» եւ «փ» հնչումներուն նոյնացումը: Մենք բառի արմատներուն վրայ է որ կը կեդրոնանանք:

Ի ՀԱՐ ԻՐ ԿԸ ՍՈՐՎԵՑՆԷՔ ԲԱՌԵՐՈՒ ԱՐՄԱՏՆԵՐԸ

Ահա այստեղ է որ պայթեցաւ՝ «Ի զո՞ւր. ի զո՞ւր» պոռալով: Ականջներուս չհաւատալով հարց տուի՝ «ի զո՞ւր» ըսիք: Արմատները սորվեցնելը զո՞ւր է: Բայց բառը արմատն իսկ է: Բարդ լեզուները՝ արմատները կը սորվեցնեն: Արմատը եթէ պակսեցնենք կը մնան ածանցական կամ հոլովակերտ մասնիկները. որոնք առանձինն իմաստ անգամ չունին:

Աւելի զրգռուած շարունակեց՝ «Բժիշկը. վարորդը. կօշկակարը. պարտաւոր չեն արմատները սորվելու»:

Ո՛չ. չէր անդրադառնար թէ ի՛նչ հակագիտական բան կ՚ըսէր: Ըստ իրեն. հասարակ մարդիկ դպրոցի մէջ պէտք չունէին սորվելու բառերուն արմատները: Կը բաւէր լսողութեամբ ճշդել թէ ինչպէ՞ս պէտք է գրել առեալ բառը: Բառերու

digitised by A.R.A.R.@

արմատներով թող հետաքրքրուին բանասիրական ֆակուլտետ յաճախողները միայն...: Հապա՞ բառարանները. որոնք իրենց կողքին վրայ իսկ կը ծանուցանեն թէ ուչափ հազար բառ կը պարունակեն: Ի՞նչ են այդ բառերը. եթէ ոչ՝ արմատներ: Ամբողջ ատուգաբանութիւնը հիմնուած է բառերու արմատներուն վրայ. որոնց ուսումնասիրութեամբ է որ կը պարզուին լեզուներու իրարու հետ ունեցած կապերը. իրարու հետ կնքած փոխառութիւններն ու փոխատուութիւնները: Հայրենի հայագէտը չէր ուզեր տեսնել այս տարրական իրականութիւնը:

ԻՆՉՈ՞Ւ ՓՈԽԵՆՔ ՄԵՐ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԱՓԻՒՌՔԻՆ ՀԱՄԱՐ

Այսեղ միջամտեց իր կողմնակիցներու խմբակին մէջ նստած Երեւանի Պետական Համալսարանի Հայոց լեզուի ամպիոնի դասախօս. բանասիրութեան Դոկտոր. Պրոֆ. Բաղիկեան. ինծի հարց տարով. «Ինչպա՞ն կը տեսի Սփիւռքի գոյատեւումը: Անառեանը ասել է թէ հայրենիքից հեռու ապրող նրանք կը ձուլուեն 50 տարիէն: Արդ. ներկայ երիտասարդութիւնը. որ հայերէն չի խօսում. ուղղագրութիւնը նրան բոլորովին պէտք չէ»:

Այստեղ կը յայտնուէր մեծ վտանգ մը: Եթէ Պր. Սաքապետոյեանի խօսքերը իր անձին միայն կը վնասէին. Պր. Բաղիկեանի արտայայտած գաղափարը. որ միայն իրեն յատուկ չէր. այլ՝ ամբողջ ցահուկեանական խմբակին. կը կացինահարէր Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնման պայքարի մեր ջանքերը: Արտայայտուած միտքը հետեւեալն էր. «Քանի որ Սփիւռքը ձուլուելու դատապարտուած է. ինչո՞ւ փոխենք մեր ներկայ ուղղագրութիւնը»: Ուստի հակադարձեցի ըսելով որ մենք ձուլուողներուն հետ գործ չունինք: Մենք կ՚ուզենք մնացողները փրկել՝ վերականգնող միասնական ուղղագրութեամբ գրականութիւն մատուցանելով մեր նոր սերունդին :

Պր. Սաքապետոյեան միջամտեց. ըսելով. «Ուղղագրութիւն փոխելու մասին խօսք կարելի է լինել՝ եթէ գիտականօրէն հիմնաւորուի» :

Հիմա «պատճառ»ները երկու դարձան եւ վտանգն ոյ կրկնապատկուեցաւ: Այս «գիտականօրէն փաստել»ու յանկերգը տարիներէ ի վեր կը կրկնուի: Իբր թէ մենք. Սփիւռքահայերս. ի վիճակի չենք փաստելու Մեսրոպեան ուղղագրութեան ճշդութիւնը եւ ներկայ հայաստանեան ուղղագրութեան բաղդատմամբ ունեցած առաւելութիւնը. ինչպէս նաեւ՝ արեւելահայ լեզուին կրած վնասները աբեղեանական հիմքով ներկայ ուղղագրութենէն: Մինչդեռ այդ «գիտական հիմնաւորումները» կատարուած են արդէն 1922էն ի վեր. հայ եւ օտարազգի հայագէտներու կողմէ եւ ամփոփուած են գրքերու մէջ (Ա.Գ.Իպքտդայան. Լեւոն Խաչերեան): Սեզմէ գիտական փաստեր պահանջելու մէջ թաքնուած է նաեւ արհամարհանք եւ ստորագնահատում Սփիւռքահայերուս հայագիտական պաշարին նկատմամբ: Ըստ իրենց. հայագիտութեան հայրենիքը Հայաստանն է եւ ուրիշ որեւէ տեղ կարելի չէ այս կարուածին մէջ մասնագիտանալ...: 1922էն ի վեր աբեղեանական հիմքով սովետական ուղղագրութեան դէմ դիտողութիւն ընող հայ թէ օտարազգի հայագէտները. ինչպէս՝ Հիւպշմանը. Մէյէն. Աղոնցը. Մսիրարեան վարդապետները. այնպիսի միջազգային համբաւի տիրացած դէմքեր էին. որ անոնց մասնագիտութիւնը կարելի չէր կասկածի ենթարկել: Իսկ Սփիւռքահայե՞ր: Անոնք մասնագէտ չեն...: Այս շատ նախնական տրամաբանութեամբ. Հայագիտութեան Միջազգային Գիւաժողովին մեր երեսին նետեցին. «Մենք պետութիւն ենք . իսկ դո՞ւք »: Այո. մենք պետութիւն չունեցող ցրուած ժողովուրդ մըն ենք. սակայն հաւատարիմ ենք մեր ազգային մշակութային ժառանգութեան: Եւ մեր հայագիտական պաշարները արհամարհելի չեն. գորս տրբութեան պէս կը պահենք եւ կը մարտնչինք զանոնք խաթարողներու դէմ:

Այս բոլորը երկվայրկեանի մը ընթացքին մտածեցի. ուստի պատասխանեցի. «Շատ բան. թողնք Սփիւռքը մէկ կողմ: Ենթադրենք պահ մը. թէ Սփիւռք չկայ. չկայ նաեւ Սփիւռքահայութիւն եւ չկայ արեւմտահայերէն: Ձեր լեզուն նկատի առնենք: Մինչեւ հիմա խօսեցանք ներկայիս գործող ուղղագրութեան Սփիւռքահայութեան բերած վնասներուն մասին: Եկէք հիմա խօսինք ձեր լեզուին հասած վնասներուն մասին: Միւսկ ձեր այս սովետական ուղղագրութիւնը Հայաստանի արեւելահայերէնին վնաս չի՝ պատճառեր: Ի՞նչ կրնաք ըսել համանուններու մասին: Այսինքն՝ նոյնահնչիւններու: Նոյն ձեւով հնչող. սակայն տարբեր իմաստներ ունեցող բառերու մասին: Աւագին թիւով համանուններ. նոյն ձեւով գրուելու պատճառով ձեր բառապաշարէն անհետացած են. մարդոց յիշո-

digitised by A.R.A.R.@

ղութենէն ջնջուած են, կորսուած են։ Հայերէնը աղքատացած է։ Օրինակ, երբ կ՚ըսեմ «Պօղոսը եւ Պետրոսը յամրաքայլ կը յառաջանան», դուք ի՞նչ կը ուսկնաք, խնդրեմ ըսէք, մո՛նչ (համր) կը յառաջանան, թէ դանդաղ (յամր) կը յառաջանան։ Կը գրէք «համրաքա՞յլ» թէ «յամրաքայլ»։ Երկա իմաստներու պարագային «համրաքայլ» կը գրէք, չէ՞։ Սիաւասիկ թէ ինչպէս բառերու իմաստը կորսուած է, գոյգերէն մէկուն իմաստը այլեւս չի յիշուիր։ Պարագան նոյնն է նաեւ հոտ-հոտ, մեզ-մէզ, հոր-հար, սէր-սեր, գեր-գէր, գէա-գեա, հարկ-յարկ, հաչող-յաջող, յետ-հետ, յարդ-հարթ, պէտ-պետ, հալել-յարել, հառաչ-յառաջ, հոյլ-յոյլ, հորթ-յորդ բառերուն եւ իրենց նմաններուն համար։ Ասիկա լեզուի աղքատացում չէ՞։ Առնենք ուրիշ օրինակ մը։ Ըսէք, խնդրեմ, «հոռի» ի՞նչ կը նշանակէ։Պատասխանեց, «Յոռեգոյն»։ Ես շարունակեցի, «Ատիկա «յ»ով գրուածն է։ Իսկ դուք «հ»ով կը գրէք։ Ուրեմն, «հ»ալ գրուած հոռի ի՞նչ կը նշանակէ»։ Պր. Սաքասպետեանց պատասխան չունէր։ Շարունակեցի, «Ես ըսեմ։ Հին հայկական ամիսներէն մէկն է, ինչպէս՝ Նաւասարդ, Արեգ, Հաւի, Սահմի, Ահեկան, եղն։ Տեսա՞ք, որ բառը իր իմաստը կորսնցուցած է՝ ուղղագրական տարբերութեան ջնջումին պատճառով։ Այս է հնչիւնական ուղղագրութեան բերութիւնը եւ ձեր լեզուին բերած վնասներէն առաջինը։ Ահագին արմատներ կորսուած են արդէն, որովհետեւ անոնց տարբեր ուղղագրութիւնները ջնջած էր եւ բոլորն ալ նոյն կերպ կը գրէք։ Հետեւաբար, այդ բառերէն ամէն մէկը սկսած է բանի մը իմաստներ միաժամանակ արտայայտել, օրինակ՝ համր = մոնջ եւ դանդաղ։ Իսկ իմաստներու կուտակումը նպաստաւոր չէ որեւէ լեզուի համար։ 2) Անկարելի դարձած են նաեւ ստուգաբանական հետազօտութիւնները, որոնք հայերէնի պատմաբշակաթային արժէքը կը ներկայացնէին, յայտնաբերելով այլ հնդեւրոպական լեզուներու հետ ունեցած սերնչութիւնները։ 3) Բառապատկերներա փոփոխութեան եւ բառարմատներու արժեզրկման հետեւանքով հայաստանեան հայերէնը դատապարտուած է օտարամոտ փոխառութիւններ կնքելու, օտար արմատներու վրայ հայերէնի ածանցական մասնիկներ պատաստելով այլակերպ բառեր ստեղծելու, «մօնոթեատրոն»ի նման բառեր, երբ շատ հանգստօրէն կարելի է«մենաթատրոն» ըսել, օգտագործելով հայերէն արմատը։ 4) Նոյնպէս, ժողովուրդը եւ նոր սերունդը չեն կրնար կարդալ հինգերորդ դարէն մինչեւ 1922 գրուած անկրկնելի գրական ժառանգութիւնը, մանաւանդ Վարուժանի, Թէքէեանի, Մնծարենցի, Սիամանթոյի, Զօհրապի նման գրողներու գործերը իրենց բնագրէն, ինչպէս նաեւ այսօրուան Սփիւռքահայ գրականութիւնն ու մամուլը։ Ներկայիս, սփիւռքահայ եւ հայաստանահայ հատուածները իրարու հոգեբանութեան ու լեզուամտածողութեան անծանօթ զանգուածներու են վերածուած, քանի որ իրարու լեզուն չեն հասկնար, իրարու գրականութիւն չեն կրնար կարդալ։ Ամենամեծ վնասը սա է։ Մինչդեռ Հայոց հայրենիքին մէջ հայերէնի բանաւոր թէ գրաւոր իմացութիւնը ամենաբարձր մակարդակը պէտք է պարզէր գրաբարի, միջին հայերէնի, արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի ուսուցմամբ։ Ահա թէ ինչպէս Հայաստանեան արեւելահայերէնը կ՚աղքատանայ եւ կը յետադիմէ՝ ներկայ ուղղագրութեան պատճառով։

ԵՕԹԸ ՄԻԼԻՈՆ ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅԵՐ ԱՆԳՐԱԳԷՏ ՊԻՏԻ ԴԱՌՆԱՆ ...

Պր. Բաղիկեան հարց տուաւ, «Մեր Սփիւռքահայութիւնը որ գնալով նուազում է եւ մի բոռ է դառնում, ինչո՞ւ է ուզում, որ գնալով բարգաւաճող, ընդարձակուող եօթը միլիոնի հասնող մի ամբողջ հայ ժողովուրդ, որ խօսում է արեւելահայերէն, ինչ որ կէս միլիոն կամ շատ շատ մէկ միլիոն արեւմտահայերի առաջարկով դառնայ անգրագէտ եւ սկսենք խօսել արեւմտահայերէն»։

Ուրեմն, ըստ Պր. Բաղիկեանի, հայերէն խօսող հայաստանցիները եօթը միլիոն են, (կ՚երեւի աշխարհի զանազան մասերուն մէջ ցրուած), իսկ հայախօս Սփիւռքահայերը հազիւ կէս կամ շատ շատ մէկ միլիոն, որոնք տակաւին իրենց կամքը կ՚ուզեն պարտադրել եւ փոխել եօթը միլիոնի ուղղագրութիւնը։ Այստեղ կ՚բռուի նաեւ, որ Սեւրոպեան ուղղագրութեան վերականգնման պարագային Հայաստանի ժողովուրդը ստիպուած պիտի խօսի արեւմտահայերէն եւ «անգրագէտ» պիտի դառնայ։ Կը տեսնուի թէ «լեզու» եւ «ուղղագրութիւն» շփոթուած են իրարու հետ։ Մինչդեռ ոչ արեւմտահայերէն խօսելու հարց կայ, ոչ ալ մանաւանդ անգրագէտ դառնալու։ Այդպէս, պարսկահայերը, որոնք հա-

digitised by A.R.A.R.@

յաստանցիներու նման արեւելահայ են եւ արեւելահայերէն կը խօսին. սակայն միշտ պահած են Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը. անգրագէտ չեն դարձած:

Լեզուի եւ ուղղագրութեան այս շփոթը անմեղ չէ: Ջահակեանականները «անգրագէտ դառնալ»ու վախը կ'ազեն ներշնչել ժողովուրդին. Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձի ամէն փափաք սաղմին մէջ խեղդելու նպատակով: Այդ վախը 1922էն ի վեր առկայ է ժողովուրդին մէջ. Յիշենք 1919 թուականի Դեկտեմբեր 26ին Լենինի ստորագրած «ՌՍՖՍՀ ազգաբնակչութեան մէջ ուսնգրագիտութիւնը վերացնելու մասին «Դեկրետ»ը. որու 8րդ. պարբերութեան մէջ ուղղակի կը գուշացուած է. «Սոյն դեկրետով հաստատուած ծառայութիւնից խուսափողները կ'ենթարկուին քրէական պատասխանատուութեան»: Սովետական Միութեան մէջ ուղղագրութիւններու եւ այբուբեններու փոփոխութիւնները կարելի էին դարձած այս դեկրետի հիման վրայ: Այդ օրերը. հայաստանցիներու համար արժանապատուութեան հարց է դարձած ցոյց տալ. թէ գրագիտութեան կալուածի մէջ իրենք առաջատար են: Արդ. լեզու եւ ուղղագրութիւն կամատրաւէս շփոթերու մէջ հետապնդուած նպատակն է ժողովուրդին ներշնչել հետեւեալ տրամաբանութիւնը. «Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնման պարագային մեր լեզուն պիտի վտիաի արեւմտահայերէնի. քանի որ մեսրոպեան ուղղագրութիւնը արեւմտահայերէնի ուղղագրութիւնն է: Մենք ինչպէ՞ս կարող ենք խօսել արեւմտահայերէն: Անկարելի է. անգրագէտ կը դառնանք»:

Պատասխանեցի Պր. Բաղիկեանին. «Ուղղագրութեան վերականգնման հարցի մէջ քանակը նշանակութիւն չունի. թիւի վրայ չէ հարցը. այլ՝ ո՞ր մէկն է ճիշդը եւ ո՞ր մէկը՝ սխալը. վնասակարը: Ես քիչ առաջ օրինակներով փաստեցի թէ Հայաստանի արեւելահայերէնը (եւ ոչ թէ պարսկականը) ինչ վնաս կը կրէ ներկայիս գործող ուղղագրութենէն. երբ տուած օրինակներուս նման ահագին բառեր կ'անհետանան մեր բառապաշարէն. աղքատացնելով մեր լեզուն: Իսկ ինչ կը վերաբերի «անգրագէտ» դառնալու եւ... արեւմտահայերէն խօսելու անհեթեթ վարկածին. ինչո՞ւ մարդիկ անգրագէտ դառնան: Պարսկահայերը միթէ անգրագէ՞տ դարձած են եւ այդեօք արեւմտահայերէ՞ն կը խօսին: Եթէ ուզուի մեր ազգային ուղղագրութիւնը վերականգնել. 5-6 կանոնի տարբերութիւն կայ: Այդ 5-6 կանոնը հայաստանցի աշակերտները դպրոցի մէջ չե՞ն կրնայ տրվիլ: Ֆիզիկա. մաթեմաթիկա. աստղֆիզիկա տրվողները պիտի չկարենա՞ն հայերէնի ուղղագրութիւնը տրվիլ: Ինչո՞ւ համար այսքան կը ստորագնահատէք ձեր ժողովուրդը: Ամփոփելով ըսեմ. որ թէ՛ Սփիւռքի եւ թէ Հայաստանի համար փրկութիւնը Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումն է: Այդպիսով կը կպողանանք Հայաստանեան դասագրքեր եւ մանկապատանեկան գրականութիւն մատուցանել մեր նոր սերունդին. իսկ Հայաստանի հայերէնն ալ իր արմատներուն վերադառնալով կը փրկուի աղքատանալէ. համանունները կը փրկուին կորուստէ. ժողովուրդն ու նոր սերունդը կը կարողանան կարդալ Արեւմտահայ եւ Սփիւռքահայ գրականութիւն ու մամուլ. Հայաստան-Սփիւռք կապը կը վերահաստատուի եւ կարելի կը դառնայ իսկապէս որպէս «Մէկ ազգ մէկ մշակոյթ» ներկայանալ աշխարհին:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Այս քանավէճը դէպի առաջ քայլ մըն էր. քանի որ առաջին անգամ ըլլալով Հայաստանի մէջ հրապարակային վիճարկումի ենթարկուեցաւ ուղղագրութեան ցարդ «թապու» նիւթը՝ հայաստանցի եւ սփիւռքահայ հայագէտներու միջեւ: 1991էն ի վեր առաջին անգամ ըլլալով ժողովուրդի գնահատութեան ներկայացուեցան տարբեր տեսակէտներ: Եւ ասիկա ժողովրդավարութեան առաջին քայլերէն մէկն է: Յուսանք որ յառաջընթացը կը շարունակուի 2005ի ընթացքին. երբ մանաւանդ Սարոյեան գիտի 1600ամեակ տօնուի եւ ուղղախոհութեան շնորհիւ վերջ արուի այս ազգաբաժան կացութեան:

ԳՈՒՍՏ. ՀԻԼՏԱ
ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ -ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Փարիզ, 25 Յունուար 2005

digitised by A.R.A.R.@

ՍԻՐՈՂԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐՀԵՍՏԱՎԱՐԺ ԹԱՏՐՈՆ

(AMATEUR-PROFESSIONNEL)

Նկատի ունենալով, որ Սփիւռքի մէջ գործող բատերախումբերուն գրեթէ բոլորը կազմուած են սիրողականներէ (amateur), նոյնիսկ երբ անոնց կողքին կան մէկ կամ երկու արհեստավարժ (professionnel) դերակատարներ կամ թատրոնի մարդիկ, կացութիւնը կը մնայ նոյնը։ Հարցը հոս ձեւին մասին չէ, այլ խորքին։ Ուստի կը հաւատամ որ՝ արուեստի գործիչը, ըլլայ սիրողական կամ արհեստավարժ, պէտք է ուղղակիօրէն իր ժողովուրդի իմացութեան եւ զգացումին խօսի, անշուշտ երբ ըսելիք բան մը ունի։

Ընդհանրապէս արհեստավարժ կը կոչենք այն անձը, որ իր գրպանին մէջ, սա կամ նա ձեւով ստացած, սրտեստի վկայական մը ունի եւ երբեք մտադիր չէ առանց վարձատրութեան ի գործ դնելու իր արուեստը։

Սակայն արհեստավարժ պէտք է անուանել մասնաւորապէս թատրոնի այն արուեստագէտը, որ կամայ թէ ակամայ կը հետեւի իր դերասանական ճակատագրին, պայքարելով բոլոր դժուարութիւններուն դէմ, ուրիշներուն կ'ուսուցանէ ու կը ժառանգէ իր բեմական արուեստին ամենաթանկարժէքն ու հրապուրիչ կողմը։

Սփիւռքի, մանաւանդ հայրենիքի մէջ, յաճախ վէճի սուարկայ դարձած են սիրողական եւ արհեստավարժ մակդիրները։ Երբ վէճայականի մը գոյութիւնը կ'արդարացնէ արուեստի գործիչը արհեստավարժ դրակել, որեմն Սիրանուշը (1857-1932), Հրաչեայ Ներսիսեանը (1895-1961), նոյնիսկ մեծագոյն Պետրոս Աղամեանը (1849-1891) պէտք է դասենք սիրողական արուեստագէտներու շարքին, իսկ անտաղանդ եւ երեւակայութենէ զուրկ թատրոնի գործիչ մը արհեստավարժ պիտի կոչենք, քանի որ գրպաններէն մէկուն մէջ կայ Հայաստանէն կամ այլ երկրի մը արուեստի ուսումնարանէն վաստակուած փաստաթուղթ մը։

Արուեստագէտը ոչ բժիշկ է եւ ոչ ալ ճարտարագէտի արհեստը կը կիրարկէ, որպէսզի արհեստ-ա-վարժ կոչուի։

Հայրենիքի եւ Սփիւռքի մէջ, բոլոր բեմի գործիչները երբ արհեստավարժութեամբ կ'ուզեն իրենց ներկայութիւնը պարտադրել, միթէ իրենք զիրենք զրկած չե՞ն ըլլար թատրոնի արուեստին հարստութիւններէն, այսինքն անոր խենթութիւններէն։

Արուեստագէտին ժամանակաւոր թոլութիւնն ու արտաքին անհոգութիւնը հաբազատ են սիրողականին, ինչ որ անոր արուեստին ստեղծագործ մեկնակէտն է նաեւ։

Հանճարեղ արհեստավարժը (professionnel) այն մարդն է, որ երբեմն կը ծուլանայ սիրողականին (amateur) նման։

Եթէ չկայ սիրողական արուեստագէտը, որեմն չկայ նաեւ

Հրաչեայ Ներսիսեան

Վահրամ Փափազեան

digitised by A.R.A.R.@

Վ. Փանիպեան Օթելլոյի դերով

Հր. Ներսիսեան
«Պատուի հաւարտի մէջ

Սիրանոյշ

արիեստավարժը: Կայ միայն այն արուեստագէտը, որ կը զգայ ու կ'ըմբռնէ հանդիսատեսին հոգերն ու ցաւերը եւ կ'ուզէ անոնք փարատել, բառին ամենալայն իմաստով:

Պատահած երեւոյթ է, որ սիրողականներ արուեստի մէջ աւելի արդիւնաւորութեամբ երեւան եկած են, քան արիեստավարժները: Պատահած է նաեւ որ արիեստավարժ կարգ մը դերասաններ, մանաւանդ Հայաստանի բեմերուն վրայ, ապաննած են թատերական հաճոյքը, դերակատարութեան մէջ շեշտելով արիեստագիտական (technique) չափազանցութիւն մը: Կրկին պատահած է, որ սիրողական դերասանը իր անկեղծութեամբն ու ամենապարզութեամբը, ճշմարիտին հանդէպ իր անշպար մօտեցումով, ազդած է հանդիսատեսին հոգիին:

Արիեստավարժ կամ սիրողական արուեստագէտը, պէտք է մեզ առինքնէ, պէտք է մեզ յուզէ: Հոս է թատրոնին ճշմարիտ իմաստը:

Ինչո՞ւ յուզումը սեփականութիւնը պէտք է ըլլայ անոնց, որոնք թէկուզ կատարեալ արիեստագիտութեան մը տէրը չեն, ասկայն ունին ճշմարիտ սիրտ մը: Եւ կրկին ինչո՞ւ յուզեցնողները պիտի նկատուի իրաւունքը անոնց, որոնք ունենալով հանդերձ մեծ արիեստագիտութիւն, որոնց կը պակսի սիրտը:

Երբ արիեստավարժը կը կարծէ, թէ իրաւունք ունի կրելու այդ անունը եւ չի գիտեր սիրել իր շուրջը այնպէս, ինչպէս սիրողականը, պէտք է վատահ ըլլայ թէ ուշ չէ այն պահը երբ այլեւս ինք պիտի դառնայ պարզ մեքենայ մը:

Իրականութեան մէջ ստեղծագործ արուեստագէտին համար «արուեստագիտութիւն» ըսուած բան գոյութիւն չունի, կան միայն կատարողական կարելիութիւնն ու ներքին հոգեկան յուզական ներկայութիւն մը: Ահա այս պատճառաւ իսկ շատ մը սիրողական արուեստի գործիչներ իրենց արուեստին տէրն են:

Ոչինչն արիեստավարժը պէտք է յարգէ սիրողականը, որովհետեւ ան այդ սիրողական դրակումին արժանի է:

Թատրոնի անցեալը, ապագան, ներկան չեն պատկանած եւ չեն կրնար պատկանիլ անպայմանօրէն արիեստավարժին, կը պատկանին նաեւ տրամաբանօրէն սիրողականին:

Ամէն անգամ երբ որեւէ մէկը կ'ըսէ կամ կ'ուզէ ընել թատրոն, թէ Հայաստանի եւ թէ աշխարհի գրեթէ բոլոր «քաղաքակիրթուած» երկիրներուն մէջ, անմիջապէս արիեստավարժ թատրոնի գործիչները ադմոկ կը բարձրացնեն պնդելով թէ՝ թատերական արուեստի իրաւունքը վերապահուած է իրենց: Խորհրդային իշխանութեան շրջանին թերեւս կարելի էր լաւի դարձնել այդ բողոքը, ասկայն այս դարուս մէջ արիեստավարժին այդ արարքը ծանրակշիռ ու պատասխանատու վերաբերում մը է:

«Խոր նայուածքով մը մեր ամէնօրեայ փոքր կեանքին վրայ կրնանք հաստատել անոր անհերեւոյթ ձեւականութիւնը»: Դաւիկայի (1883-1924) ըսած այս խօսքը իրապէս

digitised by A.R.A.R.@

տեղին է: Բայց այս ձեւական աշխարհին մէջ ներկայ է այն մարդը, որ կը նախընտրէ ծովեզերք երթալ փոխանակ դերասանական ակադեմական աշխատանքներու մասին մտածելու: Ինք իր հանգստութեան եւ կանոնաւորութեան տէրն է: Կը սիրէ կեանքը, կը սիրէ նկարչութիւնն ու բանաստեղծութիւնը: Կը նկարէ: Կիրակի օրերը եւ երբեմն բանաստեղծութիւններ կը յօրինէ, փափաստ կու տայ ամէնօրեայ կեանքի մանրուքներէն, որպէսզի կարողանայ ապրիլ երազներով լեցուն պահեր. երազներով լեցուն աշխարհի մը մէջ:

Ահա այս սիրողական մարդը կեանքի սիրահարն է, որ սիրահար է նաեւ կեանքի ամէն աեսակ վերարտադրութիւններուն: Ինքն է թատերական արուեստին անշահախնդիր պաշտպանը, ինքն է նաեւ պաշտպանը նկարչութեան, բանաստեղծութեան եւ, վերջապէս, բոլոր արուեստներուն:

Առանց իրեն, առանց այս սիրողականին, ինչպէս գոյութիւն կրնայ ունենալ թատրոնը: Նոյնիսկ այն թատրոնը, որ կազմուած կ՚ըլլայ արհեստավարժ թատրոնի գործիչներով, որ կը վայելէ միութենական կամ պետական աջակցութիւն, գոյութիւն պիտի չունենայ եթէ իր կողքին չկայ թատրոնի սիրողական երկրպագուն: Անոր բացակայութեամբը գեղարուեստի աշխարհի խենթութիւններն ու անշահախնդիր փնտռտուքները գոյութիւն պիտի չունենան: Եւ վերջապէս երեւան պիտի գայ արհեստավարժներով կատարուած արհեստ մը:

Ուրեմն արուեստագիտութիւնը, թատրոնի դպրոցները, անօգուտ ու աւելորդ է՞ն:

Այո, եթէ խնդրոյ առարկայ անձին մէջ չկայ արուեստի կրակը: Իսկ անօգուտ չեն, եթէ ան՝ Աստուածատուր արուեստի տաղանդով օժտուած է եւ իր արուեստագիտութիւնը ճիշդ կողմնորոշէ զինք: Հոս կարելի է յիշել մեծատաղանդ դերասան Վիլիամ Փափագեանի հետեւեալ խօսքը. «Դերասանը կը նմանի ձիահեծելի մը: Եթէ ձին ազնուատոհմ է եւ կայտութիւնը ունի գեղեցկաբեամբ վազելու ու ցատքրտելու, բայց եթէ հեծելը կարող չէ ձիուն իշխելու, ձին անհնազանդ հոս ու հոն կը վազէ: Իսկ եթէ հեծելը վարձառու, գիւաակից վարորդ մըն է, սակայն ձին ունար. խեղճ եւ ուժաթափ է, որեմն անօգուտ են հեծելին ջանքերը:Սակայն պահ մը երեւակայեցէք որ գեղեցիկ, կայտառ ու ազնուատոհմ ձիու մը վրայ կայ հեծեալ մը, որ կատարելապէս կը հշխէ ձիուն, այդ պարտզայթն արդիւնքը կ՚ըլլայ հրաշալի»:

«Դերասանին արուեստագիտութիւնը ձիու գրայի հեծեալն է, իսկ դերասանին տաղանդը՝ ձին»:

ՊԵՐՈ ՖԱՊԼԵԱՆ

Պէյրութ 2004

Սիրանոյշ Հաւլէդի դերով

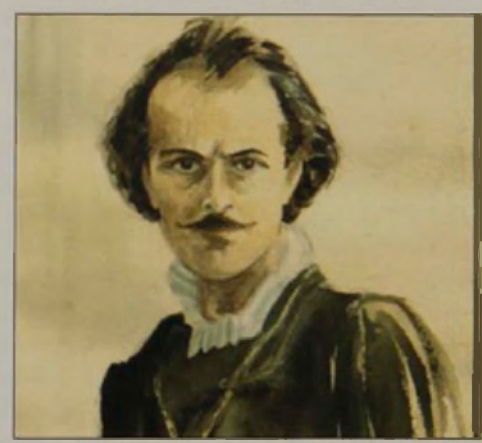

Պետրոս Ադամեան
գործ՝ Պ. Ֆապլեանի

Հր. Ներսիսեան
Պաղտասար Աղբարի մէջ

digitised by A.R.A.R.@

Կարպիս Ափրիկեան

ԿԵԱՆՔ ՄԸ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ՝ ԱԶԳԻ ՀԱՐԱՋԱՏ ԵՆԹԱՀՈՂԻ ՎՐԱ

«Կրնայի օտարի մօտ փայլիլ, հոչակ ունենալ, բայց այդ ի՞նչ պիտի բերէր իմ ժողովուրդիս»:

Արուեստագէտը միշտ ունեցած է իր ժամանակակիցներուն եւ լսեցողներուն հոգիներուն տիրելու փառասիրութիւնը, նոյնիսկ երբ չէ պոռացած այդ հզօր ցանկութիւնը, թո՛ւ որ կը կոչուի սովորաբար անմահութեան բաղձանք: Կարպիս Ափրիկեան ինք սահմանած է այդ ընդհանրական փառասիրութիւնը, սահմանագծած է եւ բնտրած. «Կրնայի օտարի մօտ փայլիլ, հոչակ ունենալ, բայց այդ ի՞նչ պիտի բերէր իմ ժողովուրդիս»:

Ժամանակավրէպ համարուող բարոյականութիւն մը: Աւելի քան կէս դարու վաստակի մը դէզին վրայ կանգնած, իմաստուն տարբերութեան մը խոստովանութիւնը կ'ընէ. «Սիփանոմիտաս» երգչախումբի բազմամեայ դեկավարը:

Փարիզի մայիսեան չջերմացնող արեւով Երկուշաբթի մը է: Կարպիս Ափրիկեան նոր վերադարձած է Հայաստանէն, ուր նշած են իր յոբելեանը եւ նուագուած են իր ստեղծագործութիւնները: Տրուանչներ ունի: Պիտի գրուցենք: Հատարիմ ինքնուրոյնութեամբ աշխ մը է այս արուեստագէտը: Ափիոնի բազմերես հակասութիւններու ընդմէջէն լնթացած է. իր ստացած ազգային ոարազատութիւնը շպկած. թիչ մը Նազոյրեցիի օրինակով, տայով կայսեր ինչ որ կը պատկանէր կայսեր, եւ Աստծոյն՝ ինչ որ կը պատկանէր Աստծոյ:

Ազգային եւ բաղաքական կեանքէն հեռու չէ մնացած, կեղծ չէզոքութեամբ, բարձունքէ մը դիտելով շրջապատը: Մ'իաժամանակ, արուեստի հանդէպ աւելի քան վեց տասնամեակներու իր նուիրաբերեալ ազնիւ կիրքը մշակած է անխարդախ սիրով, առանց հրաժարումով անոր զոհելու իւրաքանչիւր հայու բաժին ինկած ազգային ժառանգութիւնը, որ պատմութիւն է, մշակոյթ է, դժուար ինքնութիւն:

Յիսուն տարիներէ ի վեր Կարպիս Ափրիկեան կը ծառայէ երաժշտութեան եւ հայ երգին, զանոնք պաճելով հայոց տուներուն մէջ, հայկական եւ եւրոպական ոստաններու օտար բեմերուն վրայ: Հետաքրքրական պիտի ըլլար գիտնալ թէ ինք ծառայած է սոսկ երաժշտութեա՞ն թէ հայ երաժշտութեան, կա՞յ տարբերութիւն մը երկու բացատրութիւններուն միջեւ:

Իր մօտեցումը պտրզ է, յատակ: «Երաժշտութիւնը եթէ լաւ է, բնական կերպով դուրս կու գայ ազգային ներ շրջանակէն եւ կը դառնայ մարդկութեան սեփականութիւն». Եւ ինքնատիպ կենսափորձը կը բացատրէ. «1953ին, Եգիպտոսէն եկայ եւ ստանձնեցի "Սիփան-Կոմիտաս" երգչախումբի

Couverture, Studio VICKEN : 2005
1. Garbis APRIKIAN : Photo Mano
2. Garbis APRIKIAN en concert : Photo Martin-Meyeur

digitised by A.R.A.R.@

գեկավարությունը: Մեր առաջին շրջանին մեկնաբանած ենք Պախի "Հորալ"ները. Իսամօ, Լուսօ, մինչև իսկ ուրիշ երգչախումբերու հետ մասնակցած ենք Ժան Ժոռէսի հարիւրամեակին առիթով տրուած համերգներու: Այսինքն, որպէս տեղական երգչախումբ, հայկական միջավայրէ դուրս, կրնայինք աճիլ եւ զարգանալ: Բայց անմիջապէս նկատել տամ որ այդ երաժիշտները իրենց խնկարկուները ուսին փրանսական, գերմանական, իտալական, ընդհանրապէս եւրոպական երգչախումբերու մօտ, որոնք անոնց գործերը կրնան լաւագոյն ձեւով մեկնաբանել եւ արժեւորել»: Հոս կը բացատրէ իր ընտրանքի եւ երաժշտական ուղիի իմաստասիրութիւնը: Կ'ըսէ. «Հայ երգչախումբին ճիտին պարտքն է ծառայել հայկական իրաւ եւ հարազատ երաժշտութեան տարածման և ժողովրդականացման»: «Ճիտին պարտքը», որ կը նշանակէ՝ նաեւ զոհողութեամբ:

Իրաւ մշակոյթը որակով կը յատկանշուի եւ ամրոխային իրանդաւորութիւններ ոչինչ կ'աւելցնեն: Միշտ հարց եղած էր ինձի համար թէ մենք չե՞նք չափազանցներ մեր երաժշտութեան արժէքի գնահատումը: Կարպիս Ափրիկեան կը բացատրէ. «Կան չափազանցողներ, որոնք կ'առաջնորդուին մէկ կարգախօսով. "հայկական է պատուական է": Մեր հայկական, մանաւանդ երգեցիկ երաժշտութիւնը, Կոմիտասի, Ալէքշանի, Կանայեանի, Էտկար Յովհաննիսեանի գործերով, ցոյց կու տայ ինքնուրոյնութիւն մը, երաժշտական տարրեր եւ յատուկ գեղեցկութիւն մը՝ բաղդատած այլ ժողովուրդներու ստեղծագործութիւններուն: Հայ երաժշտութեան առջեւ բանալու համար օտար շրջանակներու դռները, "Վիվան-Կոմիտաս" երգչախումբի համերգներուն մասնակից դարձուցած եմ օտար երգիչներ եւ երգչախումբեր, որոնք երգեցէ՛ք օտար յօրինողներու գործերը, սիրով կը մասնակցին նաեւ մեր հայ յօրինողներու ստեղծագործութիւններու մեկնաբանութեան: Այս ցոյց կու տայ որ իրապէս երաժշտասէր օտարը կը սիրէ նաեւ հայկական երաժշտութիւնը, ի հարկէ որակաւորի պարագային: Հայկական երաժշտութիւնը, այս ձեւով հնչած է եւրոպական բազմաթիւ քաղաքներու համերգասրահներուն մէջ եւ ունկնդիրները ունեցած են դրական արտայայտութիւններ»:

Հայ մշակոյթով հետաքրքրուողը գիտէ որ ինչ որ կը կոչենք «դասական» երաժշտութիւն, հայկական աւանդութիւն չէ: Այսօր ունինք դասական երաժշտութիւն յօրինողներ, եւ հարց է թէ անոնց ստեղծագործութիւնը կու գայ ազգայի՞ն երակէ թէ կապկում է: Կարպիս Ափրիկեան արեւմտեան երաժշտական «դպրոց»է անցած է, աշակերտած է: Բայց արեւմտեան արժէքները գիտցած է բարիքի վերածել հայկական երաժշտութեան համար: Կ'ըսէ. «Ցաւախտ ըլլած եմ որ հայերը, հայ երաժիշտները եւ յօրինողները, պարտաւոր են իրացնել եւ գործադրել Արեւմուտքի "թէքնիք"ը savoir faire-ը, բայց իրենց յօրինումներու հէնքը պէտք է ըլլայ մեր ժողովրդական երաժշտութիւնը: Ժողովրդական հէնքը սոսկ պարզութիւն չէ եւ արուեստի գործ մը ընթացիկ կերպով պարզ չի կրնար ըլլալ. ան պիտի ըլլայ բոլորի կարողութենէն վեր. որպէսզի ունենայ որակ եւ անփոփոխ դրոշմ. եւ անոնք են որ կրնան արուեստի գործին հմայքը, իսկ անոնց տարածման եւ միջազգայնացման համար, տաղանդի կողքին, անհրաժեշտ են բարոյականութիւնը եւ ծանուցումը. այսինքն որակաւոր ստեղծագործութիւնը հարկ է ներկայացնել զանազան միջոցներով, զանգուածային լրատուամիջոցներով, չբաւարարուելով ներսազգային տեղեկատուութեամբ»:

Զրոյցը ընթացաւ ժողովուրդէն ստացուած ժառանգութեան հաւատարմութեան եւ մշակման ուղղութեամբ: Նկատի ունենալով որ հայկական երաժշտութիւնը ժողովուրդէն ստացուած ժառանգութիւն է, ան ինչպէ՞ս կրնայ միջազգային տարողութեամբ որակաւոր գործ ըլլալ: Կարպիս Ափրիկեանի տեսակէտը այն է որ «ժողովրդական ստեղծագործութիւնները գեղեցիկ են. հաղորդական են եւ ոգեւորմոնելի. բայց արուեստի գործ ըլլալու համար անոնց պէտք է խառնուի ճարտարութիւնը յատուկ անձի մը որ ստեղծագործողն է. եւ ոչ հաւաքականութեան մը: Ստեղծագործական արարումը անհատական է: Լապէս:

digitised by A.R.A.R.@

1

2

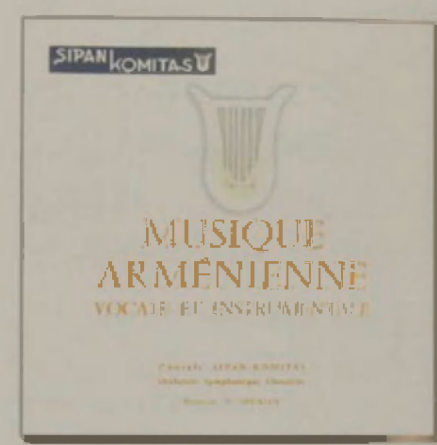

3

4

Անձը իր դրոշմը պիտի դնէ. այսինքն՝ իր տաղանդին դրոշմը »:

Հետաքրքրական է Կարպիս Ափրիկեանի երաժշտութեան սպասարկելու ուղիները: Երբ նկատել կու տանք որ իր ապարէզի սկզբնական շրջանին ինք գոհացաւ մեկնաբանելով իր սիրած յօրինողներու գործերը, եւ ապա, շատ ուշ սկսաւ ստեղծագործել, մանաւանդ մեծ, «մոնիմանթալ» գործեր մշակեց, կու տայ հետեւեալ բացատրութիւնը. «Ինչդ չէ այդ: Տասնչեթը տարեկանիս սկսած եմ ստեղծագործել: Այդ տարիներուն է որ մշակեցի նուագախումբի համար Բրհուքեր, Տիգրանակերտի "Էս Դշիր" ժողովրդական երգէն մեկնելով: Նաեւ "մոնիմանթալ" գործերուս վրայ աշխատած եմ սկիզբէն: "Սասունցի Դաւիթի Ծնունդը" Oratorioի գաղափարը ունեցած եմ շատ կանուխ, Եգիպտոս եղած օրերուս: Եղարդ Հէրիմեան, Երուսաղէմի Ժառանգաւորացէն, ցոյց տուաւ Յակոբ Օշականի texteը, որ գիս տպաւորեց, բայց նման գործ իրականացնելու համար անհրաժեշտ էր որ աւելի զարգացնէի "թէրնիք" կարողութիւնս»:

Այս Oratorioն տպաւորիչ գործ է, բայց երաժշտասէրը կը գտնուի հարցականի մը առջեւ: «Ան հայկակա՞ն է, թէ կարելի է այլ ձեւով բնորոշել» հարցումին, Կարպիս Ափրիկեան կը պատասխանէ. «Oratorioի գիտական մասը արեւմտեան է, բովանդակութիւնը, ներշնչումը, մթնոլորտը, հայկական են: Արեւմտեան են harmonieն, contrepointը, orchestrationը: Մեղեդիները հայկական-եկեղեցական ըլլալով հանդերձ, ունին ժողովրդական տարազ. այս պատճառով ալ ֆրանսացի ընթերցողները կը խորհէին որ ես զանոնք կոչս առած եմ: Բայց ոչ, անոնք նոր յօրինումներ են»:

Հետաքրքրական էր գիտնալ թէ այս ստեղծագործութիւնը ներկայացուցէ՞ր: Կարպիս Ափրիկեան կը շարունակէ. «Oratorioն կրօնական թատերգութիւն է: Եթէ գայն բեղդատենք օփերային, այդ չէ: Կան հայկական օփերաներ, բայց այս գործը արտասահմանի հայ երաժիշտներու նկատի ունենալով, կրնանք ըսել որ առաջինն է»:

1. Disque 33 tours : Chorale Sipan-Komitas Direction G. Aprikian KOMITAS, Chants de Mariage, Chants et Danses rustiques 1980

2. Disque 33 tours : Chorale Sipan-Komitas Direction G. Aprikian GANATCHIAN, 1975

3. Disque 33 tours : Chorale Sipan-Komitas Direction G. Aprikian MUSIQUE ARMÉNIENNE, Vocale et Instrumentale

4. Disque 33 tours : Chorale Sipan-Komitas Direction G. Aprikian ARMÉNIE, 1970.

digitised by A.R.A.R.@

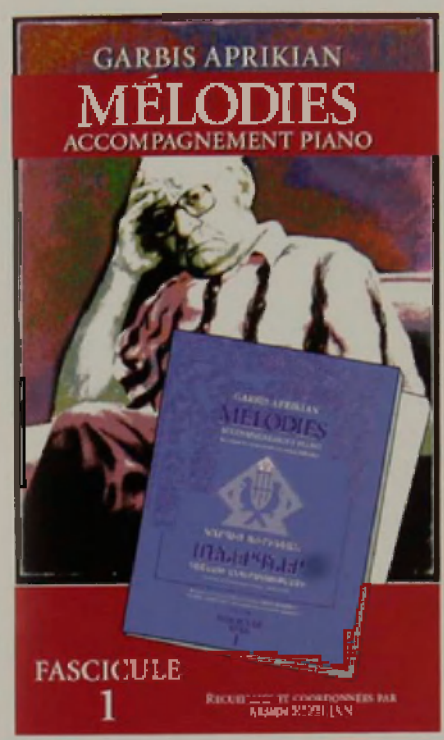

Ափիոքը իրապատուկ և անընդունելի կացութիւն է. հայրենիք չէ, իսկ Ափիոքի հայութիւնը ազգի հատուած է. հատուածներու տեսակետ գումար: Այս պայմաններուն մէջ կարելի՞ էր խօսիլ հայ երաժշտական «դպրոց»ի կամ ընդհանուր ուղղութեան մը մասին: Կարպիս Ավրիկեանի բացատրութիւնը ճկատի ունի աշխարհագրական և մշակութային տարբերութիւնները: Ս՛ըսէ. «Հարցին պատասխանելու համար պէտք է գիտնալ թէ երաժիշտները, յօրինողները, ո՞ր "դպրոց"էն կ՚ելլեն: Հայ երաժիշտներու համար ընդհանուր յայտարարը այն է որ "հայկականութիւն"ը կը շղթայէ զանոնք իրարու, քանի որ ռուսական, ամերիկեան, ֆրանսական "դպրոց"ներէ եկողները չեն նմանիր իրարու»: Նոյն հարցի գծին վրայ, անհրաժեշտ էր գիտնալ թէ կա՞ն զգայնութեան և տեսիլքի տարբերութիւններ Հայաստանի և Ափիոքի յօրինողներուն միջև, որպէս խորք և որպէս որակ: Կարպիս Ավրիկեան կը մերժէ բաղդատութիւններ ընել, բայց կը ճշդէ որ «տարբերութիւններ» կան: «Այսպէս, սովետական կամ ռուսական ազդեցութիւնը տեսանելի է Հայաստանի պարագային: Անոնք շեշտը կը դնեն "փառաւոր"ի և "հնչողականութեան" վրայ, մինչ ֆրանսական դպրոցէ երդողներ կը ջանան աւելի նրբութիւն և գիտութիւն մտցնել ստեղծագործութեան մէջ»:

Երբ դիտել կու տանը որ «Սասունցի Դաւիթի Մեռնողը» գործին մէջ այդ «փառաւոր»ը և «հնչողականութիւն»ը կան, Կարպիս Ավրիկեան կը խօսի. «Ես ֆրանսական դպրոց գացած եմ, բայց նախկին, սկզբնական շրջանի երաժշտական դաստիարակութիւնս եղած է իտալական և գերմանական, և այդ ազդեցութիւնը կայ գործիս մէջ. տպաւորութիւնները մնացած են: Օրինակ, մեղեդիները իրարու վրայ "կը վագեն", chevauchier կ՚ընեն, contrepointique են, որ յատուկ է գերմանացիներուն: Իսկ եթէ տեսանելի է "փառաւորեալ" մաս մը գործիս մէջ, այդ թերևս կու գայ Էակների "Փարսիֆալ"ին հանդէպ ունեցած հիացումէս: "Փարսիֆալ"ի մէջ ապաստները կու գան, "Սասունցի Դաւիթի Մեռնողը" օրաթորիոյին մէջ կու գան ուխտաւորները»:

Երաժշտական հայկական ստեղծագործութիւնները մեր կողմէ՞ կը գերագնահատուին, թէ ունին իրապէս արուեստի բարձր միջազգային մակարդակ: Ինչո՞ւ հայ երաժիշտները, հայկական շրջանակէ դուրս իրենց նոյթերու ընթացքին, իրենց յայտագրերուն մէջ ընդհանրապէս չեն ներառներ հայ յօրինողներու գործերը: Երևոյթ մը է առիկա, որ չի վրիպիր հայ երաժշտասէրի ուշադրութենէն: Կարպիս Ավրիկեան ևս կը հաստատէ երևոյթը: «Հայ երաժիշտները ընդհանրապէս Կոմիտասն կը նուագեն պաշտօնական յայտագրէն դուրս. երբեմն կը ներառնեն Կոմիտաս և Արամ Խաչատուրեան: Իսկ միայն Արամ Խաչատուրեանն է որ կը նուագուի ոչ-հայերու կողմէ, այդ կու գայ նաև Խորհրդային Միութեան արուեստի ազդեցութենէն և, ի հարկէ, Արամ Խաչատուրեանի տաղանդէն: Օրինակ, անոր ջութակի քոնչերթոն յայտնի և ոգեկոչող ստեղծագործութիւն է»: Հոս Կարպիս Ավրիկեան կրկին կը հուսի նոյնի մասին. զոր կարելի է ձեռք բերել միջազգային մամուլի, ռեպատուարի, շարժանկարի նպաստով, այդ բոլորը չունին. և ժողովուրդով:

Այս նեցուկին համար, ժողովրդականութիւնը կարենալ ունենալու համար, «աւելի կարևոր է դիտուածը քան տեսնուածը»: Այսինքն. արահետներէ դուրս պէտք է խօսուի: Ի հարկէ, ինք կը ուսումնասիրէ. բնականօրէն. որ ծանուցումի և քարոզչութիւն կը նպաստեն յաջողութեան, բայց եթէ երաժիշտը և ստեղծագործութիւնը որակ և արժէք չունին. չեն տեւեր: Մեր պարագային, որպէս նեցուկ կան «հայրենակցական» գօրակցութիւնը և զգացումները, բայց իսկական նեցուկը պէտք է հիմնուի երաժշտական գիտակցութեան վրայ, որ արժեւորում կը ընէ:

Կարպիս Ավրիկեան մնացած է հայկական առագաստին մէջ. մինչդեռ կրնար. շատերու օրինակով, այլ արդար փառասիրութիւններ փայփայել: Թէ ինչո՞ւ դէպի օտար շրջանակներ ամբողջական թեքում չէ որոնեցած. կը բացատրէ. «Ես գոհ եմ իմ ստացած դաստիարակութենէս: Իմ ուսուցիչներս. մանաւանդ ազգային պատմութեան ուսուցիչս ինծի հետևեալը ըսած էր. "Բիւզանդական կայսրութիւնը տասը յաջորդական հայ կայսրեր ունեցած է, բայց Հայոց Պատմութիւնը անոնց մասին չի խօսիր. իսկ մենք կը հուսինք հերոսներուն մասին որոնք հայ ժողովուրդին ծառայած են, պարտուած են կամ յաղթած": Ան որ հայ ժողովուրդին կը ծառայէ. թերևս պարտուած. լիշելի կը մնայ իր ժողովուրդին: Կրնայի օտարին մօտ փայլիլ. հռչակ ունենալ. բայց որքան ժամանակի համար եւ ի՞նչ պիտի ընէի այդ իմ ժողովուրդիս»:

23 Մայիս 2005

Ե. Պալեան

digitised by A.R.A.R.@

Երաժշտություն

1

3

4

digitised by 76A.R.A.R.@

2

1. Concert Chorale Sipan-Komitas Direction G. Aprikian
à l'occasion du 80ème Anniversaire de la Chorale
et Jubilé de G. Aprikian, Novembre 2004.

2. Double CD Chorale Sipan-Komitas Direction G. Aprikian
CLASSICA ARMÉNIACA enregistrement au concert
du 80ème Anniversaire de la Chorale et Jubilé de G. Aprikian, 2005

3. CD Chorale Sipan-Komitas Direction G. Aprikian
KOMITAS, Chants de Mariage, Chants et Danses Rustiques 1996.

4. CD Chorale Sipan-Komitas Direction G. Aprikian
L'EPOPEE ARMÉNIENNE. Naissance de David de Sassoun, 1996

5. CD Chorale Sipan-Komitas Direction G. Aprikian
KOMITAS, Chants de la Liturgie Arménienne, 1988.

6. CD Chorale Sipan-Komitas Direction G. Aprikian
GARBIS APRIKIAN, Pages arméniennes, 1990.

7. CD Chorale Sipan-Komitas Direction G. Aprikian
GARBIS APRIKIAN :
Nanor, Lamento, Petite Suite Nuptiale,
Ledjog, Mouch fr. Divertimento, 2003

6

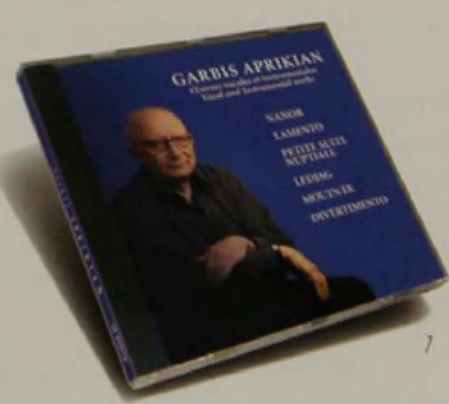

7

digitised by 77 A.R.A.R.@

Գիրքերու Հետ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ՝ ԴԱՐԵՐՈՒ ՓՈՐՁՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Անի եւ Ժան-Փիէր Մահէ

Ֆրանսական ԿԱԼԼԻՄԱՐ հրատարակչատունէն, ՏԷՔՈՒՎԵՐԹ շարքին մէջ լոյս տեսած է Անի եւ Ժան-Փիէր Մահէի իր տեսակին մէջ շատ գեղեցիկ գործը, Հայաստանի եւ հայոց պատմութեան մասին. L'Arménie à l'Epreuve des siècles. 2005: Հարիւր վաթսուն էջերու մէջ, յստակութեամբ ներկայացուած պատմութեամբ, կը ծանօթացուին հայոց պատմութիւնը, մշակոյթը, անցեալ եւ ներկայ: Գիրքը գրուած է մասնագիտութեամբ եւ անհուն սիրով:

Յաջորդական գլուխներու տակ, կը ներկայացուին հայութիւնը, Հայաստան, բայց նաեւ Սփիւռք դարձած ժողովուրդը, լեռները եւ մարդիկ, Արեւելքի եւ Արեւմուտքի միջեւ քաշուողին վրայ, ներխուժումներու ենթակայ բայց միաժամանակ անոնց ընդդիմացող: Հայոց ծագումը, անկախ թագաւորութիւնը, Տիգրան Մեծ: Առաջին քրիստոնեայ պետութիւնը, Դ դարուն սկիզբը. հակառակ Սասանեաններու տիրապետութեան կը յաջողի պահել իր մշակոյթը եւ ինքնութիւնը: Արաբական տիրապետութեան տակ, հայերը կը պաշտպանեն իրենց իշխանութիւնը, կը վերածնի իրենց թագաւորութիւնը Թ դարու վերջաւորութեան: Ապա, նոր ներխուժումներէ ետք, հայերը կը ստեղծեն Կիլիկիոյ թագաւորութիւնը, ծաղկուն մշակոյթով: Հայկական պետութեան կորուստէն ետք, հայերը կ'ապրին տարբեր կայսրութիւններու մէջ, կը ստեղծուին գաղութներ: Ի դարու սկիզբը թուրքերը կը ջարդեն հայերը, տեղահանութեան կ'ենթարկեն օսմանեան կայսրութեան հայ ազգաբնակչութիւնը, սեղի կ'ունենայ Ի դարու առաջին ցեղասպանութիւնը: Հայաստանի Հանրապետութիւնը, ճզմուած Մուսթաֆա Քեմալի եւ Լենինի Ռուսիոյ միջեւ, կը կցուի Խորհրդային Միութեան, բայց կը յաջողի պահել իր մշակութային ինքնութիւնը: Կ'եղրակացուի որ մայր-հայրենիքի եւ Սփիւռքի մէջ, հայ ժողովուրդը կը մարմնաւորէ բազմահազարամեայ քաղաքակրթութիւն մը:

Ամփոփեցինք տարբեր գլուխներու համար հեղինակներուն կողմէ տրուած տեղեկութիւնները: Օրինակելի հրատարակութիւն մը, ծանօթացման աշխատանք մը, բծախնդրութեամբ կատարուած, որ կը փոխանցէ նուազագոյն անհրաժեշտը, գիտական յստակութեամբ: Ներկայանալի եւ գրաւիչ հրատարակութիւն մը:

Բ.

digitised by A.R.A.R.@

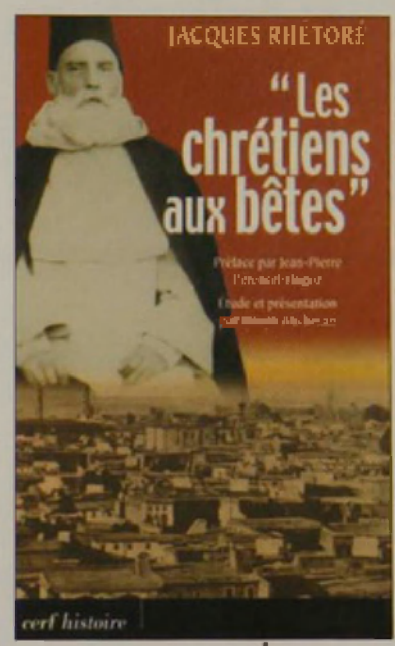

Վկայութեան հատոր մը, Ապրիլ 2005ին լոյս տեսած. ոչ առաջինը եւ ոչ ալ վերջինը: Հեղինակը, Ժաց Ռեթորէ եկեղեցական մըն է եւ ականատես եղած է ասորի եւ հայ ազգաբնակչութեան ցեղասպանութեան եւ տեղահանութեան: Նախաբանը գրած է մեծ լրագրող Ժան-Փիէր Փերոնսէլ-Հիւկոզ, որ կը յիշեցնէ թէ «հայերը երբեմն արդարօրէն կը դժգոհին որ նկատի չ՚առնուիր իրենց ցեղասպանութիւնը, գործադրուած 1895էն 1922, օսմանեան կայսրութեան մէջ, եւ մանաւանդ անոր ոչ-ճանաչումը թուրք արդի պետութեան կողմէ...»: Գիրքը, ինչպէս դիտել կը տրուի, ուշագրաւ է անոր համար որ ուրիշ ժողովուրդ մը, ասորիքաղդէացիները եւս, ենթարկուած են ցեղասպանութեան թուրքերու կողմէ: Գրքի բազմաթիւ գլուխներուն տակ կը խօսուի հայերու ողբերգութեան մասին: Կը գտնենք տեղահանութեան եւ վերջնական լուծման հասցէները եւ ծանօթ անուններ. Ռաս-իլ-Այն, Տէր-Զօր: Թուրքիոյ կողմէ կատարուած ոճիրին ախտաբանութիւնը ընելու համար հետաքրքրական հատոր մը:

Les Editions du CERF
Paris, 2005, 400 p.

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱԳԻՆ
Pakine

Նոր Գիրքեր

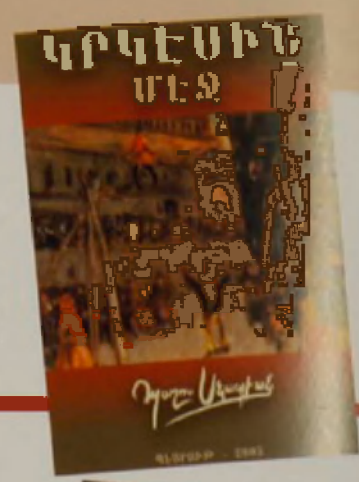

«Կրկէսին Մէջ»
Պօղոս Մնացականեան
Համապգպինի «Վահէ Սէրքեան» տպարան 2005
ստանալու համար դիմել՝ Hamazkayin Bookstore
Shaghzoyan Cultural Center - Bourj Hammoud -
P.O.Box: 801096

«Ի խորոց Սրտի»
Յարութիւն Գեղարդ
Պէյրութ, 2005
ստանալու համար դիմել՝
Hamazkayin Bookstore
Shaghzoyan Cultural Center - Bourj Hammoud -
P.O.Box: 801096

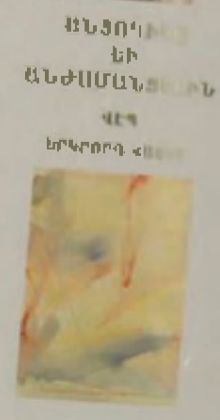

«Անցողիկը եւ Անժամանցելին» Ա. եւ Բ. հատոր
Մովսէս Պչաքճեան
Պէյրութ, 2005
ստանալու համար դիմել՝
Hamazkayin Bookstore
Shaghzoyan Cultural Center - Bourj Hammoud -
P.O.Box: 801096

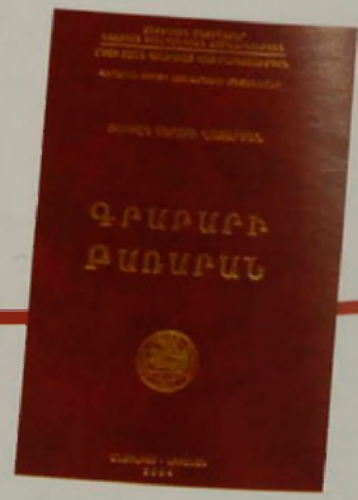

«Գրաբարի Բառարան»
Ռուբէն Սերոբի Վարդարեան
Անթիլիաս, 2005
Հրատարակութիւն՝ Հայկական Մատենաշար
Գայուսա Կիւլպէնկեան Մատենաշար
Մեծի Տան Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն
Գիրերու Գիւտը 1600-ամեակի Մատենաշար
ստանալու համար դիմել՝
bookstore@catholicos.org

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱԳԻՆ
Pakine

«Մայրենին՝ Հայրենիք»
Յակոբ Պալեան
Փարիզ, 2004
ստանալու համար դիմել՝
Hamazkayin Bookstore
Shaghzoyan Cultural Center - Bourj Hammoud -
P.O.Box: 801096

«Հարաւային Կողմն Աշխարհի»
Վարդան Մատթէոսեան
Հրատարակութիւն՝ «Միչքրտ եւ Թինա Գարօյան»
Հիմնադրամ - թիւ 1
Պէյրութ, 2005
ստանալու համար դիմել՝
bookstore@cathcil.org

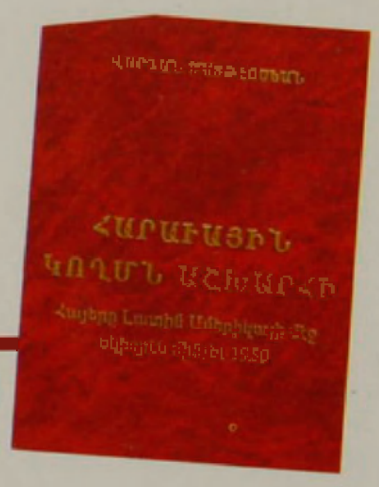

«Քերթուածներ»
Սրամ Արման
Խմբագիր՝ Ս. Ալիքեան
Պէյրութ, 2005
Հրատարակչ. Գէորգ Մելիտինեցի
գրական մրցանակ - թիւ 63
ստանալու համար դիմել՝
bookstore@cathcil.org

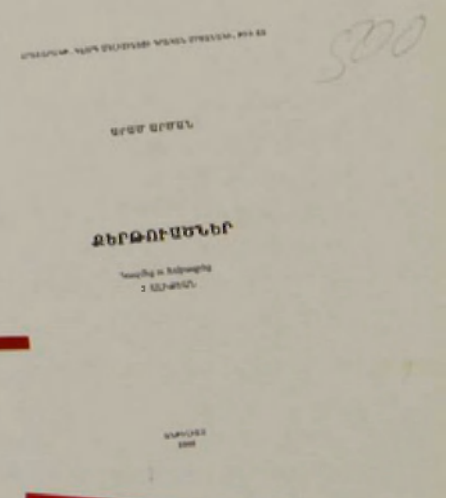

«Մեսրոպեան Տառերու Ակունքները»
Տոքթ. Արմենակ Եղիայեան
Պէյրութ, 2005
Հրատարակութիւն՝ Գայուստ Կիւլպէնկեան
Հիմնարկութեան
ստանալու համար դիմել՝
bookstore@cathcil.org

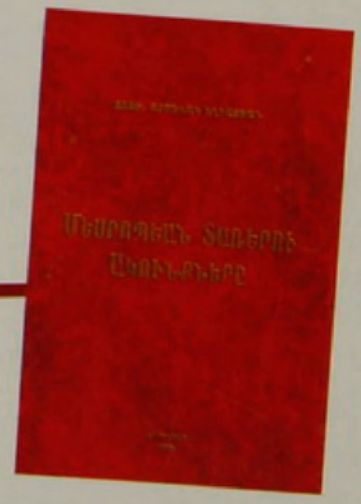

digitised by A.R.A.R.@

MADE IN ITALY

Fumagalli®

30 years of experience

Light up your nights

Exclusive Agent:

G.AYANIAN & SONS

Dora: (01)255222/3/4/5/6 - (03)627728/9, Fax: (01)265187 ; Gemmayzé: (01)447000 - 445396
Ghazir, Kfarhabab square, Sarkis Center, Tel: (09)855790 - (03)779000
E-Mail: gasons@dm.net.lb; www.ayanian.com